

Хусан
ДРАМАТОВ

ОБОДА

Хусан ЭРМАТОВ

ОВОРА

Қисса, эсселар ва таржималар

“Noshirlik yog'dusi”

Тошкент – 2015

84 (5Ў)7

Э80

КБК 84(5Ў)7

Таниқли журналист Хусан Эрматов кўп йиллардан буён турли жанрларда қалаб тебратиб келади. Унинг долзарб мавзулардаги мақолалари, телекўрсатувлари, хикоялари, жаҳон адабиётидан қилган таржималари кўпчиликда илиқ таассурот қолдирган.

Муаллифнинг ушбу китобдан ўрин олган ижод намуналари ҳам сизга манзур бўлишига ишонамиз.

ISBN 978-9943-310-70-4

© “Noshirlik yog'dusi” нашриёти – 2015.

© Хусан Эрматов — 2015.

ОВОРА

ёхуд кечувдаги одам қиссаси

“Юрагим бўм-бўш... Бу номанг етиб келган, уни ўқиганимдан кейинги ҳолат. Энди бўм-бўш қалб билан, ёқимли овозинг, меҳрибончилигингсиз яшашга маҳкумман! Ахир баъзида, ҳа, баъзи-баъзида дунё кўзимга қоронғу бўлиб кетганида биргина сендан юпанч топардим. Энди-чи? Мени ҳозир шабада ҳам йиқитиши мумкин. Шабада!!! Худди ниначидек, балки капалакдек тош босадиган, жуда энгил, зоғи йўқ нарсага айланиб қолдим чамаси”.

Баҳром шу сатрларни ёзди-ю, ҳовлидаги сув жўмрагини бураб, юзини ювди.

Нега ювди?..

Қизиб кетганиданми ёки сув билан бирга гуноҳлари ҳам тўкилиб кетишини ўйладими? Эҳтимол, ўғли, хотини, меҳмонга келган қайнисидан ўзини олиб қочишни ўйлагандир, хуллас, ўн марталар бетига сув пуркади. Сачратиб-сачратиб пуркади.

Газетадаги обрўси яхши. Оиласи, гулдай хотини бор.

Тўғри, жанжалсиз уй йўқ, йилда бир-икки ғиди-бидилар бўлиб туради. Нолиса худбинлик бўлади-ю, мана, шунча йил ўтибдики, хотини бирон марта кўнглини оғритмади. Ота-онасиникига олти ойда бир боради ёки йўқ. Қўли ширин – пазанда. Қизи Нозима йиғлоқи бўлганидан озиб-тўзиб тамом бўлди. Ҳали тўртга чикмади-ю, энди бу қизалоқ ҳаммага гап ўргатган, койиган. Боланинг ширинлиги шу бўлса керак-да. Кеча бозорда тарвуз олаётиб Нозиманинг: “Адажон, тарвуз оманг, хом чиқаяпти” деган гапига сотувчиям роса кулди.

Бола-да, уйида тарвузларнинг бири оппоқ чикиб, кимдир бу йил кўпи хом чиқаётганини айтган экан. Шуни илиб олибди.

Нозима Баҳромнинг иш столи олдида ўйинчоқларини ўйнаб ўтирибди. Гоҳи-гоҳида нималарнидир сўрайди. Билмайдик, дадажонисининг кўнглида...

– Нимадир ёзсам, енгиллашаман.

Баҳром шундай ўйлайди. Аммо юракда бирор нима бўлса ёзасан-да. У бўм-бўш-ку!

Васила билан олти йилдан буён яқин эди. Хотини ҳам сезиб юрар, жанжалларнинг сабаби ҳам шу эди, аслида. У ҳавасни келтиргудек чиройли ва мулоҳазали жувон. Оиласидаги тушунмовчиликми ёки нотенглик сабабми ажрашишган. Шундан бўлса керак, ҳамроз излаб юрганида Баҳром билан...

Улар аввал бир-бирларига лутф қилиб юришди. Кейин ишхонанинг ҳисобчиси қизини узатадиган бўлди-ю, ўша тўй кечаси икки қалб бир-бирига ташналигини сезишди.

Вадиган дегани туман маркази. Тўй ўша ерда бўлди. Уйигача кузатиб қўйиш учун машинасида олиб кета туриб Баҳромнинг музқаймоқхўрлик таклифи бўлди-ю, шинамгина меҳмонхона биқинидаги кафедра тўхташди. Музқаймоқ билан бирга Шампан виноси очилди. Баҳром бир-икки пиёла “оқ”идан ҳам олди. Василанинг илтимоси билан ошиқ-маъшуқларнинг дилрозларидан сўйлагувчи “Титаник” мусиқаси янгради. Улар рақсга тушишаркан, Василанинг белидан кучиб яқинроқ тортар, бир нималар демоққа чоғланганда, лаблар туташиб...

Бу Баҳромнинг юрагини ҳаприқтирган тун эди.

Кўпни кўрган, ўлдим-куйдимларга ишонмайдиган йигит бир қарасанг жиддий, бир қарасанг кувноқдан-кувноқ. У энди ошиғу беқарор эди.

Шахло кўз, хушбичим ва ниҳоятда сипо Василага Атоийнинг “ғояти нозик” таърифига монанд келадигандек эди Баҳромнинг наздида. Икки фарзанд тукқанига қарамай, бир гули ҳам очилмаган ғунчадек. Шу бонс, ошиқлари

бисёр унинг. Ёши ўтгиздан ошган бўлса-да, йигит зоти бир сукланиб карамай кўрсин-чи! Албатта, у буни яхши биледи ва роҳатланади ҳам. Аммо чиройидан манмансиниб феълини ўзгартиргани йўқ – ҳаммага бирдек. Изҳори дил қиладиган ўнлаб йигитларга тавозе билан рад жавоби беради.

У билан ўтказган онларини энтикиб, юраги ҳаприқиб эслайди. Тўгриси, шаҳарда сиёсатидан от хуркса-да, ишқий муносабатлар ва лутф борасида Василадан кўп нарса ўрганди. Шунданми, суҳбат чоғларида ўзгача хузурланарди. Гоҳо хушбўй ифоридан маст бўлиб, ундан бошқа аёлнинг кераги йўқдек туюларди.

Муҳаббат одамни кўр қилиб кўяркан. Ота-она, фарзандлар, ака-ука, опа-сингиллар кўзга кўринмай қолса...

Кўр қилгани шу-да!..

Бир сафар тонгни бирга оттириб, бу ишларнинг мусулмончиликка тўғри келмаслиги, Оллоҳдан кўркиш кераклигини гапириб нақ балога қолди. Бу ишларни тугатайлик, оилаларимизнинг келажагини ўйлашимиз керак, дейиши Василага оғир ботганди.

– Мен-ку йигит кишиман, сен аёл, онасан, фарзандларингни эртага турмушга берасан. Мен туфайли сенинг зараринг тегишини истамайман! – деди Баҳром хайрлашаётиб.

Аммо...

О, муҳаббат!.. Қанчалар бетакрор туйғу – ҳаётнинг мазмуни.

Баҳром у билан муносабатлари бошланганидан буён бошқача бўлиб қолган. Меҳрибон, юмшоқ, кийимларига эътибор билан қарайди. Илгарилари кун ора сокол оларди. Энди эса ҳар тонг киртишлайди. Одамлар орасида сипо, камгап, доим кулиб юрадиган одат чиқарди. Худди биров қараб тургандек, кузатиб юргандек тасаввур қилади ўзини.

Уни қизиқтирадиган мавзулар камайган. Асосан хаёл суради, қачон қараманг, бир нарсага тикилиб, ўйланиб ўтиради. Аввалгидек тадбиркорликка муккасидан кетмайди. Пул ҳам бирламчи эмас шу топда.

Аммо, бугун...

Наҳотки, ҳаммаси чиппакка чиқади? Ҳайҳот, бугун англадики, Василани жонидан севаркан. Усиз яшаши қийин, суяниб қолган. Дардини ҳам, сирини ҳам фақат унга айтарди. Ўзининг хатоси сабаб муносабатлари бузилиш арафасида. Умуман тўхташи тайин. Айбдор Баҳромнинг ўзи. Васила уни кечирмайди, агарда аввалгидек бўлса! Ҳаммаси тамом бўлди-ми?!

Баҳромнинг бирор нарсани ўйлашга, биров билан гаплашишга кайфияти ҳам, ҳуши ҳам йўқ. Бугун якшанба, дам олиш куни, хуллас, ҳуши йўқ дегани ростроқ бўлади. Василани ўйлайвериб тонггача мижжа қоқмади. Дунёдаги энг тубан киши тимсолида кўраяпти ўзини. Фақат Васила билан ўтган кунлар хаёлини банд этган. Бахтли кунлар, самимий суҳбатлар...

Кечув ўртасида турган Баҳром қалбан фаришта деб билган аёлнинг муҳаббатига арзимаганидан ғам чекаётган эди. Шунинг баробарида, қурбонликка кучи етмаётганлигидан эзилиб борарди. Ҳа, икки қирғоқ орасида. Бир томонда – гўзаллик тимсолига айланиб улгурган Васила. Иккинчи томонда эса...

Қайнисининг ўқиши борасида сўраётган домланинг кўнғирокларига ҳам жавоб бергиси йўқ. Эртага имтиҳон, домла жўяли жавоб кутаётир. Қишлоқдан қайнотаси йўқлаяпти. Аммо, кўнглига қил сиғмайди.

Хуллас...

Қоғозларини титкилаб, эрмак учун ижодий ишлари, мақола ва хатларини саралай бошлади. Шунда, хаёли чалғирмикан?

* * *

Баҳромнинг тақдири аввалбошдан бошқача эди. Ёқа ушлайдиган даражада ғалати. Эсида бор, тўққизинчи синфга ўтганида бошланган эди бу ғайритабиийлик.

Ўшандан буён Баҳромга кимдир ёки кимлардир ишқий ҳаёти, дардлари, умуман сирлари ҳақида нома юборадиган, дардини дoston қиладиган бўлди. Хатлар турли одамларнинг бошқаларга муносабатлари тўғрисида. Энг муҳими, ҳаммаси саводи-ю, ёзилиш услубига кўра турлича эди. Бирлаштириб турадиган биттагина қирра бор: муаллифи яширин. Яъни, муаллифлар ўзини таништиришмайди, атайлаб мужмаллик билан тариф беришади ўзи ҳақида. Ҳатто, илмоқли гаплар келтиришади. Номаларда жўнатаётган кишиларнинг ички туйғулари қаламга олингандек. Шунга ишонарди у. Баъзиларини ўқиб, юборган йигит ёки қизга, аёл ёки эркакка ачинасан. Баъзиларидан зарданг қайнайди.

Уларни ўн-ўн беш киши йиғилиб, маслаҳатлашиб, кейин жўнатган, деб ўйлайсан. Бунчалар сирли ва пухта бўлмаса булар.

Тўққизинчи синфда ўқиганига қанча йиллар ўтибди? Тасаввур қилинг, хатлар ҳозиргача ҳам тўхтагани йўқ. Севги, ҳижрон, изтироб, қувонч, лаззат онлари, қалбдан чиқаётган энг нозик туйғуларни уйғун этган дил номалари Баҳромни ҳали-ҳалигача таъқиб этаётти. Хатларнинг муаллифлари уни ғойибона дўст, яқин одам деб биладиларми? Унда нега юзма-юз ўтириб дардларини айтишмайди?

– Баҳромжон дўстим!

– Баҳром ака!

– Баҳромбек!..

Шу каби мурожаатлар билан бошлашади қурмағурлар. Аввалига қизиқ эди. Бировнинг ички дардларини билиш қизиқарли туюлади-да. Ваҳоланки, улар

жуда кўп бўлса-чи? Ўтган йиллар давомида дил изҳорлари битилган юздан ортиқроқ хат келибди.

Неча киши ёзган экан-а? Ўн бешдан кам эмас. Синчиклаб таҳлил қилган Баҳром шундай тахмин қилди.

Бу номалардан мақсад нима бўлиши мумкин? Уни юбораётган одам... Ким у?

Шуниси аниқки, биринчиси қарийб чорак аср аввалги тўққизинчи синф ўқувчисидан эди. Баҳром ўйлайдики, дастлабки мактубни яқин дўстлари, синфдошларидан бири ёзган. Кейин кимгадир шундай қилганини айтган. Ана, холос! Кейингилари ҳам шу шаклда занжирдай уланиб кетаверган. Демак, сирини кимгадир айтган биринчи таскин топаяпти. Шошма, қанақа таскин!? Баҳром хатларга жавоб бермаса, аниқроғи, ким ёзганини ҳам билмаса! Тавбангдан кетай, қандай таскин бўлиши мумкин бу ерда?

Қурғур, жуда ғалати. Ғалатики, ҳамма номанинг санаси бор. У куни яна бир бор кўздан кечириб, нима кераги бор беъмани ишнинг, дея ёқиб юбормоқчи ҳам бўлди. Қизиқ, бу номаларни йўқотиш эмас, балким, қандайдир тартибга солиб, бирон зўр ёзувчига таҳрир қилдириб китоб қилса-чи? Сўнг, ўқиган одамлар ўзларини таниб...

Гапнинг пўсткаллasi, яна бир жиғибийрон қиладиган масала шуки, Баҳром изҳори дил қилаётганнинг севгилисини билишдан ҳам маҳрум.

Хуллас, ўтган умри давомида ғалати ишлар билан бирга яшаяпти...

Гоҳида бу Баҳромга хуш келади. Ахир таскин берувчи бўлаётган экансан, уларга қайсидир жиҳатинг маъқул келган.

Баҳром ўша хатларни бир-бир кўздан кечиришга қарор қилди. Ажаб, йўқ қилиб юбормагани ҳам тузук экан. Бугун улардан ўзи таскин излаётир. Ҳатто кўлига қалам

олиб, акли етганича таҳрир қилишни ният қилди. Майли, анча вақти кетар, лекин бироз енгил тортади:

11 ноябрь, 1986 йил.

“Боря (синфдошлари шундай чақирарди ўша пайтлар)!

Сен ажойиб йигитсан-да. Мени кечир, битта сиримни сенга айтмоқчи эдим. Нозимани севиб қолдим. Қайси Нозима экан, деб ўйлама, унинг асл исми бошқа, аммо мен учун Нозима. Чунки унинг шаҳло кўзлари, нозу караималарида мени ўртаб юборадиган сеҳр бор. Дўстим, сени ўзимнинг яқин жўрам, деб билганимдан шу изҳоримни сенга илиндим. Айтганча, бу билан нима ўзгарарди? Сен менинг ҳам, Нозиманинг ҳам кимлигини билмайсан-ку. Аммо, билсанг менга беш баҳо қўярдинг. Дидимга ҳам, ўзимга ҳам. Шунақа гап огайни. Сен ҳам биттасини яхши кўриб қолсанг, энг яқин дўстингга айтгин. Мен эса айта олмаяпман. Шунинг учун сенга илиндим. Омон бўл...

Мени Шухрат деб ўйлай қоларсан”.

Синфдошлар орасида тўртта Шухрат бўлса, қайси бирига сен ёзганмидинг буни, деб кўрсатиб бўлади? Шундан жавобсиз қолди буниси.

21 январь, 1987 йил.

“Баҳромжон ука!

Бошқа одам топмадим дардимни тинглайдиган. Фақат яхшилаб ўқийсан ва юрагингдан ўтказасан, деган илинж билан сенга шу хатни юбораяпман. Саодат бор-у, вообшем, Саодат деб ўйлай қол, шу қизни сен яхши биласан, биласанми, уни ҳеч ким чиройли, ниҳоятда кўркам деб айтмайди. Оддий қиз. Кўрсанг, бу гапим ростлигини айтардинг. Ўқиши, синфдошларингнинг ичида ўртача

туради. Кийиниши, юриш-туриши ҳам оддий. Менга айнан мана шу оддийлиги, кейин одамнинг юзига қарамаслиги маъқул. Билсанг, онам ҳам ҳеч қачон отамнинг юзларига тик қарамайдилар. Шу қиз менга ёқиб қолган. Ҳар куни мактабга келганим ҳамона уни қидираман. Бир кун дарсга келмай қолса, ўша куни кайфиятимни кўтаришининг иложи йўқ. Ука, сендан нима истайман, шуни сўрамоқчисан, тўғрими, фақатгина шу дардимни билишингни, менинг шу ички сиримга шерик бўлишингни истайман, холос.

Яна уч йил қолди, кўрасан, шу қизга уйланаман. Шунда менинг ҳам, менинг Саодатимнинг ҳам кимлигини билиб оласан. Мактубимни охиригача ўқиганинг, назаримда, ўйланиб қолганларинг эвазига ўша куни елканга чопон кийгизмаган ҳам эркак эмас.

Сенга раҳмат ука, ўша кунгача хайр”.

Бу мактубнинг келганига ҳам йигирма беш йилга яқин вақт ўтди.

Баҳромга ҳеч ким чопон кийгизмади. Чамаси, хат эгаси ниятига етмаган. Бўлмаса, эркаклик қасамига жавоб берарди. Янаям, ким билсин...

17.07.87.

“Қадрдоним Баҳромбек!

Кайфиятинг яхшими? Сени одамлар ўзларига яқин олишаркан. Бу жуда яхши гап. Ҳаммани ҳам ўзига сирдош тутаверишмайди. Ҳали бу хизматларинг бир куни мева беради. Раҳматини ҳам эшитасан, демоқчиман-да.

Мен ҳам сенга озгина сиримни очаман. Агар топа олсанг беш баҳо. Бўлмаса, мendan домангир бўлмайсан, бўтам... Мен шу мактабда ишлайман. Шу маълумотнинг ўзи етарли деб ўйлайман. Мен сенга фалончини севаман, деган гапни айтиш учун хат ёзмадим. Мен сенга мактуб ёзганлардан бирини, унинг аслида кимни яхши кўриб

қолгани-ю, нима учун айнан сенга дардини юборганини биламан. Агар шу бугун мени кимлигимни топиб келолсанг, шу сирни сенга очаман. Ўйлайманки, бу сенга қизиқ. Акс ҳолда ўша жумбоқли саволларни миянгдан чиқара олмай юравер.

Марҳамат, укам!”.

– Нима, булар мени эрмак қияпти, шекилли! – дея аччиқланганди ўшанда Баҳром.

Рост-да, биров билан иши йўқ, мўмин, қобил одамни калака қилиш кимга керак! Нияти нима буларнинг? У ўша куни кўп ўйлади. Мактубнинг эгасини тусмоллаб кўрди. Рости, ишонмади бу одамнинг шу мактабда ишлашига. Ёзаётганидан маълум, мард эмас. Топгандаям, тан олишига кафолат йўқ. Барибир уятга қолади. Демак, индамагани маъқул.

30.01.87.

“Баҳром!

Ҳалиям сен бор экансан жўра! Дардингни бировга айтолмасанг, қийин экан. Мана, сендай дардкаш одамни топишгани қандай яхши. Кечаси билан ухлаганим йўқ. Очиги, қилгиликни ўзим қилдим. Хом иш қилиб қўйдим, дўст. Сен биласан менинг кимлигим-у, ким билан қанақа бўлиб юрганимизни ҳам. Кечаги ҳафта Юмалоқбош(қўшни қишлоқ)даги бир дўстимнинг уйида ўтиргандик. Ўшанинг синфдошларидан биттаси билан танишиб қолгандим. Кеча центр(туман марказини қишлоқдагилар шундай атайди)да десанг биз иккаламиз ўша қиз билан учрашиб қолдик. Мени ажаблантиргани, ҳалиги қиз менинг ҳақиқий исмишни билиб олибди, мен унга Каримман деган эдим. У бўлса, менинг ўз отимни айтиб чақиряпти. Бунинг устига... Ўша кеча бир нималарни ваъда қилиб юборган эканман, шунақа қилдики...

Биламан, назаримда, бу воқеани сен билган қиз ҳеч кимга айтмайди. Аммо айтмагани билан, энг муҳими, мен унинг олдида ким деган одам бўлдим? Э, жўражон, ҳаммасини расво қилиб қўйдим. Энди нима қилишни билмай ҳайрон бўлиб ўтирибман. Кечирим сўраяпман, жавоб йўқ. Нима қилиш мумкин ахир? Уф, сенга шуларни ёзаяпман, сендан қандайдир юпанч излаяпман-у, аммо ўзимнинг кимлигимни сенга айтолмайман. Айтсам, сен ҳам балким мендан юз ўгириб кетсанг керак.

Жўра, нима қилишим керак!? Ҳамма дардини сенга ёзади. Лекин ҳеч ким сенинг ўзингга айтмайди. Нега шундай, ўйлаб кўрганмисан? Менимча, сени ҳурмат қилишганидан шундай бўлса керак. Сендан умид қилишади-ю, ўзларини танитишмайди. Ўзинг ҳам ҳеч қизиқмайсан. Қанақасан ўзи-а?

Агар билсанг, синфдаги қизлар ҳам сенга галати қараш қилиб юришибди. Гўёки сен уларнинг ҳар бирининг ички сирини биладигандек. Сендан кўрқишади, бировга айбимизни ошкор қилиб қўймасмикан, деган хавотир билан юришади. Ўзи ростдан ҳам, биронта олган мактубингнинг кимдан эканлигини биласанми, хумпар? Билсанг – биламан, деб билдириб қўйсанг-чи, ахир. Бир кун бу сирлар очилиб қолса борми? Нима бўларди, дейсанми? Энг ёмони, менга бўлса керак. Йигитчиликка йўйишармикан ёки...

Кейин биласанми, мен уни жуда яхши кўришимни билиб қолдим. Усиз яшашим қийинга ўхшайди. Майли, нима қилса-қилсин, аммо уни севаман. Тушуняпсанми СЕВАМАН! Ўзинг ҳам биронтасини чин дилдан севганмисан? СЕВ, агар иложини қилолсанг, СЕВ! Шунда биласан муҳаббатнинг олови қандай иситишини-ю, унинг узоқлашиши қанчалар азоб беришини.

Укам, мендан ойликка кичиксан-ку, демак укам десам ҳам бўлади. Нима дейсан, бу кунлар ҳам ўтар-кетар... Аммо энди бошқасига қиё боқмайман, ҳатто бошқасининг,

саломига алик олган ҳам номард. Фақат у мени кечирса бўлгани. Мени қанча қийнаса ҳам чидайман, кечирса бўлгани. Мен уни ёлғизим дейман, моҳим дейман, меҳрибоним, малагим, парвонам дейман...

У мени “офтобим” деган эди. Офтобидан кечмас, нима дейсан қишлоқи? Шунини сенга айтмоқчи бўлгандим. Тўғриси, анча енгил тортдим. Жўражон, агар бу изтироблар давом этса, сен билан дардлашсам, юзма-юз ўтириб дардлашсам майлими? Жавоб бермасанг ҳам майли, барибир буни билишим қийин. Аммо, қийналяпман. Ўтиб кетар, шундай деб дуо қилиб тургин. Раҳмат, сабр-бардош билан тинглаганинг, ўқиганинг учун мени. Ҳали яхши кунларингда қайтараман бу эътиборингни...

Сени хурмат қилувчи....”.

Ҳамма адашади, хато қилади.

Гоҳо хатолар инсоннинг юзини шувут қилиши мумкин. Шу воқеа сабаб изтироб чекаятти муаллиф.

Қани эди, Баҳромнинг ҳозирги дарди ҳам унинг гуноҳичалик бўлса?!

Йўқ, ундан юз чандон оғир! Эҳ, Васида! Мен нималар қилиб қўйганимни ҳали англаб етганим йўқ. Ҳали изтиробларим, азобларим олдинда. Сенсизлигим улкан бахтсизликдир! Буни аниқ биламан. Манави оғайнилари мендек бир одам борлигини айтишса эди, унга сени севишим ҳақида дoston, йўқ, роман жўнатардим. Ёзганларимни ўқиб йиғлаган бўларди у. Менга раҳми келганидан эмас, йўқотмишларимни, бу дамлар қанчалар оғирлигини билганидан хафа бўларди.

Сени йўқотдимми?! Йўқотган бўлсам, мен ҳам йўқман... Танамда жон бор-у, фано даштига сингиб кетгандекман. Сасим чикмайди, ҳаётда ўрним йўқдек: оилада хурматим, яқинларим ичида иззатим, фарзандларим олдида обрўйим...

Ҳеч нарса йўқ. Мана, нима қилиб қўйдим!

Баҳром илгари ҳам қийинчиликларни бошидан кечирган. Дейлик, бировга ёлгон гапириб, пушаймон еган. Бир ўртоғи билан орани очик қилиши ҳам анча мураккаб кечган. Бу галгиси бошқача бўляпти. У кеча йўлда кетатуриб, сал бўлмаса икки болакайни уриб юборай деди. Ҳадиксираганидан бугун машинасини уйда қолдириб пиёда жўнади.

Ишхонада очилмади. Навбатчи эди, хаёли жойидамаслиги учун Равшан дўстидан ўрнига туриб беришни илтимос қилди...

* * *

“21.10.88

Ҳурматли Баҳром ака!

Мен сиздан кичикман, яна бир томони қиз боламан. Эс-хушим, чиройим – ҳаммаси жойида. Тўғриси, сизнинг синфдошларингиздан кўпчилигининг севгисини рад этганман. Аммо, ўзим истаган инсоннинг муҳаббатига эриша олмаяпман.

Биласизми, Навоий бобомизнинг бир газали бор:

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,

Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд

этмас.

дея бошланади. Мени истаганлардан безорман, уларга хушим ҳам, кайфиятим ҳам йўқ, мен истаган, ошиқ бўлиб қолган киши эса менга қарамайди. У Соҳибани яхши кўради. Нимасини яхши кўриш мумкин ўшанинг? Менимча, шу сариқ пишак уни ўзига бир бало қилиб олганга ўхшайди. Сап-сарик бўлса, сочини майда қилиб ўриб юришига ўлайми? Фаросатиям ўзига яраша, ўзини ким санайди ҳайронман шу қизнинг. Тўғриси, сиз шуни севиб қолишингиз мумкинмиди? Албатта, йўқ. Мен сизга унинг отини

айтяпман-у, ўзимни таништира олмайман. Менинг Рустам акани яхши кўришимни ҳам ҳеч ким билмайди, сиздан бошқа. Мана, сизга сирни очдим. Бундан таскин топаман, оз бўлса-да, деган илинжим бор. Сиздан илтимос, Рустам ака билан бир гаплашинг, сени яхши кўрадиган, жонидан азиз кўрадиган лобаргина қизалоқ бор экан, кўй, шу саригингни денг. Илтимос, фақат мени излашини, топишини айтинг. Агар орзуларим рўёбга чиқса, сиздан бир умр миннатдор бўлиб қолардим. Рустам акани умрбод ардоқлаб, суйиб яшайман, у менинг ҳаётимнинг мазмунига айланиб қолган. Ахир, нима қилай, усиз қолиб кетишни истамайман.

Илтимосимни бажарасиз, деган умид билан қоламан...”.

Ҳа, Рустам ҳавасга арзирли йигит. У Соҳибани яхши кўради. Мактаб аҳли билади. Улар жуда мос. Бу мактуб эгаси эса...

Баҳром хат битган кизни тусмолдан топгандек бўлди.

Раъно бўлса керак. Ростдан сочлари узун, бўйдор, суяги йириккина унинг. Баҳромнинг синфдошларидан бир нечаси огиз солган. Бир замонлар Жўрабек билан Қаршибой муштлашишган ҳам. Қаранг-а, қизнинг кўнгли қаёқда экан! Кўп жиҳатларини ўйлаб Рустамга оғиз очмаслик керак, деган хулосага келди.

Орадан қанча сувлар оқиб кетди. Тақдир экан, Рустам Соҳибага уйланмади. Икковининг ҳам тўрт-беш нафардан фарзанди бор. Кўпчилик уларнинг муҳаббат қиссасидан хабардор.

Яшашяпти...

Мактуб эгаси, ҳақиқатдан Раъно бўлса, уям олти боланинг онаси, ҳозиргача кўркамлигини сақлаган. Тадбиркорлик қилади. Эри ундан тўрт ёш катта Шароф исмли йигит. Яқинда учратиб юзларида ажин кўпайганини

кўрган Баҳром дарҳол шу мактубни эслаганди. Балки, оиласида муаммо бормикан? Ким билади, балким Шароф ҳам Раънонинг ёшликдаги эҳтиросларидан хабардордир.

Баҳром ҳам ўқувчилигида севган. Ҳеч кимдан яширмай, ҳамманинг ҳавасини келтириб севган. Орзу-ҳавас тақдирига ёзилмаган экан. Уйидагиларнинг ройиши билан Муаззамга уйланди. У қариндошларининг қизи. Тиббиёт техникумини тугатган, ақлли. Чиройи ҳам бировдан кам эмас. Лекин ўртасида ҳақиқий муҳаббат бор, дейиш қийин. Муаззам қишлоқнинг одми қизи. Ҳаётини Баҳромга қўш-қўллаб бериб қўйган: бори-йўги ҳам Баҳром.

Василани учратганидан буён ҳар иккисини таққослайди. Муаззамни яхши кўради. Аммо севги бошқа, муҳаббат мутлақо бўлак нарса. Мабодо, унга ҳаёт қайтадан берилса, токи бировни севмагунча уйланмаган бўларди.

– Севгисиз, эҳтиросларсиз, туйгуларсиз яшаш жуда жўн. Ишқ – бебаҳо! – мушоҳада қилди Баҳром.

Умрининг ярми ўтиб кетди. Ҳаётга янгича қараш, роҳат олиб яшаш истаклари қийнайди тобора.

Буёғига нима бўлади? Энди муҳаббатга бало борми?

Фарзандлар бўй етаётир. Уйлаш, узатиш керак уларни. Севги ортда қолди. Орқада! Энг ёмони, юрагининг катта қисмини берган маликасини йўқотди у. Ўз айби, хатоси, гуноҳи билан. Васида ҳеч қачон кечирмайди! Кечирини мумкин ҳам эмас!

Тун ярмидан ўтганига қарамай, Баҳром қоғозларини титкилашда давом этар, уйқуга шошилмасди. Бир томондан, Муаззамнинг ётишини кутарди. Энди ёлғон замзама билан суйкала олмайди унга. Уйқусида алаҳсиб сир бой беришидан чўчийди. Бир ҳақир аёлни қурбон қилган одам ўзини унга бағишлаган бошқа муштипар қалбни яралаши ортиқча! Айбларини бўйнига олганида нима ўзгарарди?

“22.10.89.

Баҳромбек дўст!

Ушбу мактубимни йўллар эканман, аввало, қимматли вақтингизни олаётганим, безовта қилганим учун Сиздан узр сўраб қўяй. Мана, ҳарбий хизматни тугатиб ўқишни давом эттиряпмиз. Мен ўзимни қийнаётган бир қатор масалалар билан мурожаат қилишни ният қилдим. Очиги, Сизга айни фикрларни бошқалардан сир сақлашни сўраб қоламан, мен курсдошингиз Икромман. Октябрь ойининг йигирма икки кунни ўтди, эътибор берган бўлсангиз, мен бирон кун ҳам дарсга бормадим. Нега дейсизми, ўйлаб-ўйлаб дорилфунун аудиториясида вақтимиз бекор ўтаётган экан, деган қарорга келдим. Ўзингиз айтинг, Маширабов домланинг ўша ёзган китобидан нима олиши мумкин ўзи, Эрбеков сиз билан бизга ўзининг найновларча лекциялари билан қандай ўзгариши олиб кира оларди, замдеканини олинг, ҳурмати баланд деб ҳисоблаганимиз билан, айтинг, қайси бир дарсидан қониқиши ҳосил қиласиз унинг. Очиги, унинг дасрларида қийналиб кетаман, хўш, хўш деявериб тингкангни қуришиб юборади ўзиям. Мен Салимова, Пидаев, Тогаев, Тошалиевлар ўтадиган дарсларга албатта бориши керак деган қарорга келдим. Тилак Жўра билан Ғайбулла Саломов, Нажмиддин Комиловларнинг маърузаларини эсон қулоғим билан тинглаган бўлардим. Аммо, бу йил улар бизга кирмас экан. Мана, менинг биринчи хулосам.

Иккинчидан, одам эртанги кун умиди билан яшайди. Аммо, қачон ўша орзуимиздаги кун келади? Умримиз тугаганида ҳам келмайди. У орзу холос. Ахир ҳар кун, ҳар соат ва ҳар он умр охирига қараб кетиб бормоқда. Сизнинг кечаги тилагингиз бугун ҳам, эртага, индин ҳам амалга ошмаяпти, сезяпсизми? Мен болалигимда тонг сахар уйғониб уйда чироқни ёқадиган ускунага қўлим етмаганидан додлаб бақирардим – катталаргаки, улар тезроқ чироқни

ёқишларини истардим. Негаки, назаримда, мен ўша фурсатни, ёруғ вақтни бой бераётгандек бўлаверар эдим. Сиз ҳам ҳеч ўйлаб кўрганмисиз шу нарсани? Назаримда, биз ўша ёруғлик деб нисбат бераётган нарсанинг аниқ баҳосини бера олишимиз, аниқроғи белгилаб олиб, шуни бой бермаслик учун интилишимиз лозим. Шундай экан, бизни зулмат ичида тутиб турадиган нимаики – маърузами, дарсми, учрашувми, китоб ўқишми – нимаики бўлмасин, уни ҳаётимиздан чиқариб ташлашимиз керак, деган таклифни сизга айтмоқчиман. Сиз тушунадиган, ақлли йигитсиз. Ўйлайманки, ўзингизни яхши кўрасиз, умрингизни қадрлайсиз. Келинг, бундан буён нима билан шуғулланиш керагу, қайси машғулотларни умр дафтаримиздан чиқариб ташлашимиз ҳақида ўйлаб кўрайлик. Нима дедингиз, дўстим?

Сизни ҳурмат қиламан. Ўйлайманки, сиз ҳам ҳурмат қиласиз... ўзингизни. Шунга лойиқ бўлайлик. Икром...”.

Икром – вундеркинд, дарсларга ҳамиша тайёр. Имтиҳонлардан навбатдан ташқари жавоб бериб “аъло” баҳога ўқир, аммо факультетнинг қалами ўткир талабаси эмасди. Очиғи, уни кўпчилик ёқтирмасди. Жамоага аралашиб кетавермас, ўзи билан ўзи яшарди. Имтиҳонларда бировга ёрдам бермайдиган, феъли тор йигит эди. Баҳром мактубини ўқиб унга нисбатан фикрини тубдан ўзгартирди. Баҳром ҳам уни хушламас, умуман кўпга қўшилмайдиган кишилар тамоман маъқул келмасди.

Октябрь тугади ҳамки, Икром дарсга келгани йўқ. Балки, қишлоғига – Чакамишга кетганмикин?

Икром учун ҳаётнинг моҳияти бошқа томонда экан. Унинг учун касб, ошна-оғайни деган тушунчалар ёт. У бу ерлик эмас. Ўзга сайёранинг дунёқараши, тафаккури билан яшайдиган алоҳида тур. Балки, имтиҳонларда муаллимларни доводиратиб қўйишида ҳам сир бордир?

Биронта кишига яқинлашдимми? Йўқ! Қизларга гап отдимми? Йўқ!

Ажабо! Орадан бир неча ой ўтгач, суриштиришди. Йўқолган талаба Икром Тиловбердиев 1966 йилда Навоий вилоятининг тумани, қишлоғида туғилган. Мактабда ўқимаган. Йигирмага киргунигача далада қўй боққан. Кириш имтиҳонларидан фақат “беш” олган. Тарих муаллими билан тортишиб ҳақлигини исботлаган.

Эртакка ўхшайди гўё. Баҳром қайсидир маънода унинг сирларини билган ягона курсдош бўлиб қолди. Орадан йигирма йил ўтибдики, Тиловбердиевни ҳеч ким кўрмаган, у ҳақида эшитгани йўқ.

Бу ажабтовур воқеалардан сўнг Баҳром дарсларга танлаб қатнашадиган, илгаригидек баҳоларга талашмайдиган, бўлар-бўлмас тадбирларга вақт сарфламайдиган, муҳими, эрталаб барвақт турадиган одат чиқарди. Ҳар тонг Икром ёзганидек, ёруғ лаҳзаларни бекор ўтказмаслик, зое қилмасликка ҳаракат қиладиган бўлди.

“20.05.88.

Азизим...

Сизни ҳеч ҳам хафа қилмоқчи эмас эдим. Кечиринг, аммо Сиз мендан айрилдингиз. Мени тоғамнинг ўғлига турмушга беришяпти. Ўзимни бир нима қилиб қўймасам эди. Сиз ҳарбийдасиз. Онаминг оғир бетоблигини биласиз. Отамнинг кеча мен билан суҳбатлашгани, унинг кўзларига ёш олиб деганларини Сизга сўзма-сўз ёзиб жўнатаяпман. Балким мени ҳам, отамни ҳам тушунарсиз, аҳволимизни ҳис қиларсиз, деган умиддаман. Мана, у киши нима дедилар: “Болам, энди катта қиз бўлдинг, онангининг неча кунлик умри борлигини билмаймиз. Сенинг тўйингни кўриб кетса, дегандим. Тоғангининг ўғли ўқишни тугатиб келди. Бизга, онанг иккимизга қолса, шу қариндошларимиз билан ришталаримиз узилиб кетмасин, деймиз. Она қизим, ҳали

ёшсизлар, ҳаётда сизлар кўрмаган, тушунмайдиган кўп гаплар бор. Баҳромжоннинг отаси дўстим бўлади. Мен унинг учун жонимни ҳам аямаган бўлардим. Аммо, бу ерда онанг бор. Умри поёнига етиб турганида унинг раъйини қайтаришга журъатим етмаяпти. Инсон учун онадан-да азизроқ инсон бўлмайди. Мен учун онанг дунёдаги энг катта бойлик. У менга сизларни тугиб берди. Менинг ҳаётимни мазмун билан бойитди. Кеча волиданг билан гаплашиб унинг кўзи тириклигида Тоғаннинг ўғли Холмурод билан тўйларингни ўтказсак, деган қарорга келиб турибмиз. Биз сенга ёмонлик тиламаймиз болам. Эртага аниқ жавоб айтамиз, деб келишдик.”

Азизим...

Мен учун бир умр энг азиз, энг яқин инсон бўлиб қоласиз. Сиз юрагимдан бир умрлик жой олгансиз. Мени кечирасиз, бизни – иложсиз қолган отамни, ўз насибасининг қачон тугагини кутиб ётган онамни, дардини дод солиб айта олмай тўлғониб йиғлаётган вафосизингиз – мени, умуман ҳаммамизни тушунасиз, тўғри қабул қиласиз, деб ўйлайман. Сизни, умрим борки, соғиниб, қўмсаб... яшайман.

Азизим...”

Мактубларни ўқийвериш дийдаси қотган Баҳром олиш Челябинск вилоятининг Чебаркуль ўрмонзорларида бу хатни ҳар куни ўқиб, ҳар куни ғам чекди. Ўша дамлар бутунлай жўшқинликни йўқотди. Ротадаги энг шўх, дадил, олов йигитнинг ажралиб турадиган хислати энди унинг ёлғизликка берилгани, ўзини четга ола бошлагани бўлди. Қолган бир йилни шу алпозда ўтказди. Кўп китоб ўқийдиган, ёзадиган, эсдаликлар, одамларнинг характерлари билан боғлиқ жиҳатларни қоғозга тушириб кўядиган бўлди. На онасига, на дўстларига ёзган мактубларида Рисолат ҳақида бир оғиз ҳам сўрамайдиган

бўлди. Нима қилади уларни қийнаб? Ўзи ҳаммасини билади-ку. Рисолатнинг онаси Ҳалима хола Баҳромни худди ўзининг фарзандидек яхши кўрарди. Отаси Эркин ака ҳам Баҳромнинг болалигидан қийналиб, етимликда ўсган отаси Шойим ака билан жуда яқин дўст бўлишган. Уларнинг яқинлигига ҳамма ҳавас қиларди. Шундай яқин одамларнинг фарзандлари бир-бирларига кўнгил кўйишди. Олтинчи синфдалигиёқ Баҳром соатлаб Рисолат билан телефонда гаплашар, муносабатлари ҳаммага маълум эди. Баҳром гарчи дадил, олов йигит бўлса-да, ҳалигача Рисолатга бир оғиз “Сизни севаман” демаган, кўлини ушлаб изҳори дил қилмаган...

Йиллар ўтиб, синфдошлар учрашувидан кейин холи суҳбатлашганларида Баҳром ҳали ҳам унинг ўзини севишини, муҳаббати самимийлигини ҳис этди.

Рисолат ўзгармаган эди:

– Ўшанда, армияга кетмай туриб бирон жойларга олиб кетсангиз бўларкан, ота-она бир йил уришарди, одамлар узоқ борса, ўн йил гапиришарди, аммо бирга бўлардик, бир умр азоб билан яшамаган бўлардик, – деди у ковоғидаги намни сирқиб.

Роса йиғлади. Баҳромга суяниб, кўз ёшлари селоб бўлиб йиғлади. Беш болали хотин, катта бир ташкилотда обрўли ходим, қиз узатадиган ёшдаги аёл ўтган кунларини афсус, надоматлар билан эслади. Баҳром бу ҳолатни умуман кутмаган, хаёлига келтирмаган эди.

– Қизингни келин қиламан, албатта, қуда бўламан. Болаларимизнинг тақдири кўшилган бўлсин, – деб ҳазиллашиб юрарди.

Мана, орадан қанча йиллар ўтибгина, 1988 йилда унинг учун қандай йўқотиш бўлганини яна бир бор юрагидан ҳис қилди. Жонини фидо қилгувчи Рисолатидан айрилган экан ўшанда.

* * *

Қоронғулик.

Заррача бўлса-да, ёруғлик тушадиган туйнук йўк. Зим-зиё. Одамнинг кўзи кўр бўлса қандай бўлади? Шунда ҳам бунчалар зим-зиёлик бўлмас. Додлай, деса овози чиқмайди. Товушига нима бўлган? Демак, гуноҳлари учун жазо олаяпти. Энди уни қайси йўл билан қийнашаркан, ўтда куйдиришадими ёки музлатишармикин? Қўли, оёғи, елкаси, беллари – ҳамма жойи зиркираб огрияпти. Бу дўзахми, унда нега айтишмади фалон гуноҳларинг учун бу жойдасан, деб? Ёки бу босқичга етиб келинмадими?

Тавба, бу ер қаер ўзи!? Бундай зимистонни кўрмаган илгари. Ҳар қандай қоронғуликда қандайдир даражада ёруғлик бўлади. Буниси қоп-қора, жуда ҳам қора, ҳали мусаввирлар аниқ ифодадай олмаган ранг.

Кимдан нажот кутиш мумкин?

Хиёнат!

Хиёнатнинг баҳоси, нархи баланд, унга унча-бунча дуолар ҳам қалқон бўлолмас керак. Тангрининг паноҳига! У нима деса шундай бўлади!

Баҳром қўлларини ёзиб атрофида нима бўлса ушлаб, шундан ўзининг қаердалигини тусмоллагиси келди. Ё, тавба! Қўллари ҳам калта, жуда калта, ҳеч нарса илинмаёттибди. Демак, нажот йўк: нима бўлса – бўлди! Кўзини қаттиқ юмишни ихтиёр қилди. Шундай қилса, кўз олдида бироз очикроқ ранг пайдо бўладигандек.

* * *

Ҳовлидаги шовқин-сурон, дод-войдан сапчиб тушган Баҳром дабдурустдан нима бўлаётганини англайдиган алфозда эмасди. Катта қизи Мавжуда “Аяжон”лаб додлаяпти, бу ёқда қайнисининг уввос тортаётгани...

Компьютер ишлаб турибди. Ундан Баҳром туну-кун
ошитадиган мунгли кўшиқ оҳиста таралмоқда:

*Бир тутам сочларинг менинг қўлимда
Ғижимлаб ўпайми ё тараб очай
Сир деб сақлаганинг менинг қўйнимда,
Сир деб сақлайинми ё елга сочай
Сочилган сочингдек сочилса сиринг
Анор юзларингни кимга тутасан?
Ўзинг-ку уларда вафо йўқ, дединг
Нимага уларни тагин кутасан?
Очилгон қўйнимда тўлгонган танинг
Кўнгилдан ҳеч бир ҳид етказмаса
Менга яқинлашма, эй тирик бўса
Севдим, деганларинг ёлгондир сенинг*

...Муаззам ховлидаги сершоҳ ёнғоқда осилиб
турарди. Фоний дунёдан эридан олдинроқ кетишни ихтиёр
қилибди. Баҳром кўргиликни дафъатан ҳис эта олмади.
Муаззам тирикми ёки оламдан ўтишга улгурдими?
Югургилаб ҳаракат қилса, кутқариб қолиш мумкинми,
шуни ҳам ўйлагани йўқ. Тамоман жонсиз танага
айлангандек эди.

Уни қабристоннинг кунчиқар дарвозаси яқинига
кўйишди. Акалари шунга келишишибди. Фарзандлари
мактабга бораётиб ҳам, қайтаётиб ҳам оналарини кўриб
кетгандек, хабар олгандек бўлади, деган ўйда қилишди.

Баҳром тезда ўзини тиклаб ололмади. Аёлининг
умрига зомин бўлгани учун ўзидан ҳазар қиладиган бўлди.

Ўша туни Муаззам эрини уйғотмоқчи бўлиб кирган
ва унинг икромномасини ўқигач, чидай олмай шапалокдек
қоғозга дилидагиларини тўкиб солган эди:

“25.08.09.

Сизни ким деб аташга ҳам ҳайронман. Болаларимнинг отаси. Умр йўлдошим, ўзимни одам, меҳримни меҳр ўрнида кўрмаган, фарзандларимга оталик меҳрини лойиқ топмай келаётган номард ота.

Сиз ноҳақсиз! Сиз севги дегани қандай бўлишини билмай ўтаяпсиз. Муҳаббат дегани сиз ўйлагандек нафс эмас, унинг баҳоси жуда баланд бўлади, сиз севгини хор қилиб сизга бағишланган бебаҳо неъматларни оёқ ости қилиб яшадингиз. Сиз маънавий томондан кўзлари ожиз, қалби сўқир бандасиз. Фарзандларим Сизнинг кимлигингизни билишлари учун уларни қийинчилик билан ўсишларига-да розиман. Ўлмаса, яшаб кетишади. Аммо сиз уларга ота сифатида лойиқ эмассиз. Одамлар сизга ўз сирларини айтиб жуда қаттиқ янглишибдилар. Уларга нима ҳам бера оларди бу сўқир қалб, ноқис юрак, қўрқоқ одам.

Сиз бор бўлган дунёда қолгим йўқ.

Қиёматгача!”.

Баҳромга йўлланган сўнгги мактуб шу бўлса ажабмас...

2006 йил

БОШ ОҒРИҒИ

(Ҳажвия ўрнида)

Одам эрта тонгни қандай қарши олган бўлса, у куни билан шунга яқин кайфият билан юради. Сиз бугун тонгни қандай кутиб олдингиз? Тушуниш мумкин, кеча туғилган кунда бўлган эдингиз, кўнглингиз бўш, ўзингиз айтмоқчи, озгинадан бошланган қултамитсин бора-бора... охири қандай ҳолатда уйга келганингиз ёдингизда йўқ. Ана холос, ўзингиз ўзингизга куни кеча энди огзимга олмайман, бу гал охирги сўзим, энди бошқа ичмайман, деган сизми эдингиз?

Э, яшасинлар мавлоно. Сизни ўзининг ўзига дўстлиги йўқ одам, деса бўлади. Яна бошқалардан гина қилиб кўямиз. Валлоҳи аълам, аввал ўзларидан бошласинлар. Ўзларидан, ҳа, кейин бошқа масалалар, бошқалар, яъни дўстман деганлар-у, дўстим деб юрганлардан гина айлағайлар.

Ўзи зўрға ётибман-у, яна шунақа хаёллар билан бандман. Ўзингизни менинг ҳолимга солиб кўринг, сиз кечаси билан мижжа қокмай беҳузур ётсангиз, шунақа мавлоно, савлоно деган гаплар келадими каллангизга. Бу ғирт ўзининг устидан кулишга ўхшайди. Хотин ҳам овора. Буям, мана йигирма йилдан бери ҳаётнинг мен кўрмаган қизиқлари шулар экан-да, деб ўйласа керак болапақир. Болалар кап-катта бўлиб, қизинг бўй етиб, ўглинг эр етиб, эрта-индин ҳовлингга қулликка келадиганлар шай турса-ю, яна бу кишимнинг аҳволлари бу бўлса. Қайси куни ишхонада катта мажлисда муҳаррир ҳам шақшайиб олиб нима дейди денг: биламиз баъзиларни кечаси билан ичиб, эртасига идорада куни билан ароқ сасиб юришади, бу билан қанақа меҳнат самарадорлиги бўлиши мумкин.

Ундай-мундай деймиз-у, ҳақиқатан ҳам қанақа меҳнат самарадорлиги ҳақида гап бўлиши мумкин.

Вой, бош ҳам шунақа бўладими, кимирлатсанг лўқ-лўқ. Ажабо, шунча балоларга дори топган дўхтирлар бу бош оғриғига ҳеч бир малҳам топа олмасалар-а... Шуларгаям беш кетмадим. Агар ичгандан пайдо бўладиган бош оғриғини тўхтатадиган дори ўйлаб топилса, энг катта фойда шундан келса эҳтимол.

Шу кетишда пешин оққанда сал кўйворади. Буёғи кутиш керак. Кечаси неча марта ташқарига чиққан бўлсам шунча марта уйғониш машаққатини бошидан кечирган хотин мени умуман тушунишни ҳохламайди.

– Сасиб ётаверганча, бугун бозорга тушиб манави товукларга дон олиб келишингиз кераклигини ўйламадингизми, тўрт кундан бери шу аҳвол, эрталаб тайинлайман, кечқурун, чалажон бўлиб келасиз. Манаву Ориф кўшнидан кунига бир кўшивучдан олти марта маккайи олдим. Одамда бет ҳам қолмади. Буларди биласизку, бир нарсани икки марта сўраб бўлмайди. Бўлмаса товукларнинг ўзини қуритиб келинг, менга мисол учун керак эмас.

Ҳой барака топгур, мен ҳозир сенга ҳатто гапиришга ҳолим йўқ. Гапириш тугул, айтаётган ҳар бир сўзинг миямга ҳанжар санчгандай урилаяпти, овозингни ўчиргин, овозинг ўчгир дейсиз, албатта ичингизда. Мен мана ҳозир шундай қиляпман ҳам. Бу албатта хотинга умуман кор қилмайди. У дийдиёсини давом эттираверади.

– Ахир отам (қайнотаси, яъни менинг отамни назарда тутяпти) ҳам кечаги гал қишлоққа борганингизда айтганакан-ку, бу ичкилик обрў опкемайди, сенга нима етишмайди, деб, отамнинг гапиниям олмасакансиз-да. Уф, энам(яна менинг онам ҳақида кетяпти гап) ўзи айтади бу отангнинг уруғида ичмагичи йўқ деб. Товба, сал инсоф биланда. Ўзиям бир яшик ичган чиқасизов кечаги ўкиришларингиздан. Кўшнилари ҳам аниқ эшитган бўлса керак.

Азоб, азоб, шу қани ҳолинг бўлса-ю, туриб хотинингнинг чакагини ўчирсанг, шунақанги туширсанги, ўчса, уни ўчса. Қани ўша куч, мадор йўқ-да шу. Ҳозир бош, мия оғриқларидан ҳам унинг сўзлари, ҳа гаплари эмас, ҳар бир сўзи алоҳида-алоҳида қонимга ташна қилмоқда. Гап унинг нима ҳақида, қандай маънодалигида, йўналиши, дийдиёси, муҳим-номуҳимлигида эмас. Ишонинг, хотинларнинг чакаги тўғрисида ҳикоя ёзган, қисса-ю шеър ёзган, ёки аския қиладиганлар менимча ҳозир мен қандай ҳолатда бўлсам, шу ҳолатни бошларидан кечиришган. Аниқ. Мен бунга юз фоиз аминман, мингдан минг марта. Ҳожибой айтмоқчи “чакагагин” деган дори шунақанги керак дори эканки, раҳматли бу аскиясини бирон роса зўр маишатнинг эртаси куни ижод қилган бўлса эҳтимол.

Бу томонда телефон, баъзан куни билан биров сўрамайдиган Шоймановни бугун тонг азондан сўрашгани сўрашган. Биринчи бўлиб Миша телефон қилди.

– Ассалому алайкум, – дейди у бақириб, ҳар гал шундай. Саломдан ёқимли сўз бўладими бўлмаса. Лекин шу боланинг саломи бирам ёқимсиз чиқяпти-ки, тавба ўз ҳолингча, тўғрилиқча гаплашавер, ўзим айтиб юрадиган гапларни тахлаб ташлайди, журипсиз кўрчичқоннинг кўзини ўйгандай.

– Ҳа, энди, – зўрға чиқади овоз.

– Бизам мана хотиннинг олдида жотиппиз Худо деб. Бугун куннинг авзойи бузилиб турибди.

Сенам нимадир дейишинг керак. Бунинг кўнгли бир нозикки, сал бошқача муомалани сезса, дарров тўнқиллаб бошлайди, балоларга қолишинг аниқ.

– Ҳа, дарвоқе, Тошкендаям шунақа шекилли...

– Ҳа ҳали жотипсанми дийман, ҳа мундай эрта туради, бомдодга турсангам ҳақинг кетмайди, – дейди у. У ҳақ, энди инсоф юзасидан айтганда, мен қаторилар ишқилиб инсофга кириб, бирови номоз ўқиган, яна бирови

рўза тутган, ҳарқалай, кексалик бўлмаса ҳам бошида дўппи, нуқси уриб қолган шунақа монанд авлоднинг. Уф, бу ҳали давом этапти,

– Анови Аҳматни кўрган эдим кеча, шу тўй бошламоқчи экан, бир нормальный артист қанчага келаракан, шуни бир сўранг деяпти, нима дейин жўра?

Нима деган бўлардингиз?

– Билмасам, эрта-перта гаплашайлик, ҳозир бироз маза йўқ эди ошна, бир маслаҳатлашиб кўриб айтаман, хўпми?

У кўйса қани:

– Уни биласан-ку, бир беш–олти юз минг беради, ундан кўп беролмайди, шунга яраша, шунга рози бўладиган ўзингнинг ошналарингдан бировини об келади деб қўйдим, Анварминан Собир кемайдику энди бу пулга туврими?

–Кўрамиз, жўра, кўрамиз, сенга ўзим айтаман, давай,— телефонни диваннинг устига ташлаб югуриб ташқарига отиламан. – Падарига лаънат шу ароқни ўйлаб топганнинг.

Ростдан ҳам булут бор экан ҳавода. Ўқчиб-ўқчиб бироз енгил тортгандай бўламанда яна ётоғимга қайтаман. Э, жонингдан ўтиб кетгандан сўнг бировдан уялмай ҳам қолар экансан, менинг уйдан отилиб чиққанганимни қўшни кузатиб турибди, мен унга эътибор ҳам қилмабман. Кўрдим, бироқ карамадим, ҳеч нарса демадим ҳам. Дейдиган эмасиди аҳволим. Ўл, бу кунингдан дердик жўраларга ҳазил қилиб ёшликда. Бу ундан беш баттар ҳолат. Телефонда қандайдир овозлар, э бу Миша ҳали ўчирмапти занғар, жуда малол келади яна гаплашиш, аммо начора.

– Жўра, илтимос ўзим телефон қиламан, кейин гаплашайлик.

– Эй, менга қара, уйингда тинчликми, хотининг билан уришиб-пуришиб ётганинг йўқми? – шу гап кам бўлиб турибдида менга.

– Эй онангди эмгир, кўясанми йўқми, айтдим-ку, ўзим телефон қиламан, деб – телефон трубкасининг қизил нуктасини алам билан босаман.

Калланинг ичида нимадир отилиб чиқиб кетадигандай азоб берапти. Билмадим, бу мия пишиб кетиб қайнаб чиқмоқчими ёки қон томирларга сиғмай қолаётирми, ишқилиб сўз билан тиниқ тасвирлаб бўлмайдиган оғрик.

Кўзимни юаман, озгина кўзим илинса, бироз ўзгарармидим, дейман. Кичик қизим киради, дада, менга устозим икки минг етти юз сўм олиб келинглари, деди. Бу энди кўзимга илинган уйқуни бузаётган гаплар. Барака топ қизим, мактабга кетаётганинг йўқми, алам қилаётгани гап оҳангимдан сезилади.

– Соат ўн иккида кетаман, – англамагани сезилиб турибди.

– Ўзим кетишингдан аввал бераман, хўпми?

– Хўп.

Устимга кўрпани тортаман, қаҳратон совуқ бўлганда ҳам бошимни кўрпага тиқиб ётолмайдиган йигит икки қават кўрпага шундай ўрандимки, нафас олиш учун етарли бўлган кислород қайси тешик ё тирқишдан киради деб ўйлаганим, бу масала хаёлимга келгани ҳам йўқ. Хуллас, бир соатлар чамаси “ширин” уйқудан сўнг туришга тўғри келди. Ишхонадан хабар келди. Қаранг хабар эмиш, бугун иш куни бўлса, ўзинг кимсан, сени ишхонага вақтида бормайсан, дейдиган одам йўқ, бир нарсани дўндириб отгул қиладиган ҳаққинг бўлса ҳам майли эди, яна маданият билан сўрашибди, хотинқулнинг айтишича, иложи бўлса борар эканман, Самарқанддан бир киши келиб кутиб турганмиш.

Эрталабки тозаланиш тадбирларидан сўнг ишга отландик. Бош оғриғи тарқаб кетгани йўқ. Автобус ё метрода юриш хавфли, бирдан кўнгил айнаиб қолса, нима бўлади. Такси тўхтатамиз. Келишган жойда тўхтаган такси

ҳайдовчисига икки минг сўм узатдим, у менга ғалати қараш қилди, камми, дегандай имо қилсам:

– Ака, договор дороже денег. Бу нима қилганингиз, – дейди. Тавба, калланинг жойида эмаслигидан бошида келишганимиз ҳам эсдан чиқибди. Ишқилиб, ўзинг шарманда қилмагин илоҳим, деб ишхонага кириш жойига борсам, кўпинча жанжал қилиб кетадиган шикоятчи чол турибди. Албатта, мени кутаётган одам у эмасдир, деган хаёлда эдим. Аммо милиция постига яқинлашганим ҳамоно менга ниҳоятда таниш ва ниҳоятда ёқимсиз овоз мени чорляпти... Ҳа, ҳа, гапини тушуниш анчайин, соғ одамнинг тушунишини назарда тутяпман, оғир бўлган қария, бугун эса ажабки, менинг “персоналний геройим” бўлиб турибди.

...У билан биринчи учрашувимиз хонада кечган эди. Бу кишини бир-икки кўрганман шунгача ҳам, қандайдир бошқа газеталарга кириб, кимлар биландир гаплашиб юрар эди-да. Ўша куни, тушликка яқинроқ, хонада ўзим ўтирган эдим. Биз уч киши бир хонада ишлаймиз. Эшманов деган ҳуқуқ бўйича ёзадиган бўлим бошлиғи, Маҳмуджон ва мен – мухбирлар. Шу эшик очилиб, секин-аста бир одам мўралаб бошини кўрсатди. Ғалати жиҳати, айна кузнинг охирлари, ҳаво совуққина бўлиб, кираётган бошда ёзги шляпа, ҳали оҳори тўкилмаган, мўралаган бошнинг навбатдаги ташриф қоғозини такдим қилган бўйин қисмида футболкадан юқоридаги ниҳоятда покизалиги шундоққина рангидан “сезилиб” турган бўйинда галстук, эгнида фуфайка, албатта тозалиги ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин бўлмаган алфоздаги, тананинг қуйи қисмида жинсилигини тусмол қилиш мумкин даражадаги шим ва резина этик. Албатта тасаввурингиздаги одамни гуллар ўсиб турган шинамгина хонага киргазиб кўринг, ҳаводаги ўтакетган бадбўй ҳидлар димоғингизга урилаётгандек бўлмаса мен

кафил. Биз буни реал ҳаётда кўрганмиз, бошимиздан ўтказганмиз.

– Салом, – ушбу муборак меҳмон оғзидан “с” ҳарфи “с” билан ”ш”нинг орасидаги бир овоз сифатида чиқди. Тўхтанг, аслида мен бу мавжудотни албатта ўттиз фоиз ҳам гарифлай билмадим. Агар тарифлай билганимда таъбингиз албатта тирриқлашиб, менга нисбатан қандайдир ёвқараш пайдо бўлар эди. Балким, шуниси ҳам дурустдир. Лекин мен бу одамсимон тананинг юз тузилиши ҳақида бир оғиз гап айтмасам бўлмас. Бу гап мабодо кўча-кўйда кўзингиз тушиб қолса, эътибор қиларсиз, деган маънода айтилаяпти. Бошдаги шляпа агар жони бўлса ўзига ўзи ўт қўйган бўлар эди, бундай бошлар устида туриш учун нақадар бахтсиз экан бу шўрпешона-я... Мен, мисол учун шу шляпага жуда ҳам раҳмим келди. Ёши олтмишдан ошганлардай кўринадиган бу одам шаклидаги махлуқотнинг яқин икки ойда сувнинг яқинига йўламаганига қўрқмай кафолат бераверса бўларди. Соқоллар устара ёки қайчи кўрмаганидан бетартиб ва ярашиқсиз ўсиб кетган, биз одатда соқол қўйган кишиларнинг юзида топадиган қандайдир маъно, нур, одамни тортадиган илиқлик ҳақида канақаям гап бўлсин? Энди унинг муддаосига келсак: у ўзини мустақиллик билан боғлаб ўн беш дақиқа маъруза қилди, лекин мен унинг мазмунига етмадим. Айтишига қараганда, у ойга парвоз қилиши, у томондан қандайдир режаларини тайёрлаши, негадир ўғли ва қизи унга қарши эканлиги, қолаверса колхоз (ўша пайтда хўжаликлар эди, дарвоқе, бу чолга бунинг нима фарқи бор ўзи) раиси ҳам унинг оламшумул режаларига тўғаноқлик қилаётгани, у газетада мақолалар, ҳа айнан мақолалар чиқариши кераклигини билдирган эди. Мен ўта реалист одамман. Бу мақтаниш эмас, бироқ бир нарсанинг амалга ошишига ўзим ишонмасам бировга ваъда бермайман. Қолаверса, бу

махлукот қаршисида бундай ваъда бериш учун ақлинг ҳам жойида бўлмаслиги керак.

Нима қилмоқ керак? Қалла ишласа вазиятдан чиқиш мумкин. Хатлар ва шикоятлар бўлимида ишлайдиган Шаҳобиддин яхши йигит, бироз мақтанчоқлигини ҳисобга олмаганда албатта. Ижодкорлигидан фирибгарлиги кўпроқ тарози босадиган шу ҳамкасбимиз бир “оламшумул мақола” битаётгани (бу унинг ўз ибораси) ҳақида бундан ярим соат аввал мақтанган, агар қишлоқлардан истеъдоди баланд бўлган кишилар ҳақида маълумотлар бўлса, беришимизни сўраган эди. Қарасам, мавзуга жуда “мос”. “Истеъдод”и барқ уриб турибди. Отахонга мурувват кўрсатиб ўтиришга чорладим ва сўз қотдим:

– Мен бу ерда янги одамман, сиз кўтараётган масалага ақлим етмас дейман, айти шу масалада бир устозимиз иш олиб бораётган эдилар, шу киши билан бир гаплашиб кўрсангиз, – десам унинг кимлигини сўради. Менга шу керак эди ўзи. Тарифига зўр бердим.

– Пойтахтдаги барча муҳим масалалар шу одамнинг кўлидан ўтади. Бизнинг устозимиз бўлади.

– Қани гаплашчи, – деган жавоб бўлди. Шаҳобиддин рўпарадаги хонада ўтиради, ҳозир жойида, мен ички телефондан унга кўнғироқ қилиб гапни узоқдан ва албатта, у ёқтирадиган мулозаматлардан бошладим.

– Устоз, – дедим сўзга алоҳида урғу берган ҳолда, бу унга мойдек ёқади. Энди амалда у қандай қилиб менга устоз бўлсин? Йўлига-да. – Бошлаган оламшумул асардин яқин ойлар ичинда биз фақир-у ғураболар-да баҳраманд ўлғайларму?

– Эй, мавлоно, сиздек укаларнинг қувваи ҳофизаси учун уни тез кунлар ичинда еткармоқ истагинда ёнурмиз, мурудингиз ҳосил бўлодурғон кунлар яқиндур бўтам.

Менинг муродим ундан-да тезроқ ҳосил бўлмоғи ўзимга аён эди албатта. Усталик билан унга бояги гапини эслатиб қўшимча қилдим:

– Олдимда бир улуг инсон ўтирибдилар. Сиз у кишини албатта танийдурсиз, кўргансиз(аминман, албатта кўрган, танийди), шу инсоннинг бутун олам билиши жоиз бўлган бебаҳо ғоялари бор экан, мен ушбу топилмани сизга илиндим, менда ҳозир яна бир ўзимнинг бўйимга мос топширикча бор эди, шунинг учун бундай улуг ишлар фақат улуглар қўлидан келур, деб сизга бермоққа қарор айладим, мавлоно.

Қаранг, гапларни ҳам маржондек тизиб ташладимми, ортида катта манфаатим бор, шу мавжудотдан кутулиш, мана менга “илҳом париси».

– Ким экан ул зот? – гўшакдан жуда мулойим овоз келади.

– Ҳозир ул устодни олдингизга ўзим бошлаб борурмен. Сиз бир пиёла чой қўйиб турингиз.

– Бош устига.

Ҳис-ҳаяжонларни жиловлаган ҳолда меҳмонни хонадан кузатиб чиқиб эшикни илиб, унга Шаҳобиддиннинг эшигини очиб марҳамат қилинг, дея ичкарига таклиф қилдим. Эшикни ёпиб қандай тезлик билан зинапояга етганимни билмайман, шоша-пиша тушликка кетатуриб ортимга бир ўн марталаб қараган бўлсам керак, бу одам кувиб келмаяптимикиан, деган ҳадикда.

Тушлик узоқроқ нуқталарда ижро этилгач, бирон икки соатларда ҳалиги ҳадикларни йўқотиб, озгина тўлишиб, озгина салобатли юришлар ва кекириб қўйишлар ила тўйинган қадам олишлар билан хонага яқинлашар эканман, Шаҳобиддиннинг хонасидаги жимликдан хотиржам тортдим. Ҳарқалай, ҳеч ким йўқ. Эшикка калит солсам, очиқ экан, бамайлихотирлик билан уни очдим ва... Не кўз билан кўрайки, ҳалиги норасо Эшманов билан

кучоклашиб турибди-да. Эшманов, э номард шу мавжудотни ҳам “отам” деб турибди. Э отанг ўлиб, отасиз қол-е, Эшманов, – дедим ичимда. Отахон еттинчи осмонда, менга ёмон гап айтмади. Эшмановни икки юзидан икки марталаб ўпти. Кейин мен билан қўлларимни сиқиб хайр-хўш қилди. Уни бир бало қилиб кузатдик. Хонанинг ҳамма очилиши мумкин бўлган жойларини очиб, ҳидини кўп ёмон кўришимизни яширмайдиган ҳисобхона ходимаси Маржона қизнинг кооператив духисини олиб келиб роса пуфлатиб ҳалиги одамсимон нимарсанинг исларини ҳайдаган бўлгандик.

Мана шу одам мени чақиряпти, мен билан гаплашмоқчи, мени балким кучоклаб ўпмоқчи ҳамдир. Расвои раддибало!

Бошимдаги оғриқ ... эсимга тушди. Буниси эса ундан беш баттар оғирроқ оғриқ эди.

2007 йил

ЭШМАТОВНИНГ ДОЛЛАРЛАРИ

(Бўлган воқеа)

Қурбон Эшматни танийсиз. Ҳа, ўша машҳур журналист, ҳозирда “Солиқлар ва дунё” деган газетанинг муҳаррири. Бизларга устозлиги ҳам бор. Одамнинг жони дейишадику, шу одамларга ўхшаганларга айтилган шу гап.

Энди, агар тўғриси айтсам, ҳозир сизга айтмоқчи бўлаётган воқеани бир кун ҳаммага ўзим айтишим керак, деб юрганим учун қоғозга туширяпман. Азбаройи бошқача одамларнинг қанақалигини айтмоқчи бўлиб бошланган бу ҳикоялар аслида ҳаётда бор одамлар ва уларнинг турли кундалик воқеаларга муносабатларидан ҳайратланганимиз, ундан хурсанд бўлганимиз, бошқаларга ҳам қизиқ ва билиб қўйса ёмон бўлмаслиги каби мулоҳазалардан келиб чиқиб ўзилган. Қолаверса, бу ҳикоянинг яна бир алоҳидалиги бор, буни кейин ўзингиз фаҳмлаб оларсиз.

1996 йил эди чамаси. “Ўзбекистон овози” газетасида Қурбон ака билан бирга ишлаймиз. Эшматов (Бу одамни кўпчилик фамилияси билан атайди, бу ҳам ўзига хослик) бўлим бошлиғи, мен ходим, катта кабинетда Норқобил Жалил учаламиз бирга ўтираемиз. Норқобил ака яхши қаламқаш, ҳозирги кунда “Оила ва жамият”ни тўрқиратаётган журналист. Ҳазиллари ўткир, гап келганда, отасини ҳам аямайдиганлардан. Ўшанда жума куни эди. Таътилга руҳсат олганман, аниқроғи, жумада буйруқ чиққан, душанбадан ҳисоб. Ўзи одатда шунақа қилинади, ўзингиз ҳам шундай қилгансиз чиқар. Шанба куни қандайдир бир юмуш билан ишхонага келиб кетдим. Душанба яна келдим, ишхонаям магнити борми, кунига бир келиб кетмаса, худди бирон нарсангни йўқотадигандекми-ей ҳисланиб юрадида одам. Ўзи таътилда бўлсанг бало бормиди, дейдиган одам йўқ.

Келиб хонага кирсам, Қурбон Эшмат ўзининг “молтопар” сейфини ағдар-тўнтар қилиб тинтиб ўтирибди. Келинг, аввал сейф ўлгур ҳақида ҳам икки оғиз тўхталиб ўтай. Бошқа бирон жойда кўрмаганман, бир темир яшиқ, огирлиги ҳам ўн беш-йигирма кило чиқар, дейман. Кейин қишлоқларда бўлади – катта кулф, шунақа зорманда билан ёпилади. Акамиз бир оғайнисининг икки минг доллар пулини чўнтагида кўтариб юради, айтадики, ўша дўстига уй олиб бериш керак. Эътибор беринг, икки минг долларга ўша пайтда икки хонали уй олиш мумкин эди. Жума куни кечкурун бир жойда улфатчилик режалаштирилиб Қурбон ака шу пулни кўтариб юрмай, деган фикрда уни сейфига солиб кўяди. Сейфнинг калити ҳам чўнтагига “оғир”ми, “қўпол”ликми қилади шекилли, столининг тортмасига кўйиб кетади. Эртаси, яъни шанба куни ҳам ишга келган, лекин зарурати бўлмаган шекилли сейфни очиб кўрмаган. Душанба куни бир нимани излаб сейфини очса... Пул йўқ, ўша долларлар йўқ. Мен ўтирибман хонада, ўзимни кўярга жой тополмайман, худди ҳақиқатдан ҳам, йўқ энди ўзингиз ўйланг, ҳар қандай одамнинг кўнглига биринчи бўлиб шу хаёл келади-да, тўғри эмасми, ўзимга ҳам шу фикр келаяпти ўша топда, ростиям ўзим ўғирлагандай ҳижолатдаман. Нима деб гапириш керак, қандай сўзларни айтиш жоиз бундай ҳолатда – билмайман.

Хуллас, икки мингдан бир минг саккиз юз доллар олинган, қанчадир Россия рублига тегинишмаган. Бироз қарахт бўлиб турдида, э онангни, деди Қурбон ака, яна бир нималар деди. Кейин кулади, Хусанбой, отам (у ҳаммага, ҳатто аёл кишига мурожаат қилса ҳам “отам” деб гапиради) нима қиламиз?

Мен нима дейишим керак, нима қилсам, нима десам тўғри гапирган бўламан? Тилим айланмайди. Хуллас, ўша куни алламаҳалгача отамлашдик. Бир маслаҳатга келдик. Устоз(шундай деб айтсам у одамнинг ҳақи бор)нинг Ички

ишлар вазирлигида каттакон амалдор ошнаси бор. Шунга муурожаат қиладиган ва текширтирадиган бўлдиқ. Менга ҳам шу керакда, барибир нималар хаёлига келмайди, дейсиз. Бунинг устига, юристлар тили билан айтганда, менда “алиби” йўқ, ҳамма фактлар менга “антиалиби” бўлиб турибди. Шундан сешанба ё чоршанба куни ўша амалдор дўсти келди идорамизга.

Сўраб-суриштириб воқеа қандай ҳолатда бўлганини билиб меҳмон кулиб юборди. Ҳақиқатда ҳам, кулгили. Ўзи ҳукукий мавзуда ижод қиладиган журналист, қанча суд очерклари муаллифи, жиноий ишлар бўйича адолатсизликларга барҳам берган изқувар ижодкор Қурбон Эшмат ўзига келганда, кўп хатоларга йўл қўйган, яъни бундай ўйлаб қараса, ҳамма жойда ўзларининг бармоқ излари, ушламаган жойи қолмаган сейфини, калити, тортмаси ва ҳоказоларни.

Эшматовнинг ўртоғи мен ишхонангиз олдиға бармоқ изларини текширувчи катта автобус шаклидаги машина олиб келиб иш бошлатаман, билиб қўйинг, биноға кириб ишлайдиган ҳар бир одамнинг бармоқ изларини оламиз, кейин сейфингиздаги билан солиштириб кўрилади, суриштирув, қидирув ва тергов олиб борамиз, балким топилиб қолиши мумкин, деди. Кимдан шубҳангиз бўлса, уларни биринчи бўлиб текширамыз. Ҳе, Жабборқулда жон қолади, дейсизми? Тасаввур қилинг, “Матбуотчилар” кўчасидаги етти қаватли газета таҳририятлари биносида энг камида икки минг одам ишласа керак, дейман. Ўнлаб газета таҳририятлари, “Шарқ” нашриёти ходимлари, техник ва муҳандислар, фаррошлардан тортиб киоска, ошхона ишчиларигача анча одамда энди. Шуларни пастға автобус қўйиб бармоқларини текширтиришяпти, тасаввур қилингда, нима бўлади, биринчидан, гап-сўз урчийди, нима эмиш, Қурбон Эшматнинг икки минг доллари йўқолибди, ие, ўзи бир журналист бўлса, шунча пул, яна долларни

Бурноғи йили ўғил уйлантирди, ҳамма журналистлар ўша ерда. Тўй эгаси бой бобо бўлиб тўёна олиб турибди. Мен ҳам кўлимдагини ҳеч кимга кўрсатмай секингина бердим. Қарасам, кўйлагининг чўнтагида долларлар, мана Жаббор Раззоқов, кейин яна бир қатор амалдорлар, уларнинг отини айтиб бўлмайди, тўёнлари ўша манзилга етказиб кўйилмоқда. Бироз туриб секин ёнига бордим, устоз, дедим ўзигагина эшитадиган овозда, ҳа отам дейди у. Бу сейфнинг калити ҳалиям ўша адресда турадими, “Қайси сейфнинг”, сўрайди айёрона боқиб. Мен айтаман, “Ўша молтопарнингда”, “Э, уни сотганман”, “Кимга?” “Норқобилга текинга сотилиб кетган у сейф”.

– Мана кўрдингизми, айбдор эмаслигим шу ерданам маълум, дейман кулимсираб. “Йўқ, дейди устоз, – сенларнинг икковингаям ишонч йўқ, шунинг учун пулни сейфга солмай кўйганман”. Қаерда туради бўлмаса, десам у шундай дейди кўкрагини кўрсатиб, мана шу жойда, камбағалнинг моли кўзининг олдида туриши керак.

Ишқилиб, ўша адресда тўй харажатларига ундан-бундан олинган қарзлардан ортиб бир нима қолган бўлсинда...

2006 й.

УСТА

Бугун ишхонада ҳаммадан олдинроқ пайдо бўлдим. Бунга ўзим сабабчи. Кейинги вақтларда негадир эсим жойидамас. Билмадим, бу бир ҳафта олдин кучли даволаниб чиққанимдан, яъни баданимга сингишаётган антибиотиклар таъсирими, ё ўзи асабларимнинг чарчаганиданми, кунда-кун ора нимадир эсимдан чиққан, қайсидир бир масалани ёдимдан чиқарган бўлиб қолаяпман. Кечаям бир дунё ёзганларим, қанчадан қанча мусикаларни ўзида жамлаган флешкани компьютерда қолдирибман. Бу флешка деганлари фойдали нарса. Ёқтирган қўшиқ, ашулалардан бир икки юздан ошиғини ёздириб олганман унга. Машинада ҳузур қилиб эшитиб юраман. Ишхонада қилинадиган таржималар, сценарийлар, унда-мунда фойдаси бор-йўқ матнлару, ҳужжатлар ҳам шунинг ичида жам. Агар йўқолса, ўзим айбдор бўламан. Ахир хонага эрталабдан қанча одам кириб чиқмайди, дейсиз? Шунақа гаплар. Келиб унинг компьютерга тикилганича турганини кўриб кўнглим таскинланди. Хўш, бугун қандай ишларни режа қилганман. Шунини ўйлай бошладим. Энг аввало, кеча уйда миямга муҳрланган иш – Уста билан учрашиш.

Ҳа, айтганча, у ишга соат тўққизда келади. Роппароса тўққизда. Бир дақиқа ҳам олдин ёки кеч эмас, тўғри вақтида пайдо бўлади. Худди ниҳоятда муҳим лавозимда ўтирган амалдор-у, унга одамлар умид билан кўз тикиб ўтиришадигандек. Киноя эмас бу, у ростдан ҳам худди шундай ўйлайди. Ўзи бир ўртача уста. Одамлар бошқа жойга бориб келишга эриниб унга мурожаат қилади. Нимаям қилсин. Мисол учун, энг яқин бошқа жой Чорсу бозорида. Бозорга бориш-келишга камида бирон соат вақт кетади. Агар у жойда ҳам одам кўп бўлса кутиб қолишга, бўлмаса, ташлаб кетиб кейин яна бориб-келишга тўғри келади. Шу кичкина матоҳни деб икки марта бир соатдан

вақт кетказиш кимгаям ёкарди дейсиз? Унинг олдига кўп “мижоз” келишига асосий сабаб шу.

У эса... Тавбангдан кетай. Одам ҳам шунақа бўладими-а? Аввало, у ўтирадиган хона, унинг тили билан айтадиган бўлсак, “кабинет” ҳақида. Бу ерга кирсанг, димоғинг ачишиб кетади, чангнинг, яна бу ерда тахланиб ўтган алламбало – ҳам ёзги, ҳам қишки, узоқ йиллар аввал урф бўлган, таги тешилган, усти йиртилган, чокидан ажраб кетган, оғзи очилган, товони тушиб қолган, таги олиб ташланган, тасмаси бузуқ ва ҳоказо “диагноз”лар билан бу ерга етказиб келинган пойабзаллардан қандай ҳид чиқиши мумкин? Улар ҳам гўё бу пойабзалхонанинг ўзига мос бўлиб, кир-чир, яқин орада мой кўрмаган, буришган, туришган, хулласи калом афтода бир ҳолда қалашиб ўтибди. Бир пойи тепа қисмда, бошқаси яна қаердадир, бетартиб, пала-партиш бу оёқ кийимлари йиғиндисини кўриб, нима, одамлар янгисини олмай қўйганми, деган хаёлга ҳам борасан. Турли тоифа, хилма-хил. Уларга қараб бу матоҳларнинг эгалари ҳақида ҳам муайян тасаввурга келиш мумкин...

Баъзи аёллар пойабзалларини кўриб бу қайси бир хуриликкога хизмат қилар экан, дея унинг эгасини ўзингизча хаёлингизга келтирасиз, парти кетиб-шарти қолган бошқасини кўриб тавба, ахир шуни ҳам эпакага келтириб бўлармикан, дея ажабланасиз. Ҳамкасблардан бири келиб пойабзалини ечиб оёқяланг бўлволган, шошиляпман, объектда кутишаяпти, тезлатинг, дейди. Бу устанинг нарвойига ҳам келмайди. У ишини бироз тезлатиб ҳам қўймайди. Кимдир келдими, келмадими, гапирдими, савол бердими, жавоб истаяптими, э борингки, ўляптими-қоляптими, унга барибир. Қўлида товони ажраб кетган туфли. Ўзи янгигина, бугун мойлангани ундан келаётган Хитой мойининг хидидан маълум. Аммо, ажраб кетган. Шундай ҳолатда турган касбимиз “юлдузча”ларидан бири

бўлган бу йигитга қараб ўйга толаман. Яқин олти ой ичида “яралганлардан” бу “юлдуз”. Ёниб-ёнмай ўчиб кетадиган хилидан менимча. Муомаласи ўзига яраша. Димоғига хода етмайди, деган баҳога лойиқ бола. Бу ерда одам бор-йўклигига қараб ҳам ўтиргани йўқ. Салом-палом дегани ҳақида-ку гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Тўғри келиб, мана бунга тўғрилаб юборинг, эмиш. Оласан! Уста сендан ўн беш марта кўп кўйлак йиртганларга, “юлдуз”дан юлдузга айланиб кетганларга парво қилгани йўғу, сенга йўл бўлсин. Бу этикдўзи тушмагур нукул уйида бола-чақасига фалончидек ғўддайганини бунча куттирдим, бошқасини яна фисмадонча ялинтирдим, деб мақтанмаса эди, дейман.

Ўзи ишхонамиз ғалати. Ҳеч “простой” одамни топа олмайсан. Ҳаммаси авлиё. Фақат Ўрол жўра айтмоқчи, биттагина камчилиги бор. Ҳеч пастга тушишмайди. Нима энди, эфирда икки марта кўринган бўлсанг, шунақа ўзгарасанми, дейдиган мард йўқ. Телевизорга чиқиб бировни қойил қилган бўлса бир нави эди. Бошловчи-да. Бошловчи ким, мана сиз айтинг. Бошловчи биров ёзиб берган матнни ўқиб берувчи ярим техник, ярим артист бир одамда. Хафа бўлманг-у, мен бу билан бировга паст назар билан қараётганим йўқ. Сира ҳам. Бошловчи қачонки, муаллифнинг муддаосини англаса, нима демоқчи эканини ҳис қилиб етсагина уни томошабинга яхши етказа олади. Матнни ўқишни ҳамма билади. Гап қандай ўқишда. Илгариги дикторлар матнни ўқишдан олдин ўзлари учун сўзларга белги қўйиб чиқишар эди. Қайси сўзнинг қайси ҳарфига урғу бериш маъносида. Интонацияси жойида эди уларнинг. Бугунгилар-чи? Қизларнинг аксарияти бўяниш, безаниш билан овора, йигитлари ҳам кам эмас улардан. Сочини причёска қилиб сарсон. Имиж экан бу. Имиж касбий маҳоратдан пайдо бўлса эди. Бу қаҳрамон ҳам ўшалар қаторидаги “замонавий” тўтилардан. Аммо буларнинг халқ ичидаги гапларини эшитсанг, тавбангдан

ёка ушлайсан. Нима эмиш улар, ўзларидан чиқариб гапиришар эмиш, шунинг учун бошловчиликка айнан уни танлашганмиш. Ол-а, аслида суфлёрдан фойдаланиб уч-тўрт маргалаб ёзиб монтаждан қолгани эфир юзини кўрган бўлади. Баъзи содда кишилар бунга ишонишлари ҳам мумкин. Аммо зукко томошабин бошловчининг кўзидан, уларнинг матннинг юришига қараб ҳаракатланишидан сезиб ўтиради.

Чалғиб кетдим. Мен устахонадаман-ку. Бу ердаги оёқ кийимларни кўриб уларнинг эгаларига асл баҳони берса бўлади. Халқимизда мақол бор: Дўст бошингга, душман оёғингга қарайди, деган. Менимча, бу ҳикматли гапни одамлар пойабзалининг ҳолатига боғлаб айтишмаса керак. Ие, нима деяпман ўзи, демокчиманки, пойабзали эскирок, бирон қисми ейилганроқ бўлса у ёмон, агар янги туфли кийган бўлса у яхши маъносини бермайдику, демокчиманда. Мен пойабзалларнинг сифати, “савияси”, ижтимоий келиб чиқишига қараб, бу қандай иқтисодий аҳволда яшайдиган одамники эканини билса бўлар экан, деган хулосага келдим. Агар шу томондан қарасангиз, ишхонамиздаги кўпчиликнинг аҳволи ўзига яраша экани маълум бўлади. Қараб чиқсам, пойабзал отлик нимарсаларнинг аксариятида эгаларининг ҳаққи аслида қолмаган ҳам. Боя парти кетиб-шарти қолган иборасини айтдим. Шунга моси кўп. Аёлларга хос бўлган туфлилар, шиппақлар(улар кўпроқ) ҳам хизмат муддатини асосан ўтаб бўлганлардан иборат. Эркақларимиз, яъни ишхонамизнинг йигитлари аксарият ҳолларда хитойлик пойабзалчиларнинг маҳсулотларидан фойдаланишяпти экан. Энг муҳим афзаллиги арзон бўлган бу мамлакат маҳсулотларининг фойдалилик коэффициенти ҳақида ижобий сўз топиш қийин, албатта. Аммо бу ерда ўзга бир жўғрофий нуктадан келтирилганларини кўрмадим.

Энди устага қарайман. Бугун олтинчи кун келишим. Э, бунақанги ланж этикдўз бўлган сени, деб кетворган бўларди мендан бошқа бўлганида. Аммо буниям ўзига яраша бир гаштими, қизиғими борга ўхшайди. Нимагадир ҳар қандай жойда асабим чакнаб кетадиган мендек тажанг одам олтинчи бор келишимга қарамай миқ этмай ўтирибман. Уни боя айтганимдай эпчил, қўли енгил, ишини сифатли бажарадиган усталар сафига сира ҳам қўшиб бўлмайди. Қўллари бигиз билан ишлашда жуда нўноқ, мисол учун, пойабзални таги билан тикса чоки шундок билиниб қолади, ёки ташриф буюраётган аёлларнинг ҳар учинчиси олиб келаётган пойабзалларини икки-уч кун илгари унга тузатдирган-у, бирови чоки сўкилиб кетганидан, бирови оёғини сиқаётганидан, яна бирови товонининг баландлиги икки хил бўлиб қолганидан нолиб қайтиб келаяпти. Аммо ноилож шу ерга келади. Қаяққаям боради. Бу одам эса... Устанинг ўзига хосликларидан бири унинг ниҳоятда ҳазм қилиб бўлмайдиган муомаласи ва ўзига бино қўйгани билан боғлиқ. У кириб келган кишининг саломига алик ё олади ёки йўқ. Унинг кулиб турганини эса шунча вақт давомида кўрмадим. Умид билан қадам ранжида қилган одам дафъатан бундай муомаладан ғалати аҳволга тушиб қолиши тайин. Мен ҳам нечоғли хушмуомала бўлмайин, бундай вазиятда ташаббус кўрсата олмаяпман. Ўзи ишим тушиб келиб ўтирган бўлсам, нима ҳам дейман ахир. Ўтирибман хона хўжайинининг қовоғидан умидвор бўлиб. Бир-икки ҳамкасбимиз бирон жўяли жавоб берилмагач қайтиб ҳам кетди. Мен эса устанинг ишини томоша қиляпман. У миқ этмай ишляпти. Мана, келганимга бир ярим соат бўлди. У қилаётган ишини тугатди, чамаси, бошқа бир шиппакни қўлига олаяпти. Жаҳлим чиқиб кетди.

– Оғайни (овозим ўзимга ҳам ёқимсиз чиқди, ёўлдираб гапирдиммией), мен қарийб икки соатдан бери

кутиб ўтирибман. Олтинчи марта келишим. Ўзи икки дақиқалик иш. Мени жўнатиб юбора қолинг...

У менга бирон сўз айтмади. Қўлимдагини олиб, у ёқ-бу ёғига кўз югуртирди.

– Эртага келинг, – деди кейин. Энди тутаб кетдим.

– Нима деяпсиз ўзи? Ахир шунақа ҳам бўладими? Шу дардингиз бор экан, боя айтақолмайсизми куттириб ўтирмай. Ахир қанча ишдан қолиб кутиб ўтирибманку сизни... – Барибир оҳангида дўқ йўқ эди бу тутоқишнинг ҳам. Чунки унга ишим тушиб турибди. Қолаверса, шунча кутиб, яна қайтиб кетиш...

Ниҳоят у туфлининг орқа томонида сўкилиб кетган бир сантиметрча чок ўрнини янгитдан тикишга киришди.

– Бизда ҳам режа бор, – дейди бир маҳал. Мен қилаётган ишига пулини тўламасмидимки...

– Ака, эл қатори ҳақингизни оласизку.

– Гап сиз берадиган уч-тўрт сўм устида эмас. Менинг ҳам раҳбарим бор. Булар(шиппака кўлини нуқиб)нинг эгалари ҳам чакана одамлар эмас. Уларга ваъда бериб қўйганман. Улар сиздан баландроқ одамлар бўлиши ҳам мумкин ака.

Агар унинг қўлидаги туфли меники бўлмаганида чаккасига солиб юборардимку-я.

– Рўйхат қилиб қўйсангиз бўлар экан. Навбат билан келардик.

– Энди шундай қилмасак бўлмайди. Бу масалани директорга қўймоқчиман. Битта бўлсам. Бунинг устига “шеф” ҳам у ер-бу ерга фақат мени юр қилади. Яна ярим соатдан кейин ошга кетишимиз керак, маданият вазирлигидаги бир каттаконникига.

Индамай кўя қолдим. Ҳолингни кўрган одам афтингга қарагиси келмайди-ю. Тавба. Бир сантиметрга ҳозиргина тайёрлаган ипи етмасая. Бояги пала-партишга аралашиб кетган ипни топиб яна озгина узиб ишини давом

эттира бошлаган устанинг ёнидаги стол устида турган унинг тушлик овкати кўриб қолдим. Овқат устанинг кўлидан ўтган тайёр “маҳсулотлар” орасида эски сочикқа ўраб қўйилган. Ишини тугатар-тугатмас, этикдўз бояги сочикни очиб ичидан шиша банкани олди. Унда суюқ бир овқат бор эди. Сочикқа ўралган нон ҳам бор экан. На қўлни ювиш бор, на артиш, банканинг қопқоғини очганча совиб қолган шўрвани хўплаб нонни тишлаб тушликни бошлади бизнинг қахрамон. Буни расмга олиб ҳам бировни ишонтириш қийин эди. Қўлига беш юз сўм бериб кам эмасми, деб сўрадим. Бўлади, у пулга қарагани ҳам йўқ.

Шу бир ой ичида мўлжаллаган энг катта ишлардан бирини дўндириб, елкамдаги оғир юкдан қутулгандек хурсанд бўлиб, енгил тортиб ишимга кетдим. Мен хонага келганимда соат миллари ўн иккига яқинлашарди. Шу билан бугунги куннинг ярим иш вақти ўз поёнига етаётган, режадаги ишларга эса на ҳафсалам ва на иштиёқим қолмаганди. Кимга раҳмат дейишимни билмай тушликка отландим...

2009 й.

ИҚРОРЛИК САСИ

1

Қаёқданам ўқидим шу китобни. Шерзод ўзи ақлли йигит-у, ҳар нарсага ҳайратланаверадиган, нимаики воқеа бўлса, шуни бўрттириб, одамга ажабтовур янгилик сифатида етказиш одати бор. Кейин гап-сўзлари, нутқ стили ҳам ўшандай ажабтовур. “Чизиш” деган расм устида ишляяпсизми” дейди соат олтига яқинлашаверса. Бу куённинг расмини чизишга шайланяпсизми, яъни кетмоқчимисиз, дегани унинг. Қовоқ сомсани ҳар куни ейверсангиз, ковоғингиз осилмай иложиям йўқда, бобо, деб қўяди жаҳли чиқиб турганида бир нарса деб зам-зама қилсангиз. Шу бола, ака, шуни ўқисангиз, унча кўп куйинавермайдиган бўласиз, деб электрон нухасини почтамга ташлади. Мана, ярмини варақлаб ўзим ҳам шу асарнинг руҳига тушиб, ҳеч нарсага ажабланмаслик, ҳеч нарсадан хафа бўлмаслик керак, деган мавзу билан бошимни тўлдириб ўтирибман. Толстой буюк ёзувчи бўлган. Сўзсиз. Уни ўқиб ўқидим, дейишга истиҳола қиласан киши. Худди Навоий бобомизнинг буюк асарларини ўқиб ҳеч нарса тушунмаганимиздек. Шу боисдан феъли-хўйимда пайдо бўлаётган чала ярим тўхтамлار, ўзимни ўзим койишим ва койимаслигим кераклиги, бировдан хижолат тортишим-у, буларнинг бари аслида сариқ чақачалик ҳам аҳамиятли эмаслигини англаганга ўхшаш мулоҳазалар... Мулоҳазалар эмас, узук-юлуқ гаплар десак тўғрироқдир балки. Шунақа. “Иқрорнома” иқрор қилдирипти чамаси...

2

Нималар бўлаётганини биламанми? Хўш, нима экан? Билмайман. Туни билан мижжа қоқмай ўзимни еб

битиришим мумкин, эртасига битта иликрок, ҳаттоки, ўзимча иликрокқа сал-пал яқин келадиган сўзми, қилиқми, ишора менинг кайфиятимни жойига тушириб кўйиши мумкин. Хўш, бу ўзи нима? Бу характерми? Билмадим.

Қандайдир жиннинамо руҳиятда юрибман. Ўзимни ўзим тушунмайман. Ўзимга ўзим тўғри фикрни айтиб тўғри йўлга бошқара олмайман. Атрофимдагиларни қарийб эшитмайман, кулгуларим ниҳоятда юзаки, сохта, ҳамдардлгим, бераётган маслаҳатларим ҳам охири йўқ, жўяли эмас. Нимани истаётганим ҳам аниқ эмас. Хўш, булар ўзи ҳақиқатдан ҳам нима? Менга нима бўляпти?

Охирги бир ой давомида менинг руҳиятимда кечаётган бу босилқа ҳолатни англаш, ўзимни ўзим назоратми, таҳлилми, таҳрирми қилишим керак, деган хулосага келяпман. Ажратиб олишим керак, ахир бундай яшаб бўлмайди! Абсолют ҳақиқатни излаш аҳмоқлик. Ҳар қандай аҳмоқона ва тайтувликдан дарак берувчи ишми, ҳаракатми, у ким томонидан амалга оширилган бўлмасин, эътибор бериш керак эмас, янаям аниқроғи, аксинча, эътибор берганда ҳам, жуда жиддий, тагига етиб бориб мулоҳаза қилиб кўриш лозим, назаримда, шунда ўша аҳмоқона ишдан ҳам озгина мантиқнинг, ҳеч бўлмаганда, исини излаб топса бўлади. Бўлмаса, илож йўқ.

Кейин, бировларга баҳо бериш осон – у қандай бўлмасин! Аммо, ўзимчи? Ўзим қилган гуноҳларни нега кўз олдимдан ўтказмаслигим керак экан? Ахир мен инсон сифатида ҳам, одамгарчилик, диёнат бобида ҳам издан чиқиб кетганим йўқми? Хўш, кимга нима деб ақл бўлишга виждоний ҳаққим боракан? Кечирасан-у, биродар, ҳали қилган барча гуноҳларингни бир “Титаник” ҳам кўтара олмас, дейман. Яна нима эмиш, бу ҳаётдан рози эмасмишлар?! Сизга қанақа ҳаёт керак эди ўзи? Балким, атрофингиздаги дўстларингиздан биронтасини йўқотиб кўрарсиз? Болаларингизнинг ҳар кунги дийдорини бирон

дунёвий бойликка ўлчаб бўлармикан? Нағмалар қилганингда уялмайсан-а, номард! Болаларни эрта улғайтириб қўяётган, тарбиясига салбий таъсир бераётган ишларинг камми? Ишхонадаги бор обрў-эътиборинг секин-аста сўниб бормоқда. Ахир биласан, амалинг бўлмаса, сенинг асл башаранг янада аниқроқ намоён бўлади. Чунки одам қийинчиликда очилади, кимлиги аён бўлади. Озгина қийинчилик кўрдингми, йўқми, ўзингни қаҳрамонлар, жабр кўрганлар қаторига қўша бошладинг, кўкрагингни керасанми-ей? Биродар, шошилма, сендан анча кўп ақл йиққанлар, анча улкан хизмат қилиб қўйганлар бор, сенга йўл бўлсин, сенинг бир лим меҳнатинг ё бир икки ишларинг вақт синовига бардош бериши даргумон. Ҳаётда ҳар куни ишлаш, ҳар куни интилиш, ҳар куни нимадир қилиб яшаш керак. Охирги икки йилда қилган қайси ишингдан кўнглинг тўлди, ахир Худойликка келсак, биронта жўяли иш қила олганинг йўқ-ку...

Аммо, ўринсиз ва ноҳақ, мунофиқлар даражасига яқин ҳолда, атрофингдагиларнинг сенга бўлган эътиборини жавобсиз қолдирыпсан, сенга бўлган интилишларини инкор этияпсан, Оллоҳ кўнглингга солиб турган эзгу ишлар, мақбул амалларни ижро қилмаяпсан... Сенга шундай савол беришлари мумкин: шу пайтгача ўз олдингга қўйган қайси режангни охирига етказдинг?

Эсингдами, анави сен руҳий касал деб билган раҳбаринг билан келишмай қолганингда, ўзингга оламшумул режа қилганинг. Агар ишдан кетишга тўғри келса, ундок қилиб ўзимни кўрсатаман, бундок қилиб ҳаммани қойил қиламан, фалон йўл билан ҳалол пул топаман... Ўша режанг ҳали ҳам иш столингда турибди. Ҳа, анча сувлар оқиб кетди, касалларнинг касаллигини ҳамма билди, ишларинг ҳам бир нави, бировнинг олди, бировнинг кети. Аммо ўша ўзинг ўзингдан ғурурланиб тузган режаларингни амалга оширишга нима ҳалақит беряпти?

Йўқ, ҳалакит бераётгани йўқ ҳеч нарса, сабаб бошқа ёқда! Сенда ирода етишмаяпти, оддийгина қилиб айтганда, ИРОДА! Мана шунақа, биродар. Аввал нинани ўзингнинг баданингга санчиб кўр. Кейин... Балким, шунда ўзингнинг асл башарангни очик кўрарсан. Демак, ўртаҳол фикрловчи, ношуд одамсан – мана сен кимсан?

3

Бу дунёда ҳеч нарса абадий эмас. Абадийлиги у ёқда турсин, бу дунёнинг турган-битгани ёлғон, бутун борлиғи ўзи ёлғонга қурилган. Ёлғон дунё! Шундай экан, бунча интиламиз-а бу дунёнинг ўша алдамчи лаззатларига? Бир сўздан қолмайдилар, қолсалар, дунё бўғизларига келиб кетади, бир парда пастроққа тушмайдилар – тушсалар, бу дунёдан улушсиз ўтадигандек... Ахир буларнинг ҳаммаси писта пўчоғидан-да арзонроқ ва арзимайдиганроқку. Нега атрофимиздаги яхши одамларга диққат қилмаймиз? Мисол учун, ана Дилноза деган матн терувчи қиз. Наздимда, у ҳар куни бизларнинг асл башарамизни кўриб, томоша қилади, унда мана шундай имконият бор...

У гўё ҳар куни илиққина салом бериб сўрашадиган, шу ҳайҳотдек улкан хонага кириб чиқадиган қирқ-қирқ беш нафар ажабтовур феъл-атворли, турли-туман фикрли, ўйли-ўйсиз, ҳаёли-ҳаёсиз, уятли-уятсиз кишининг феъли, атвори, бу ҳаётдан мақсади, кейин ўзи учун маъқул ва муносиб билган мақсадлари учун ҳеч нимадан тап тортмаслиги, тубанлиги даражасини – билиб-кўриб ўтирадигандек. Кейин сал фаросати бўлса, менимча, бу қизда фаросатдан етарли, биладики, бу даргоҳда ким нимага қодир. Ахир у ҳамманинг ёзиш истеъдодидан бохабар бўлиш имконига эга. Ҳали компьютер деган “мўъжиза”дан фойдаланишни билмайдиган ё буни кўр-кўрона “машинистканинг иши” деб ор ҳисоблайдиганларнинг ёзганларини оққа кўчиради. Автомат, дейсиз. Бир дақиқада бир қоғозни ёзиб ташлайди.

Ёд бўлиб кетган ҳарфларнинг жойлашуви. Агар фаросати етса, бу ношуд “ёзғувчи” ижод аҳлининг ҳар бирига хос бўлган “услуг”(услуг эмиш, нўноклик ва саводсизлик даражаси, деса тўғрироқ бўлади)ни ҳам ўзлаштириб олган бўлса ажабмас. Ким гапнинг эгасини қаерга қўяди, ким кесимини дегандек. Ўзи аслида эга-кесимсиз гап тузаверадиган алламбало “услуг”лар ҳам пайдо бўлган бўлса ажабланмайман ...

Аммо, ҳеч қачон унда муомала ўзгариши, бемаврид лўқма ташлаш, ҳазил қилиш, бировга илғар-илғамас бўлса-да, кинояли кулиш ё гапиришни кузатмайсиз. Отасига, тарбия қилган онасига раҳмат шу қизнинг. Нима, унинг ташвиши, эри, боласи, қўшниси билан ё бозорга борганда тижоратчи савдогар билан муносабатларини дoston қилса бўлмасмиди? Жон қулоғи билан эшитадиган, муҳокама қилиб баҳо берадиган, керак бўлса “текин” маслаҳатини берадиган “мутахассислар” ўтирибди-ку бу ерда ахир. Дарди йўқдегу, аслида балким унинг ичидаги дард бизларникидан оғирроқдир. Ким билади дейсиз? Менга буюкликнинг оддийликда эканига қандайдир ишорага ўхшайди шу қизнинг ўзини тутиши.

Бизлар, яъни бошқалар ўзимизни тута олмаймиз, сабрсизмиз, ўйсизмиз, фаросатсизмиз, маданиятсизмиз... шу қизнинг теграсида, унга нисбатан! Аммо буни ўлсак ҳам тан олмаймиз! Ўлсак ҳам! Шу ҳикматми, шундан бир нарса оладими одам? Шунини айтиб нима орттирардим ўзи? Ўзи шулардан нима наф? Фақат савол бериб ҳам ноҳақмиз! Ноҳақмиз, аммо ҳеч бўлмаганда, шу ҳақиқатларни (нисбатан ҳақиқатларни) эътироф этиб лутф қилганимизни айтмайсизми?

4

Мурод Сафо бир роман ёзибди. Қиркқа кириб уйланмаган бу йигитнинг шу қиррасини ёқтирмайман.

Сунъийдек кўринади унинг ҳаёт тарзи. Лекин ўйлаб кўрайликчи, балким у ҳақдир. Ахир бировни бахтли қила олишига кўзи етмаётгандир. Ахир фарзандли бўлса, уни қандай қилиб етук инсон қилишни билмаётганидандир балким унинг бу қарори? Ёки ҳаётда ҳали бу сир-синоатларнинг тагига етмай туриб, уйланишни мантиска зид билаётгандир у? Билмадим, аммо бизлар эл қатори яшайдиганлар нима қаромат кўрсатдик? Ўзим бахтлиманми? Бахт ўзи нима? Бахтлиманми, деган саволга менинг ўрнимда бўлса бир одам дунёда армоним йўқ, деб ҳам жавоб берар балки? Аммо Мурод менинг аҳволимни кўриб раҳми келса ажаб эмас. Ахир бахт, дегани ҳам шунақа – бир солиштирганда, чеки-чегараси йўқ абсурд нарсага ўхшайди. Фарзандларим, Худога беадад шукур, ўзимданда қимматлироқ бойликларим. Ота-онам – уларнинг борлигига Оллоҳга беадад шукурлар бўлгай! Рўзғоримда дастурхон, қора қозон қайнаб турибди. Аммо, шулар ва яна машина, иккита ҳовли, яна бир нималар билан мен бахтлиманми? Мурод бу жумбоққа жавоб топишни истамайди. Ахир мен у айтган йўлдан бормаганман-ку. Унга нима? Унинг йўли бошқа. Унинг йўли ҳамманикидан-да бошқа.

5

Мен ҳамма илмлардан жавоб изладим ва жавоб топа олмадимгина эмас, балки амин бўлдимки, менга ўхшаб илмдан жавоб излаган бошқа одамлар ҳам ҳеч нарса тополмаган эканлар. Тополмаганина эмас, балки очик-ойдин шуни эътироф қилишганки, мени тушқунликка олиб келган ўша нарса, яъни ҳаётнинг маъносизлиги инсон эришиши мумкин бўлган бирдан-бир хулосадир. Ажабо, ажабо! Толстойнинг хулосаларини кўринг-а. “Ясная поляналик” қария бу дунёсигаям тупуриб қўйибди! Юксакликдан эмас, иложсизликдан, фойдаси

йўқлигидан... Бутун умр хурилиқолар эъзозиди бўлган дейишади уни. У ўлганидан кейин хотини, яъни “момо” фарзандларига “отанларнинг ўлимида менинг ҳам катта хиссам бор” деган экан раҳматлик. Уни ўта рашкчи бўлган дейишади. Бўлса бордир. Рашк рашк қилаётган одамни қандай кемирса, рашк қилинаётган кишига ҳам шундай таъсирли куч бўлар экан-да! Бу Толстойнинг кампири айтган гапдан хулоса. Толстойки, бу дунёни бир чақага олмаётган, шунча обрў, шон-шуҳратдан кейин ҳам ҳаётдан миннатдор бўлиб, ундай қилиш керак, бундай ёзиш керак деб эмас, бу дунёнинг бир тийинга қиммат деётган экан, бир нимани қойил қилолмай халқ ёзувчилигини, ёзганидан бировнинг кўнгли тўлмай туриб яна бир нималарни даъво қилаётган адибларни ҳеч ҳам тушунмайманда. Ёиштдай-ёиштдай китобларидан, ўлсин агар, битта янги гап топиб бўлмайдиганларнинг кўкрак керганига ўласанми?

6

Мамадиев хонага кириб каллани қотиради: Сизларда, албатта, чой деганлари бўлиши керак, деб ўйлайман, совуган бўлсаям, жа-а ҳиндча бўлмасаям, хитойчами, ўзимизнинг самарқандчами, бизга ўхшаган камбағалларга бўлаверади, кўшничилик, келаверамизда баъзан-баъзан кўнгили тортиб...

Баъзан-баъзан эмиш, кунда-шунда, денг биродар. Бирон кун хато қилганингиз бормиди? Худдики, бир солимлик қуруқ чой кўтариб келгандек-а. Ҳангомаси-ку, одамнинг жиғига теккани теккан.

“Жуда ижод билан қаттиқ машғулмилар, дейман, муборак бошларини қимирлатиб қўйишга ҳам ишора йўға.” Шу гаплар ҳозир шу ерда ўтирганлардан кимга ёқди? Ҳеч кимга, албатта. Тавба.

У ўзи гапиради, ўзи эшитади, ўзи чойни топиб ичиб, ўзи кетади... Бошқалар бирор белги беришмайди, на бор,

демайди чойни, на йўқ. Қолган пичингми, киноями гапларга ҳам жавоб йўқ. Биров бошини қимирлатиб “келдингми”ям демайди! Лекин, қарийб ҳар куни шу аҳвол.

“Китобча чиққан экан, расм беришни унутибман. Болалар чиқаришган экан...”

Мулла йигит, нима, сиз Абдулла Орипов ё Эркин Воҳидовмидингизки, китобингизни биров чиқариб барака топса? Ўзи бир брошюранамо нарса бўлса керакки, ўша кўлбола ноширлар чиқарган, бир нима деб уларни ҳам орзулатган бўлсангиз эҳтимол. Аммо Мамадиев деган шоир, ҳа, ашъорларини ўқиб барака топиш мумкин бўлган шоир борлигини бу дунёда кимдир билармикан?

Менинг жиғибийроним чиқади, қоним қайнайди. Ана, кўрдингизми, яна шунақа бўлиб кетяпман, ўзимдан чиқиб кетяпман... Тавба, нега бунча асабийлашим керак ўзи? Менга нима? Мамадиевдан беш баттар пастроқ бўлиб халқ шоирлигига даъво қилганлар қанча-ю, ҳа, ҳадди сикқандир, ҳа, бир мақтангиси келгандир, одам бировга ичидагиси – яхшидир-ёмондир, гапини айтса, бунинг ёмон жойи борми? Нима, арпангни хом ўрганми, бунча кенаб чарчамайпсан Мамадиевни?

Мамадиевнинг хонадоши Халимов ҳам ёкмайди менга. Бошқаларга ҳам ёқади, дея олмайман уни. Носамимий. Эй ака, деб худди бир ой кўришмаган кадрдондек кучоқлашмоқчи бўлади, ҳартугул вилоятда биров ишлаб келганидан кейин сал тортилиб қолгандай. Тавбангдан кетай, худди менга бир дарддошдек-а, кўришганида кўзида нур йўқ, кўзингга тик қарамайдиям. У хонага кираверса, дарров мазахи гап бошланади:

– Ҳа, Рўзикул бу, Бўстонликда очган нотариусингиз Бекободдагидан ҳам гавжум-ку. Қандингизни уринг-а, бекорга юридическийда ўқимаган экансизда-а?

– Ҳа, энди Бригад (Бу Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Дев билан пакана” фильмидан келиб чиққан сўз), бизнинг

нотариуснинг иккови келтираётган даромад Хусанбойнинг Жиззахдаги иккита супермаркетидан бирининг даромадига ҳам етмайди. Кеча олган машинасини кўрдингизми?

Бундай пайтда мен ҳам отни камчилаб қоламан:

– Акалар, одам бировнинг мошинига минса дарров куллуқ бўлсин, дейиш керак, нархини сўраманглар, шу сизлардай акаларга хизмат қилсин, деб олдик. Дунёга бир келамизда ахир.

– У Жиззахда ишлаганида ҳамма томонни ўпириб келган-да, – кўшилади яна кимдир.

Бу Халимовнинг реакция қилиши учун айтиладиган ёлгонлар. Қаёқда дейсиз, аслида бу тўртовлон тушликка пул тополмай хонада кўк чой билан Маннонжоннинг хотини тайёрлаб берадиган сухарикларни сўриб ўтирибди. Халимов реакция қилади лекин. Кўзлари нурсизланиб, у ёқ-бу ёққа аланглаб бошлайди. Унда кўролмаслик, ичи қоралик касали бор. Тузалмайдиган касалликлардан бири. Мана, у қанақа одам. Яна, эй ака, қалайсиз, деб тиркалишига ўлайми? Менга бунақа юзида ниқоби бор, бўлганда ҳам, яққол намоён бўлиб турадиган кимсалар умуман ёқмайди. Кимга ҳам ёқарди улар? Бундайлар тоифасига анави Парвозни ҳам киритса бўлади. “Эй, ака”га кўшиб “Янгаларнинг ҳаммаси яхшими”, деб хи-хи қилади. Аҳмоқ, бу нима деганинг, биринчидан, ёш жиҳатдан бундай гапиришга ҳаққинг йўқ, иккинчидан, қанақа янгалар. Падарлаънат, ўзи биттасига зўрға чидаб юрибмиз-у.

Нима бўпти, шунга ҳам ота гўри қозихонами? Айтса айтар, шу билан хурсанд бўладиган бўлса, икки марта айтавермайдими? Э, ўн, минг марта айтмайдими шуни? Шу билан осмон узилиб ерга тушармиди? Шу билан сенинг хотининг иккита бўлиб қолармиди? Ахир буларнинг ҳаммаси арзимайдиган, ўйлашга ҳам, гапиришга ҳам, умуман сариқ чақага ҳам қиммат гапларку!

... савол қуйидагича турур: “Мен бугун қилаётган ишдан қандай самара чиқади? Эртага қиладиган ишимдан-чи? Менинг жамики ҳаётимдан нима маъно чиқади?” Бошқача қилиб ифодаласа, савол бундай бўлади: “Мен яшаб нима қиламан? Бирон нарсани ишташимдан нима маъно? Бирор иш қилмоғимнинг нима кераги бор?” Яна бошқачароқ саволни бундай ифодаласа бўлади: “Ўлим ҳақ, мен, албатта, бу дунёдан ўтаман. Менинг яшашимда шундай маъно бормики, менинг ўлимим уни маҳв эта олмаса?”

Оғир саволлар, шундайми? Толстойнинг жавоб топа олмаган, аниқроғи, жавоби йўқ саволлари. Энди бунга мен жавоб излайми – ҳожати йўқ. Мен жавобни ҳаётдаги феъл-атворим ва яшаш тарзимдаги ўзига яраша ўзгаришлар билан топишим мумкин, деб ўйлайман.

Ошга кетатуриб йўлда сермасланиб турган икки аёл билан саломлашиб кўйдик, ўн йилдан ошдики, бирга ишлаймиз ва биламиз – уларнинг кимлигини. Очиғи, уларга нисбатан фикримиз бузилмаган ҳеч ҳам. Аммо ҳаракат бор... Уларда!

Қилиқлар, кийимлардаги отгенкалар. Бўрттириб кўрсатишга уринилади баданнинг одамнинг эркакман, деганини қизиқтириши эҳтимоли бўлган нукталарини... либослар орқали. Кейин гап-сўзларда ҳам қандайдир таманноларни кузатасиз. Ажабо, ошга кетаётган йигитлардан бирига Одинанинг мени ўзингиз билан обкетмайсизми, деган гапини ҳаммамиз эшитдик.

Ажабланиш ҳисси қанча одамда бор? Йўқ, одам ўзи бировни ҳайрон қолдириш, лол қилиш, ҳайратга солишни хуш кўради, ваҳимага ўч, шов-шувнинг кетидан кувади. Эшитдингизми, ҳозиргина айтишларича, ва ҳоказо жумлалар билан бошланадиган бундай шум(асосан шум хабарларга ўчмиз) хабарни биринчи бўлиб гапираётган

одамларни кўрганингда тавба, нега энди бировнинг бошига тушган кўргилик ёки биров қилган хато учун бу одам яшнаб кетаяпти, бунча кайфияти кўтарилаяпти бунинг, деб ўйлайсан бехос. Гарчи куйиниб, ўша одамга дардкашдек кўрсатиб гапирса-да, шу воқеани бўрттириши, одамларнинг янада фаолроқ, диққатларини бериб эшитишларини истаётганидан бу одамнинг кайфиятидаги ҳолатни сезмасликнинг иложи йўқ. Аммо, уч-тўрт кундан кейин бу шов-шувнинг ҳам қиймати йўқолади. Ўша одамга ҳам эътибор пасаяди, умуман, шу довдир-совдирлик билан бу тоифа одамлар барибир озми-кўпми, обрўларини ҳам йўқотиб боришади.

Энди ўйлаб кўрсам, мен ҳам худди шундай кишиларга ўхшаб кетаётгандекман... Сизчи, ажабланманг, аслида сиз ҳам шундайларнинг бирисиз... Ўзингизга холис баҳо беришга ҳаракат қилиб кўринг-а...

2010 й.

У С Т О З

1

...Йўлдамиз. Хурсандман. Ака одатдагидек, таклифга кўп ўйлаб ўтирмай, чўрт кесиб жавоб берди: “Кетаверамиз”.

– Бизнинг машинада кетамиз, – дея қўшиб қўйди кейин қатъий қилиб.

Ёқилғи масаласида қийналиб турганимдан, бу жуда маъқул келди. Энди, аканг қарағай рулда, хангомалашиб кетаверамизда – Зомин, қайдасан, деган қўшиқни айтиб...

– Уйга кириб формани янгилаб олсак – таклиф килди устоз. – Посон кўйлақларни ечиб далабопини эгнимизга илмасак, бу иссиқда кийимлар ҳам ўзимиз билан бир бўлиб кетмасин.

Келиноий акани кузатар экан, улар ўртасидаги икки оғиз сўз ўйини ҳам кишига мамнунлик бахш этади.

– Ҳусанжон, акангиз ёш йигитлардай қизил футболка кийиб чиққанини қаранг, – деди янга ҳазиломуз.

– Устоз хали навқирон йигитларда ўзиям, – деб юбораман мен ҳам.

Бу гап акага маъқул келди чамаси, навбатни кўлдан бергиси келмади:

– Чечангиз бизни вообщем чолга чиқариб қўйган, шундай деб одамни кўнглини кўтариб қўйинг-а.

Хуллас, янганинг дуосини олиб йўлга чиқдик.

Катта кўчага чиққач, шу яқиндаги дўкондан у-бу харид қилгандек бўлдик. Жиззахдаги укаларга “қултамитсин”ни ўзимиз оламиз, деб айтиб қўйган эдим, кейинги масаламиз шу эди.

Ўрикзор яқинидаги “шақир-шуқур” – шундай дея қолайлик (бу ибора Ҳамрокул деган амакимнинг топган атамаси, у дастурхондаги ноз-неъматларга “лаққи-луққи”, анови қулинг ўргилсинга эса “шақир-шуқур” деб ном

қўйган, “лаққи-луққи” минг зўр бўлмасин, иккита “шақир-шукур” сиз ҳеч расамадисига келмайди-да, деб қўяди бир юз элликни отгандан кейин), дўконига кириб “Ассурийский” деган янги чикканидан иккита олиб машинага жойладик.

Йўл унча узоқ бўлмаса-да, юзга лопиллаб урилаётган гармсел, кейин менинг тушликкача “загар” олганим, аканинг бир бош оғриғи мажлисдан чикканини эътиборга олсак, ҳар ҳолда бу йўл жуда осон кўринмасди. Менинг хаёлимда битта нарса – сафар баҳона у кишининг кўнгил мулкига саёҳат қилиш, уни англаш ва қоғозга тушириш. Бу осонмас. Аслида устознинг биз шогирдлар яхши биладиган ва ҳаммамиз учун сирли бўлган битта хислати бор. Баъзан муайян масаладаги фикрини узоқдан олиб келиб, хулосасига келганда, тугал фикр айтмай, қийнайди. Аниқроғи, у кишининг нима демоқчи эканини ўзимиз тушуниб олишимиз керак. Бу масала кейин мен, Ўрол (акага кўп йиллар ёрдамчи бўлиб ишлаган, ҳозирда “Инсон ва қонун” газетасининг етакчи мухбирларидан), Худойназар (Ўзбекистон радиосида адабиёт таҳририяти бош муҳаррири) каби “доно”лар ўртамизда роса таҳлил-талқинга сабаб бўлади. Менимча, устоз бир нарсани назарда тутган бўлса, Ўрол бунга мутлақо бошқача тўн кийдиради, Худойназар укамизнинг тушунишлари бундан-да кутилмаган бўлиб чиқади. Шунинг учун бунақа пайтда мен “консенсус”га келиш учун жўраларга мурожаат қилишимга тўғри келиб қолиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас.

Устоз раҳбар бўлган чоғларида бизларга мансаб бериб эркалаган эмас, гапнинг энг оғирини ҳам ўзимиз эшитардик, олдига кириб бирор шахсий масаламизни ҳал ҳам қилган эмасмиз. Олайлик, мен Жиззах телерадиокомпаниясида беш йил раис бўлиб ишлаган бўлсам, зўр-базўр бир марта йўл-йўлакай тўхтаб бир пиёла чойимизга шерик бўлган, холос. Аммо, ғоявий етук, бундай кучли мафкурачи билан бирга ишлаш, у кишининг бевосита

топшириқлари билан кўрсатувлар тайёрлаш бизни ҳақиқий даражада пишитган. Беш-олти марта ўзлари чакириб топшириқ берганида мен, олайлик, “Сиёсат” таҳририятининг муҳаррири, ўзимни унча мунчасига гал бермайдиган ақли дониш деб билсам-да, ҳали кўп нарсага ақлим етмаслиги, бир сўз билан айтганда, журналист сифатида ҳам билимим ҳали мақтангулик эмаслигини англаб етганман. У кишининг мавзуларни очишда қайси жиҳатларга эътибор бериш кераклиги, суҳбатдошдан керакли сўзни қандай қилиб “суғуриб” олиш мумкинлиги, бугун давлатимизнинг кўтарилаётган масаладаги позицияси қандайлиги ва ҳоказо йўналишлардаги ҳар бир кўрсатмаси, аниқроғи, танбеҳидан кейин бир неча кун чуқур ўйга ботиб юрамдим.

Бундан ташқари, устозга тан беришимнинг яна бир жиҳати шунда эдики, мен мафкура, маънавият ва маърифат билан бевосита ишлаб юрган жуда кўплаб етук олимлар, мутасадди раҳбарлар билан ҳамсуҳбат бўлиб, уларнинг билим ва савияларини таққослаш имконига эга эдим. Айнан ўша таққослаш ва қиёслаш хулосалари ўлароқ, Абдусайд Кўчимовдек мамлакатимизнинг олд қатор мафкурачиси билан бирга ишлаётганимдан ғурурланардим.

2

Зомин ёзда оромижон масканга айланади-да. Шаҳарнинг дим муҳити одамни бўғиб ташлай, деб турган мавсумда бир бориб унинг мусаффо ҳавосидан тўйиб нафас олиш кишига шу қадар ором бахш этадики... Ҳар йили бир марта Зоминга боришни Жиззахда, вилоят телерадиосида раис бўлган чоғларимда одат қилганман. Ишхонадагилар билан бирга касб байрамимизни Ўриклида ўтказардик. Роса мириқиб дам олардик.

Ўзи одам сафарда синалади. Бир жойда ўн йил бирга ишлаб ҳам одамни бир марта сафарга чикканчалик таниш қийин. Бурноғи йили тўрт жўра Зоминга чиқадиган бўлдик. Улар билан яқин ошначилигимиз бор. Тушликларга бирга борамиз, туғилган кун, тўй-аза дегандек. Аммо, ўша сафардан кейин мен улардан узоқлашиб кетдим. Икки кун бирга юриб, уларнинг мендан анча олис турадиган, дунёси бошқа қитъада жойлашган йигитлар эканига амин бўлдим. Энди менда уларга нисбатан самимият йўқолганди. Мен уларга кўр-кўрона, яъни ичимда хушламай, ташимда зам-зама қилишни хуш кўрмайман. Кейин ўйлаб қарасам, аслида ҳаётдаги баъзи илкис сурунишларимга ҳам шу — характерим сабаб бўлган эса ажабмас.

Хуллас, Зомин йўлидамиз. Сирдарё вилояти марказига етар-етмас, йўлимизни тўсган ДАНчиларнинг кўзига иссиқ кўриндим, чамаси, ”Э, ассалому алайкум, ака, узр, танимабмиз”, деди қўлини чаккасига келтириб. Телевидениега чиқмай кўйганимга беш-олти йилдан кўпроқ вақт ўтган бўлса ҳам, баъзи юртдошларимизнинг таниб қолишлари хурсанд қилади албатта. Қолаверса, тезликни оширган эдик, бундай пайтда телемашхурликнинг фойда бергани рост.

Хужжатларимизни кўриб ўтирмай, “ок йўл” тилаган лейтенант “Кўриб турамиз, жа оборасиз ўзиям” деб кўшиб кўйди. Илгари, бундан ўн йиллар олдин, ҳақиқатдан ҳам, мамлакатимиздаги сиёсий партиялар мутасаддилари билан бир-бировимизни “обориб-обкелардик”, эсимда, аммо бу йигит охирги марта мени қачон телевизорда кўрганийкин, шунга ҳайрон бўлиб турсам, устоз суҳбатимиз ўзанини ўша йилларга, аниқроғи, биргаликда жўшиб ишлаган даврга бурди:

— Матбуотнинг, телевидениенинг кучи, унинг одамлар ҳаётидаги ўрnidан дарак бу, демак, оз бўлса-да,

одамлар эътиборига тушган экансиз. Бундан хурсанд бўлиш керак.

Мен 1999 йилги парламент ва 2000 йилги Президент сайловларини эсладим. Биринчи шов-шувга сабаб бўлган кўрсатув сиёсий партияларимиздан бирининг ўша пайтдаги раҳбари билан тайёрланган эди. Анча тортишувлар билан кечган мулоқотни монтаж қилиб, ҳар ҳолда инсонийлик нуқтаи назаридан у кишини чақириб тайёр кўрсатувни кўрсатдим. Мени баъзи масалалардаги тортишувларимиз одоб доирасидан чиқиб кетмаганмикан, деган истиҳола безовта қиларди. Қаҳрамонимиз кўрсатувни синчиклаб кўриб чиқди ва хўрсиниб қўйди. У кишидан астойдил кайси нуқтаси ёқмагани, эътирози бўлса айтишини сўрадим. Аммо у кўрсатув ёмон чиқмагани, аслида шундай тортишув ва баҳслар кераклигини билдирди.

Кўрсатув эфирга кетгач, уч-тўрт кун кўнғироклар тагида қолдим. Дарҳақиқат, сиёсий мавзуда, қолаверса, жамиятда ўз ўрнига эга эканлигини мудом даъво қилаётган аъзолари сони жиҳатдан энг нуфузли сиёсий партия раҳбари бир қарашда муҳбир саволларига жўяли, асосли жавоб бера олмаётган эди. У берилган саволни жавобсиз қолдирмас, бироқ мулоҳазалар жуда жонсиз, моҳиятан қўйилаётган масаланинг ичига кира олмаётган эди. Хуллас, саволлар кескир бўлиб, жавоблар шунга муносиб эмасди.

Савол беришдан осони йўқ, деган фикр бор. Аммо, бу тўғри эмас. Аввало, берилаётган саволлар мантиқли бўлса, мавзунинг очилишига хизмат қилсагина суҳбат жонли бўлади. Яъни, айтмоқчиманки, савол бериш ҳам осон иш эмас. Энг аввало, бу сиздан мавзудан хабардорлик, керак бўлса, суҳбатдошингиздан кам бўлмаган билим, кейин саволни айнан қайси нуқтада бериш, бунинг мавридини белгилаш, қолаверса, суҳбат-мулоқотнинг тизгинини қўлда тутиб туриш – булар муайян даражада малака, савия талаб этадиган масалалар. Шу маънода,

телевидениеда сиёсий партиялар мутасаддилари ва умуман, турли мавзулардаги жиддий мулоқот-суҳбатлар ортида кагтагина меҳнат туришини таъкидлашни истардим.

Албатта, баҳслашиш маданияти ҳам ўзига хос талабларни ўртага кўяди. Ҳаддан ошиш, маҳмадоналик қилиш бундай чоғда қилинган меҳнатни бир пулга қиммат қилиб кўйиши ҳеч гап эмас. Менинг ўзимга баҳоим ёмон бўлмаса-да, барибир ички бир ҳадик бор эди. Шунинг учун бундай пайтларда Абдусаид аканинг олдига кириб саволлар, тайёрланган лавҳалар, фактларни кўрсатиб чиқар эдим. Мен ҳар гал устоз ҳузуридан чиқар эканман, мўлжаллаган режаларимга бир қатор таҳрирлар киритардим. Абдусаид аканинг нуқтадонлиги шунда эдики, партия мутасаддилари саволларга жавоб беришда айлантриб кетишлари мумкин бўлган томонлардан огоҳ этиш билан бирга, ўша даврда сиёсий жараёнлардан оддий одамлар яхши хабардор бўлишлари, уларнинг сайловларда фаол иштирок этиши, қайси партиянинг қандай сиёсий куч эканини билиши жуда муҳим эканлигига эътибор қаратарди. Ростдан ҳам, устоздан кўшимча қилинган бир неча савол режалаштирилган кўрсатувнинг ўткирлигини, кўйилган масалаларнинг кескинлигини оширарди. Умуман, бу биргина мен билан боғлиқ воқеалар, аслида эса, телевидениеда ўша йилларда ташкил этилган “Юзма-юз”, “Таҳлилнома”, “Долзарб мавзу”, “Сайловлар ва биз”, “Мен нечун севаман Ўзбекистонни”, “Миллий манфаат” каби ўнлаб таҳлилий дастурларнинг сценарийлари асосан шахсан раҳбарнинг хонасида ўз маромига етказилиб пишиб чиқарди. Буни ушбу дастурларни тайёрлаган ҳеч бир ҳамкасбимиз инкор этмаса керак. Мен масаланинг бошқа бир жиҳатига – мамлакатдаги оммавий ахборот воситалари ичида энг етакчиси бўлган ташкилотга муайян масъулиятни ўз елкасига тўла ола биладиган, ечимини кутаётган долзарб муаммоларни кўтариб чиқишдан қўрқмайдиган зукко,

ғоявий жихатдан етук раҳбарнинг бош бўлганини таъкидлашни истар эдим.

Ахир раҳбарингиз бирор таклифингизнинг амалга ошишидан ҳадиксираса, “таклиф” ва “ташаббус” деган сўзлардан ўлгудай кўрқса, ўзи эса бирор жўяли йўл кўрсата олмаса, билгани – “у мумкин эмас, бу мумкин эмас” бўлса, ундайлардан халққа, жамиятга нима наф ахир

3

Куёш қибла томонга қизариб ботаётган маҳалда Зоминнинг тоғли ҳудудига кетиш йўли бошланишидаги янгидан очилган ошхонага кўндик. Ҳарсанг тошлар гирдига цемент ялатиб кўтарилган супалардан бирига жойлашиб мордашқуриб ўтирганча эсаётган шабададан тўйиб-тўйиб нафас олдик. Нақадар ҳузурбахш эди бу. Зоминнинг ўзига хос яхна, тандир кабоб, жиз каби таомларини кўпчилик биледи. Охирги йилларда Зомин кабоблари ҳам тилга тушган. Биз ҳам кабоб буюртирдик. Олис йўлнинг чарчоғи ёқимли таассуротлар таъсирида кўтарилгандай бўлди. Суҳбатимиз ҳам шунга уйғун эди. Мен “махфий режа”мга асосан ўртага савол ташлайман.

“Шогирдларим кўп деб хурсанд бўламан, – дейди Абдусайд ака менинг шогирдларингиздан кўнглингиз тўқми, деган саволимга жавобан. – Мана, ҳар доим ёнимда ёшлар. Бирга ишлашдик, ниманидир сизлар мендан ўрганган бўлсаларингиз, яна ниманидир мен сизлардан ўрганиб келаман. Очиғи, ҳар бир инсон ўзи бир олам. Бировнинг бировга таъсири, ҳиссаси жуда кўп бўлавермайди чамаси. Асли илгида бўлсин ҳар кимнинг...”

Мана, мисол учун, Ўрол жўрангиз, адабиётни – дунё адабиётида чуқур илдиз отган оқимларни яхши биледи, асарни тушунади, тушуниб таҳлил қилади, ўзига хос қалами бор, ёзаман деса гўзал ҳикоялар, публицистикалар ёзади. Унинг ўзбек ва жаҳон адабиётини

Отам ва онам – бизларни уларнинг дуолари асраб юрибди...

*Аҳли аёлимни жондан азиз фарзандларим билан ўзим
суратга олганман.*

Фарзандлар – шулар учун яшаймиз!

Зомин тоғларига оилавий саёҳатлар (2006 йил)

*Волга дарёси кишини
сокинликка чорлайди. 2008 йил*

*Талабаликдан хотира – дўстларим Азамат Сафаров
ва Баҳриддин Қўшмоновлар. 1992 йил.*

Мирзааҳмад Норбеков – қадрдон акам. 2010 йил, Алушта.

*Қадрдон акам Олимжон Маматқулов ҳамда гид қиз
Эльмира (у ҳам асли Фаргонадан экан) билан Исмоил
Гаспринский уй-музейида. 2010 йил*

*Қадрдон акаларим
— Ропижон
Қудратов (Аллоҳ
рахмат қилсин) ва
Неъмат ҳожи
Ортиқов билан.
2011 йил.*

нозик тушуниши, зукко талқин қилишига, айникса, ҳавас қиламан. Фақат ўзимизга ўхшаб дангасалиги бор – ёзишдан кўра маслаҳат осонроқ, деймизку ўзимизам кўпинча. Лекин газетага ўтганидан кейин анча очилди, ўтган йили ёзган мақолаларининг ҳар бири ўзига хос ҳужжатли асардай гап бўлди-ку. Биз бир-биримизни турткилаб, ёз-ёз деган гапни тез-тез айтиб туришимиз керак.

Шеърятда ҳам, насрда ҳам, публицистикада ҳам истеъдоднинг ўрни катта. Ўзида бўлмаса, зўракилик билан шоир ё ёзувчи ясаб бўлмайди. Шундай экан, устоз-шогирд деган гапларга ҳам нисбий қараш керак. Масалан, сиз билан бизга устоз-шогирдликдан кўра ака-укалик кўпроқ ярашади деб ҳисоблайман. Нима дедингиз?”

...1997 йилнинг декабри. “Сиёсат” таҳририятига бош муҳаррир бўлганимга бир ойлар бўлган. Тўғриси, телевидениенинг муҳити менда оғир таассурот уйғотиб юрган пайтлар. Бу вазифада иш бошлаган кунларимда уч-тўрт нафар кекса ҳамкасблар кириб менга “оқ йўл” тилаган бўлишди. Уларнинг эътиборидан хурсанд бўлдим. Аммо, бу ҳаммаси эмасди. Бир қарашда ҳурматга лойиқ, деб билганим – улардан бири, ўзининг “самимий акалик” маслаҳатини шундай билдирди: “Бу жойда ҳеч ким олти-етти ойдан кўп ўтирмаган. Шунинг учун тез-тез ишлаб ол”.

– Яъни... – ҳайрон эдим мен.

– Кимнидир ишга жойлаштир, кимгадир эфир ажрат, хуллас, танга йиғишга фурсатинг кўп бўлмайди.

Янги кўрсатувларни мияда пишитиб, ғоялар ичида илҳомланиб яшаётган бир пайтимда бу гапларни эшитиш гўё бошимга совуқ сув қуйгандек эди. Ўша-ўша анча пайтгача кайфиятимни бир маромга келтира олмадим. Ахир, катта жамоа, телевидениенинг етакчи таҳририятларидан бири бўлса, барибир сизнинг жўшқинлигингиздан тортиб тушқунлигингизгача

жамоадошларингизга озми-кўпми таъсир қилади. Айниқса, телевидениеда. Бу жойнинг об-ҳавоси шунақа.

Шундай кунларнинг бирида кечга томон телефон жиринглаб қолди. Одатда, ички телефон икки хил: оддий ходимлардан келса – узиб-узиб, тегишли раҳбарларнинг линиясидан бўлса – тез-тез ва шитоб билан жиринглайди. Бу иккинчиси эди. Гўшакни олсам, раис. Хулласи калом, емаган сомсага пул тўладим. Бизга тааллуқли бўлмаган масала учун роса “пўстагим қоқилди”. Ҳали эфирга кетмаган, аммо кўрик вақтида раҳбаримизнинг кўзи тушиб қолган бир кўрсатув сабаб бўлганди бунга. Мавзу бизга тегишли. Аммо у очиб берилмаган, кейин уни кўриб Абдусайд акада мухбирнинг холислигига ҳам шубҳа уйғонган эди. Бунинг устига, шу пайтларда бир ходимимизнинг вилоятлардан бирида шубҳали ишлар қилгани ҳақида гап урчиб, шундан ҳам асли у кишининг кайфияти йўқ эди. “Ходимларни нега бошқара олмаяпсиз, ёки ўзингиз ҳам шерикмисиз”, деган таънали гапларни эшитиш мен учун жуда оғир эди.

Менталитетимиз шундай: раҳбарга гап қайтариб бўлмайди, қолаверса катта рангдагисига. Ўзи бир алфоздаги аҳволимга бу воқеа ҳам қўшилгач, тарвузим кўлтиғимдан сирғалиб уйга қайтдим. Бу тахлитда ишлаш менга, менинг характеримга мутлақо тўғри келмасди. Чунки, ичим тор бир одам бўлсам, майда-чуйда нарсага ҳам ўзимни еб ташлагудек қийналаман-у... Йўқ жойдан бунақа гап эшитаверсам, кўп узоқ яшашимга ҳам кўзим етмайди. Уйга бориб бир кўтаришда юз элликтани уриб дум-дурс уйқуга кетдим.

Эртаси азонда келиб аризани ёздим. “Ўз ихтиёрим билан бошқа ишга ўтиб ишлашимга рухсат беришингизни сўрайман...”. Қанақа иш бераркан, дея ўйлайман. Бир кўнглим, “Ассалом Ўзбекистон”га мухбир қилиб ўтказса бўлди эди, бирон кунни чиройли қилиб тайёрлардим, деган

ўйга келаман. Сўраб ўтирармиди, кайфиятига қарайди-да. Ҳали иш берсаям... Мабодо, ўзимдан сўраб қолса-чи, бу ҳолда нима десам тўғри бўлишини чамалайман. Хуллас, шунақа талмовсираб турсам, директор телефон қилиб хонасига киришимни сўраб қолди.

Телеканалнинг ўша пайтдаги раҳбари яхши йигит, энг муҳими, телевидение иши бўйича иккита кучли мутахассис бўлса шунинг биттаси эди. Ишхонанинг “кухня”сини жуда яхши биларди. Бирор тезкор топширик бўлиб қолса, уни ташқарига чиқиб ўтирмасдан бажаришнинг йўлини топарди. Қойил қолардим ва ҳавас қилардим. У раис томонидан берилган топшириқлардан менга тегишлисини етказа туриб, “Ҳа, бурга тепдими, қовоғингиздан қор ёғаяпти”, деб лукма ташлаган бўлди. Менга ҳам шу керак эди, дарров ичимдагини тўкиб солдим. У “дард”имни эшитиб роса кулди. “Сиз шу гапга шунча додвой қилсангиз, бизлар эшитаётган танбеҳлардан сўнг ўзимизни осишимиз керак экан-да. Боринг, мазгини қотирманг”, – у гапга шу тариқа нуқта қўйди.

Бироз бўшашиб кабинетимга қайтдим. Эшикни очишим ҳамоно телефон кечаги шиддат билан ўзига чорлар эди. Гўшакда яна раис. Абдусайд аканинг мулойимлигини кўрсангиз... “Ассалому алайкум, оқсоқол, дея сўз бошлади “шеф”, бундан буён ишни сизга салом беришдан бошлашга аҳд қилдик. Чунки, сиёсатимиз кўлингизда. Тақсир ...”

Кейинги гаплар аҳамиятли эмасди, айтса ҳам, айтмаса ҳам, ёзиб олса ҳам, ёзиб олмаса ҳам бўлаверадиган “дежурний” гаплар. Энг муҳими, раис кеча бироз қизишгани, яна денг, ноҳақ танбеҳ берганини ўзи билгач, шуни юмшатиш учун мулозамат қилаётганди. Билмадим, керак вақтда бундай “паст”га тушиш ҳамма раҳбарнинг ҳам қўлидан келармикан? Аммо, билганим, шу биргина воқеанинг замирида ҳам раҳбарлик салоҳияти, ҳам инсоний неқбинлик ва адолат уйғунлашганди. Мен бундай

вазиятларнинг кўпини кўриб раҳбар қандай бўлиши керак, деган маънодаги талайгина саволларга жавоб топганман. Абдусаид ака билан тўққиз йилга яқин бирга ишлашган бўлсак, бундай вазиятлар кўп такрорланган. Камтарлик, холислик, инсоннинг қалбини англаш, кечиримлилик, керак жойда, ходимларнинг кўнглига қараш, уларни ноҳақликлардан ҳимоя қилиш каби фазилатлар раҳбар шахснинг безаклари бўлишига гувоҳ бўлганмиз. Йиллар давомида кўриб-билганларимиздан сўнг бу инсонни устоз дейишга ўзимни ҳақли сезаман.

4

Ўрикли адабиёт аҳлининг сеvimли масканига айланиб улгурган. Кўлига қалам тутган ёшдир, кексадир кўп йиллар давомида мунтазам ўтказилиб, анъанага айланиб кетган Зомин гурунглирида қатнашган ва ёз жазирамасида юртимизнинг ушбу боҳаво ва сўлим масканидаги илҳомбахш суҳбатлар, адабий кечалардан куч олган, қувват олган. Шу маънода Абдусаид ака иккаламизга Ўрикли янги “кўрик” эмас. Бўш коттежлардан бирига жойлашиб чарчок ёздига киришдик. Уйқу маҳали аллақачон келганди.

Эрта тонгдан устоз “тарки одат, амри маҳол” деганларидек, тоғ ён бағирлари бўйлаб сайрга чорладилар. Мен у кишининг одатларидан яхши хабардор бўлганим учун ҳадиксирабгина орқаларидан эргашдим. Абдусаид ака ҳар тонг иш вақтигача камида беш-олти километр пиёда юришга одатланган. Бунга кўплар, айниқса, менга ўхшаган “дангаса”лар чидармидик. Ўриклида бўлган санокли кишиларгина бу жойдан сўқмоқлар орқали “Зомин санаторийси”га олиб чиқадиган тоғнинг тепасигача борган. Бизлар ҳам бордик – биримиз ихтиёрий, биримиз мажбуран. Раҳмат-э!

Сўқмоқ йўл ёқалаб бизгача ҳам ўнлаб, юзлаб, балки минглаб одамлар бу томонларга ўтишган. Илонизи йўллар

бунга гувоҳ. Бундан ташқари, тошларга битилган исмлар, “севдим-куйдим” мазмунидаги сўзлар, дарахтларнинг таналарига ўйилган нақшлар, синдирилган шох-шабба, шаркираб оқаётган катта сув бўйидаги тегилавериб тайпоқланиб кетган тошлар ҳам бу ерларга минглаб одам оёқ босганлигини билдирарди. Аммо одам табиатнинг энг ноёб мўъжизаси бўлиш билан бирга афсуски, хом сут эмган бандаси ҳамдир. Йўл бўйлаб аёлники-эркакники аралаш ич кийимлар, сув бўйига ташланган чиқитлар... Буларни кўриб одам чин маънода озорланмай иложи йўқ.

“Бизга Оллоҳ берган мана шундай жаннатмонанд табиатнинг қадрига етмаганимиз чатоқ, – дейди Абдусайд ака куйиниб. – Ахир куйида жойлашган ўнлаб қишлоқларнинг аҳолиси бу ариқдан сув ичади. Ота-боболарнинг сувга туфлама, гуноҳ бўлади, деган улуғ хикмати қаёқда қолди? Инсофимиз, диёнатимиз қани?”

Бундай ҳолатда қоидабузарларга қатъий чоралар кўриш керак. Биз буни ўз жонимиздан, баданимиздан ўтказмасак, ақлимиз кирмайди”.

Шу жойда икки кун аввал эшитган латифани сўзлаб бердим.

“Айтишларича, шайтон эндигина ақлини таниётган фарзандига бу дунёдаги бор мавжудотларни таништираётганмиш. Мана бу – йўлбарс, уни ўрмонлар шоҳи ҳам дейишади, ундан ҳамма жониворлар кўрқади. Буниси тулки, унинг шумлиги, айёрлигидан келиб чиқиб, бизга яқин кўришади, буниси тошбақа, ҳокисор жонивор...”

Шу пайт бола шайтон шу атрофда юрган одамни кўриб қолиб,

– Ота, анави ким? – дея сўрабди.

Шайтон ўз боласига ҳаяжон билан таништирган экан:

– Болам, шунисидан эҳтиёт бўлганинг маъқул. Бу “жонивор”ни “одам” деб атайдилар. Ҳамма қилғиликни ўзи қилади-ю, жавобига келганда, бизга тўнкайди”, – дебди.

Кулган бўлди. Кулгилими эди бу? Агар кулгили бўлса, ўзимизнинг устимиздан эди бу кулгу.

Абдусайд ака кечаси алламаҳалгача ухламади. У кишининг бирон илинадиган гапми, иборами, латифами, ҳикоятми эшитиб қолса, ҳар доим ёнида олиб юрадиган ёндафтарига ёзиб қўядиган одати ҳам бор. Бу сафар билдимки, мен айтган латифа унга илҳом берган эди. Эрта тонгда устознинг навбатдаги асарининг илк ўқувиси бўлишга муяссар бўлдим:

ШАЙТОННИНГ ЎГИТИ

– Бўтам, – деди бир кун Шайтони лайин.

Сўниб бораётир умрим чирोगи.

Сенга бу дунёни таништирайин,

Улғайгач, хатолар қилма, чирогим.

Жондору жонзотлар оламда бисёр,

Барчаси Эгамнинг азиз мулкидир.

Уларнинг ичида доно ва ҳушёр,

Бизга энг яқини мулла тулкидир.

Бақаламун дерлар мана бу қуртни,

Табиатга мослаб турланар тез-тез.

Болта кесолмайди сенинг ҳам муртинг,

Борган манзилингда қолдирмасанг из.

Анови шалпангни ҳўтиквой дерлар,

Бу нокас танҳодир модаркушликда.

Найнов жирафани бўрилар, шерлар

Нонхуруш қилади ҳар кун тушликда...

Шу пайт муюлишида кўринди бир зот,

Суюниб олганди таёқ-ҳаччага.

Икки қўл-оёқли ушбу мавжудот,

Антиқа кўринди шайтонваччага.

Қариянинг эса афти бужмайиб,
Дардчил хўрсинишидан тиришиди жисми.
– Созлаб таниб олгин, бесас илжасайиб
Тургувчи бу каснинг “одам” дир исми.
Ақли заковатда бўлгани каби
Шумлик бобида ҳам йўқдир қиёси.
Беозор тиржасайиб турса ҳам лаби,
Фитнага тўладир икки дунёси.
Булар шундай каски, этини шилиб
Олади устозу паноҳларини.
Барча қилгиликни ўзлари қилиб,
Бизларга тўнкайди гуноҳларини.
Шул боис бобонгни айлай десанг шод,
Ҳалол топай десанг ризқи рўзингни.
Одамзот наслидан бўлгин эҳтиёт,
Одамзот наслидан асра ўзингни.

Латифангиз биз Тошкентга қайтиб улгурмаёк, Абдулла аканинг қулоғига етиб борса, бу “нон”га албатта устознинг ўзлари эгалик қилишлари турган гап эди. Шунинг учун насибани шу ерда муаллифлаштириб қўя қолдим”, дедилар мамнун кулиб Абдусаид ака. Бу – ижод лаззати эди. Ҳозирда ёзиш, ижод устознинг энг севимли машғулотига айланган. Яна денг, бўлакча важоҳат, илҳом, кувват билан киришган бу ишга.

Назаримда, кейинги йилларда эълон қилинган “Муҳаббат боғлари”, “Кўзларимнинг қароғидасан?”, “Эл сув ичган дарёлар” номли китоблари Абдусаид Кўчимовнинг кўнгил ардоғидаги хулосалари, ҳаётий тўхтамлари, тажрибаларидан ҳосил бўлган дурдоналар. Нафсиламбрини айтганда, “Эл сув ичган дарёлар” ўз қахрамонлари умрига умр, ҳаётга бўлган шижоатига шижоат, ижодига рағбат, ҳаётига мазмун олиб кирганига

шубҳа йўқ. Бу китоб яратувчисининг асл муддаоиси, покиза ниятининг ижобатидир.

5

Тоғлардан кўчиб тушган улкан тошлар аслида табиатнинг накадар бетизгин кучга эга эканлигини намоён этиб турибди. Уларнинг ҳар бири йигирма-ўттиз тонна, балки ундан-да оғир юк босса ажабмас. Дунёга устун бўлмокни муддао қилган одамзод ҳали табиатда унинг куч-қудрати етмайдиган қанча кароматлар бор эканини билмайди...

Аммо, шу гўзал масканда сигир боқиб, унинг сутини азонлаб ўзлари келадиган меҳмонларга сотишдан кун кўрадиган, ҳозирда молларга ем-хашак йиғиш билан машғул бўлган, юзлари офтобдан қорайиб, танаси меҳнатдан чайирланган мана бу кишининг ҳаёли нимада экан? У айни паллада икки бош соғин сигирининг кишлигини ҳозирлашни бош мақсад қилиб олган бўлса ажабмас. Вақтинчалик қурилган чайла, аниқроғи, темир сўри унинг ёзлик уйи экан. Каравот устида бешик, икки нафар болакай уни навбатма-навбат тебратади, бу билан унда ётган чақалоқни юпатишади. Сал пастроқда беминнат “транспорт” воситаси бўлган эшак боғланган. У офтобда товланиб ётибди. Ёнгинасидан шарқираб сув оқаётир. Шунинг учун куннинг кўзи бўлса-да, иссиқнинг тафти баланд эмас. Сўридан йигирма метрлар узоқликда оиланинг бекаси таппи қиляпти. Чамаси, бу унинг ҳар кунлик юмуши.

Мана, сўлим Зоминнинг узоқ қишлоқларидан бирида бундан ўн йиллар илгари яралган бир оиланинг ҳаёти – бахти. Бу ҳаётга, бу бахтга мазмун бағишлаб турган сир нима? Умуман, ҳаётнинг мазмуни, унинг баҳоси нима билан ўлчанади? Шоҳона иморатлар қуриб, унга бахт олиб кира олмаганлар камми дунёда?

Таппи қилаётган мана бу бека, менинг назаримда шоҳона ҳаёт кечираётган маликалардан кам сезмайди ўзини. Унинг бахти – оиласининг тирикчилик манбаи бўлган молларига емиш ҳозирлаётган анави эркакда, умрини ана шу инсонга бағишлаганида. Аёлнинг юзларида ҳаётдан норозилик, ўтаётган кунларидан ношукурчилик аломатлари сезилмайди.

Ўз синглимни ўйладим. Турмуш ўртоғи оғир хасталик билан ётиб қолди. Дўхтирлар умид йўқ, дейишяпти. Баъзи кунлари гапирмай ҳам қолган. Овқатини ё онаси, ё яна кимдир чайнаб солади оғзига. Оғир кун. Куёв баҳоси йўқ, ажойиб йигит. Синглим бояқиш: “Майлига, соғаймаса ҳам, гапирмаса ҳам, ҳаммасига розиман, умримни бағишладим, то тирик эканман, унга ўзим қарайман, болаларимнинг бахтига, менинг бахтимга уни олиб қўймасин”, дея Худога илтижо қилади. Мен синглим, мунисгина жигаримнинг қандай бахтли оиланинг бекаси бўлганини англагандай бўлдим, унга ич-ичимдан ҳавас қилдим. Эй, Парвардигорим, унинг ноласини эътиборсиз қолдирмагин, дея қўнглимдан ўтказдим.

Аёл таппи ёпиб бўлди, қўлларини ювиб, ўчоқда қайнаётган қумғондан чой дамлади ва хўжайинига олиб кетди.

– Шу оила сўрисини бизга бир кечага ижарага берармикан, – Устознинг бу саволи хаёлимни бузди. Кулиб юбордим. “Ҳа, – деди ака. – Бериб бўпти, демоқчимисиз?” “Шундоқ, бўлса керак деб қўрқаманов” – дедим мен.

6

Зоминда икки кун бўлдик. Сухбатларимиз давом этди, одамзоднинг табиат олдида аслида катта қудратга эга эмаслиги борасидаги фалсафий хулосалар асносида яна бир нималар устознинг ёндафтарига қораланди. Сафардан қайтаётганимизда Ўриклида ёзилганларидан эшитайлик,

дея устозни қистадим. Ака бироз жилмайиб, ўзларига хос шавқ билан Зомин илҳомларидан пайдо бўлган янги шеърларини ўқиб берди:

ПОСАНГИ

*Нега хазон каби ёнар ўрмонлар,
Қишлоқлар, шаҳарлар айланар кулга?
Нега соҳилини бузган уммонлар,
Аждардек ютмоқда не чиқса йўлда?*

*Оқсоч табиатнинг тугаб бардоши,
Авлодлар гамини еганидир бу.
– Эй, инсон! Тўкмайин десанг кўз ёшни,
Ҳаддингдан ошмагин!.. – деганидир бу.*

ТОҒДА

*Дуч келмай деб, сайёд ўқига,
Тоз оралаб қочарди оҳу.
Тирмашарди овчи чўққига
Ўлжасида тийрак нигоҳи.
Пастда эса ҳоргин йўловчи,
Лолу ҳайрон турарди қотиб:
“Қулайсан-ку! Эй, тентак овчи
Қўйганмисан эсни йўқотиб!
Зарилмиди битта эчки деб,
Шунча азоб, шунча машаққат!” –
“Ғўр” овчининг ташвишини еб,
Қолмас эди тоқатда тоқат.
Тиккан каби гаровга жонни,
Тошдан тошга сапчиди овчи.
Ақли шошиб, тошиб фижони,
Тошдек қотиб қолди йўловчи.
Эҳ, ўзга ўй, ўзгача тилак,
Ташвиш билан яшар йўловчи.*

*Овчининг-чи, армони бўлак –
Овчи эди, шу боис овчи...*

Ҳар икки шеърни ҳам кўчириб олдим. Чунки уларнинг биринчи ўқувчиси эдим. Эсдалик–да, вақти келиб балки бирор нима ёзсам, киритаман, деб ўйлаган эдим. Мана, асқотди.

2011 й.

“БИЗДАН СЎНГ ҲАМ ВАТАН ҚОЛУР”

Одамзодга ҳали тил ато этмай туриб, Оллоҳ унинг кўнглига расм чизиш машқини солган экан. Шундан бўлса керак, болалигида бирон нарсанинг тасвирини чизмаган, кайсидир манзарани акс эттириш, сиймо яратиш иштиёқини бошидан ўтказмаган киши йўқ.

Санъатда осон йўлнинг ўзи йўқ. Истеъдод ва ҳиссиётлар билан бирга тўқсон фоиз муваффақиятнинг калити тинимсиз меҳнат, изланиш, интилиш, фидойиликдан келади. Айниқса, рассомлар... Очигини айтиш керак, негадир рассомлар ижодига бизда қизиқиш у қадар катта эмас. Юргимизда яшаб ижод қилган, бугунги кунда турли кўرғазмалар ташкил этиб ўз асарларини намойиш этаётган бир қатор мусаввирларни биламиз, аммо уларнинг ижодидан етарлича бохабармиз, ёки уларнинг энг катта ўзига хослиги, машҳур асарлари ҳақида яхши хабардормиз дейишимиз қийин. Бу қизиқишнинг етарли эмаслигидан. Афсуски, биздан олис ўлкаларда ном қозонган, ҳайрат ва эътирофга сазовор бўлган юртдошларимиз – рассомларни баъзан танимаймиз ҳам.

Нафсиламбрини айтганда, уларнинг ўзлари ҳам қандайдир машҳурлик, мақтов ва олқишлардан қочиб юришади. Ҳокисорлик ва камтарликни маъқул топишади. Ҳақиқий маданиятчиликнинг нишонаси бўлса ажабмас бу.

Одамзоднинг кўнгли нозик. Дарвоқе, ўша кўнгли нозикликнинг яна бир белгиси бирор гапни айтмоқчи бўлаётган кишининг фикрини англашда, нима демоқчи эканини тушунишда ҳам бўлса ажабмас. Баъзан улар сўзлашиб эмас, юз-кўзлар, кайфият, қарашлар орқали фикрлашиб, суҳбат курадилар... Бу ҳолатда улар билан тил топишиш ҳам осон, ҳам қийин. Осони – у сиз ўйлаган, билмоқчи бўлган мавзуга ҳамоҳанг жавоб беради, қийини –

сиз буни англаш, ҳис этишда қийналасиз... Аммо ҳар гал гўзаллик яратувчилар билан бўладиган суҳбатлардан кўп озик келади кишига — маънавий куч-қувват оласиз, ўзингизни уларга ошно тутгингиз келиб қолади. Мазза қиласиз бир сўз билан айтганда.

Пешонасига рассомлик қисмати битилганлардан бири юртдошимиз, Европа-ю океан ортида эътироф қозонган ижодкор Исфандиёр Ҳайдардир. Юқоридаги баҳолар, мулоҳазалар ҳам у билан бўлган суҳбатлар, мулоқотлардан ҳосил бўлган хулосалар эди. Чунки у билан неча бор суҳбатлашиш насиб этган бўлса, ҳар сафар ана шу кўйга тушаман. Унинг борлиғи, шахси, қисмати... Шунақа одам у. Кейин ўйлаб қоламан, бу унинг иқтидорли эканиданмикан?

Балким... У болалигида ҳамма фанлардан аълога ўқиган. Математика ўқитувчиси уни келажакда кучли математик бўласан, деб башорат қилса, тилчи домла ундан истедодли ёзувчи чиқишига ишонарди. Шундан бўлса керак, мактабни тугатгач, чизган расмларини Тошкентга, рассомчилик билим юртига юборар экан, ҳаммадан ҳам кўра, бундан унинг расм ўқитувчиси Сайфиддин Пиримкулов хурсанд бўлган эди. У Исфандиёрдан бир умр миннатдор бўлиб ўтди. Устоз, деб унинг орқасидан тўрт-беш марта хабар олгани йўқ, аслида, устоз учун шогирдининг муваффақияти, тан олиншидан катта эътибор, эътироф бормиди ахир...

Мусаввирнинг болалиги

Исфандиёр нимжонгина, ҳаммага қўшилиб кетавермайдиган, табиатан инжиқроқ, кўпинча хаёл суриб юрадиган бола эди. Табиатга, она замин гўзалликларига, Ойқор, Туркистон тоғларининг ажиб ва бетакрор улуғворлигига сўнмас муҳаббат ўша пайтларда пайдо бўлган бўлса ажаб эмас. Кейин бу ижодкорлик мўъжизаси,

поклик, ҳокисорлик ҳам ўша кезларда унинг қалбига кириб келган...

Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари. У пайтларда камтарликдан бир нарсага эришиш ҳақида орзу қилиш ҳам қийин эди. Ижарама-ижара, ётоқма-ётоқ дегандай. Ҳаётнинг кундалик ташвишлари, устига устак, рассомчиликнинг Исфандиёр танлаган аслиятдан чизиш санъатига ҳам эътиборнинг камлиги. Хуллас, Бахмалдан келган қишлоқи йигитнинг чизган расмлари Италия ва Германияда бўлиб ўтган кўргазмаларда тан олиниб катта баҳога сазовор бўлгачгина, у ўз имкониятларини рўёбга чиқариш даражасига етиб келди.

Йўқ, бу гапларнинг ҳаммаси бугун эскирган. Умуман олиб қараганда, бу сиртдан шунақа. Бу Исфандиёр Ҳайдарнинг кўнглидан кечган ёки бировга гапирган гаплари эмас. Чунки у умуман қандай шахс эканлигини тушуниш қийин. Фақатгина унинг илк ном қозониши ўз мамлакатига эмас, балки Европанинг нозиктаъб, диди баланд томшабини, зукко санъатшуноси томонидан рўёбга чиққанини таъкидлашни истаганимиздан холос.

Унинг номзоди Ҳамза номидаги давлат мукофотига қўйилади. Аммо Исфандиёр бундан хурсанд эмасди. У бундай мукофотлар амалда ижодкорни бузади, ижоддан чалғитади, деб ўйларди. Кутгани, истаганидек, у мукофотга лойиқ топилмади. Гап унинг асарлари лойиқлиги, нолайиқлиги, у қолиб ундан баланд топилган ижодкорнинг аслида қандай даражада эканида эмас, муҳими, ушбу мукофотнинг айнан унга берилмагани эди. Мукофотга муносиб топилмагани учун шоир дўсти Рауф Парфи уни биринчи бўлиб табриклайди. Сабаби, улар бу борада ҳамфикр эдилар, кечга бориб эса улар бу хурсандчиликни нишонлайдилар ҳам. Исфандиёр ижодга янада қаттиқ киришади.

Исфандиёр Ҳайдардан ҳаётини хикоя:

Халқ амалий санъати йўналишида бизнинг ижодкорларимизга етадиганини топиш қийин. Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида Парижда бўлиб ўтган Бутунжаҳон амалий санъати кўригида ҳамюртимиз Ота Полвонов олтин нишонга лойиқ топилади. Ажабки, устага нишондорлик дипломи берилиб, олтин медаль бошиқа кишига топирилади. Орадан йиллар ўтиб, устага бу ҳақида маълум қилинганида, соддадил ва бағри кенг ижодкор шундай деган экан: Хайрият олтин нишон бошиқа юртда эмас, Ўзбекистонимизда экан-ку... Бу каби кенг феъллик ҳам баркамоллик, етукликнинг белгиларидан бўлса ажабмас. Бу ҳар кимга ҳам насиб этавермайди.

Исфандиёр Ҳайдар ўз ҳамкасблари, рангасвир усталарининг шу инсондан ўрناк олиб яшашларини истайди. Унинг такаббурлик, манманликдан олис бўлган феъл-атвори, табиатининг ифодасига ўхшайди. Бу фикр ҳам. Ҳақиқий ижодкор ҳаргиз эзгуликка ташна бўлиб яшаш керак. Шундан бўлса керак, санъаткори, ижодкори кўп юртда маънавият баланд бўлади. Санъатни маънавиятнинг бешиги деб бежиз аташмайди.

Санъатга муносабат ҳам маънавиятнинг кўриниши. Исфандиёр Ҳайдар айнан санъатга бўлган муносабатимиздан хафа бўларди.

1980-йиллар... Исфандиёр Ҳайдар ўз ижодхонасида фаромуш ўтирибди. У одатича, пастдаги дўкондан яримта бўлка нон, бир шиша кефир олиб келган. Стол устида ҳали ўчиб тугамаган икки дона “Астра” қолдиғи, қўлида янгисини бурқситиб тортади. Бундай пайтда унга бир сўз кам, иккитаси ортиқча. Йўк, у жаҳли чиқиши, сизни хафа қилиб қўйиши маъносида эмас, ўйлашимча, у ёки катта бир илҳом оғушида, ёки бир нимадан қўнгли озор чеккан. Табиатини тўла билмаганидан кейин бир нарсга дейиш

ҳам кийин... У айнан санъатга бўлган эътибор мавзусида “жиғибийрон” бўлаётган экан.

Бир кун олдин унинг “Бахмалда ойдин тун” деб номланган асарига франциялик меҳмон ўттиз минг доллар таклиф қилган. Бу ўша пайтда Тошкентда данғиллама ҳовли ва яна ундан ҳам ортадиган пул дегани эди. Очиғи, бу каби қиммат баҳоланган асарлари кўп бўлиши, қолаверса, тўрт фарзандли оиланинг икки хонали уйда сиқилиб кун кечирishiга ҳам қарамай, Исфандиёр Ҳайдар бунга унамайди. У пулни кўп-кам дегани йўқ, у шундай ноёб асари, бутун вужуди, қалбини бериб яратган нодир асаридан жудо бўлишни ҳохламагани учун бунга рози бўлмаган. Унинг фаромушлиғи, хафалиғи эса, нега энди қайсидир олис ўлкадан келган киши бу асарнинг ноёблиғи, зўр асар эканини тушунаётгани-ю, ўзимизнинг ватандошларимиз буни тушунмаслигидан қийналаётганида эди. Йўқ, у “Бахмалда ойдин тун”ни ўзбекистонлик бирон киши сўраса бермоқчи бўлиши мумкинлигидан эмас, балки умуман, санъатга бўлган лоқайд муносабатимиздан, бизнинг умуман санъат асарларига қизиқишимиз, уларни тушунишимиз, кадрлашимиз даражаси пастлигидан хуноб бўлаётган эди. Юксак санъат одамларнинг дунёқараши, маънавиятига бебаҳо ҳисса бўлиб кўшилар экан, нега бундан биз баҳра олишни истамаётганимиздан оғринаётгани у.

Исфандиёр Ҳайдарнинг иккинчи бир фалсафаси – ким бўлмасин, нодир асарларни яратар экан, ижодкор бу иши уни етиштирган, вояга етказган, тарбиялаган халқнинг бойлиғи эканини, унинг шахсий мулкидан баланд туришини англаши кераклиғи эди. У бу мулкни эҳтиётлаш лозимлигини уқтирарди. Ахир ўтмишдаги бетакрор дурдоналаримизнинг Европа ё уммонортидаги музейларга кўрк бериб тургани етар энди.

Ижодкордан эзгулик кутиб яшашга ўрганганмиз. Унинг эзгулиги нимада? Унинг эзгулиги, бизларга қиладиган жоиз бўлса, яхшилиги унинг асарларида, ўша чизилган расмларда.

Ўғри ва ижодкор

Мусаввирнинг устахонасига бир неча бор ўғри тушган. 1994 йилда унинг Рассомлар уйининг юқори қаватида жойлашган ижодхонасини иккинчи бор ўғри босди. Унинг дил кўри билан яратилган қирқдан ортиқ энг сара асарларининг оригинал нусхалари ўмариб кетилди. Ижодкорга унинг ҳар бир асари бир фарзанди каби ардоқли бўлади, дейишади. Шундай кунда кўнгил сўрамоқ жоиз эди шекилли. Устахонага кадам кўяр эканман, ижодкорнинг ғамгин нигоҳлари, афтодаҳол киёфаси кўзларимда муҳрланиб қолди. У мотам тутаётганмиди... Билмадим. Мен ўша нигоҳлар, ўша ҳолатни ҳар гал эслаганимда, ижодкорнинг ҳар бир асари унинг ўз боласидек қадрдон бўлиб қолади, деган гапга иқрорлик келтираман. Йўқ, боласи, фарзанди каби, шунга тенг эмасдир... Аммо ўша уйқусиз бедор тунлар, берилган қалб кўри, меҳр... Буларни ҳам баҳолаш, қийматини белгилаш мумкин эмас.

Исфандиёр Ҳайдардан ривоят:

Қадимда бир уччига чиққан ўғридан сўрашибди: Хўш, сенга нима етишмайди? Ўғрилик қилмасанг ҳам кунинг бинойидек ўтиб турибди-ку? У шундай жавоб қилган экан: Мен бойникини ўғирлаб, камбагалга тарқатаман. Бунинг нимаси ёмон?

Исфандиёр Ҳайдар кўштирноқ ичидаги “ўз ўғри”ларини ҳам ҳақ деб топди. Улар мендаги бойликларни шу нарсаларга эҳтиёж сезадиганларга етказиб берадилар. Бунинг ёмон томони йўқ. Мен уларни сотмайман ва улар бировга хизмат қилмайди ҳам. Аммо бу одамлар

қобилиятли, ақлли. Улар менинг ижодий ишларимнинг баҳосини билишади, шунга муносиб баҳоларда сотишади. Демак, менинг асарларим америкаликми, францияликми бир санъат шайдосининг уйини, музейини безаса ажабмас. Аммо, энг қизиғи, ўша жойда санъатни нозик ҳис этадиганлар менинг ишларимни тушунишади, нима демоқчи эканимни англашади, кейин балким ҳайратга ҳам тушишар, ва охир-оқибат сўрашади, бу кимнинг асари, унинг муаллифи ким деб. Мана, қарабсизки, дунёда Ўзбекистон деган бир бетакрор мамлакат борлиги, унда ҳам истедодли ижодкорлар кўплиги, ўшалар қаторида шу нодир асарнинг яратувчиси, Бахмалнинг “Уяс” деган бетакрор кишлоғида тугилиб ўсган камтаргина боласи Исфандиёр Ҳайдаровнинг қаламига мансуб экани ҳақида гап боради. Кейин истайдими-йўқми, суҳбатдошлар бизнинг ватанимиз ҳақида, унинг қайси нуқтада жойлашгани, бу ерда қандай улуг кишилар вояга етгани, бизларнинг улардан ҳеч ҳам кам одамлар эмаслигимиз ҳақида сўз боради. Менга мана шу катга таскин бўлади.

Мен бу гапларни шу ҳолича қабул қила олмадим. Жамиятдан, шу номард ўғрилардан, ўзимиздан, ўзимдан норози бўлдим. Жамият ўшанда бундай нодир асарларга тайёр эмасди. Ўғрилар эса бу ишларни қонунга хилоф равишда ва пул учун қилаётган эдилар, улар учун ўзбек рассомининг бу бебаҳо асарлари қаердадир бизнинг ватанимиз ҳақида илиқ баҳолар келтириши биринчи ўринда муҳим эмасди, улар учун бу расмларни сотишдан келадиган пул муҳимроқ эди. Ўзимиз, ўзимдан хафалигим биз жамиятда ана шундай гўзал асарларнинг бебаҳо эканлиги ҳақида, уларнинг аҳамияти, умуман, санъатнинг улкан аҳамияти ҳақида бонг урмаётганимиз, журналист сифатидаги ўз вазифамиз, бурчимизни бажармаётганимиз эди. Демак, бу ишда бизнинг ҳам айбимиз бор деб ўйлаганим эди.

Коллекциячи Станислав Мансуров шундай эслаганди:

Ўзбек рассомлари ичида борлиқнинг айнан аксини Исфандиёрдек “ёза” оладигани йўқ. Унинг картиналари қаерда чизилгани, қай бир ҳудудни акс эттираётганини ўзлари “айтиб” туради. Мисол учун, унинг Фаргона манзараларини акс эттирувчи расмлари Бахмалга оидларидан фарқ қилиб туради. Бу ижодкорнинг ўлка тарихи, маданияти, урф-одатлари-ю, қадриятларини чуқур билишидан далолат беради.

Собиқ тузум даврида бир неча бор ўзбекистонлик мўйқалам усталарининг бошқа республикаларда кўрғазмаларини уюштиришда қатнашганман. Бир гал Запорожье шахрига 25-30 тача ижодий иш олиб бордик. Кўрғазма очилишигача расмлар музейда сақланиши керак эди. Аммо, не кўз билан кўрайликки, Исфандиёрнинг бир картинасини директор ўз хонасига осиб қўйибди. У тавозе билан бу асар кўпчиликни ҳайратда қолдиргани учун кўрғазма очилгунча уни ўз хонасида сақлашни лозим топганини айтди. Тошкентдан борган ижодкорлар орасида энг ёши Исфандиёр эди. У ёш, кўрғазмага ундан ёши катта ва ўзини буюк деб ҳисоблайдиган бошқа рассомларнинг ишлари ҳам олиб борилганди.

Днепропетровск шахрида бўлиб ўтган яна бир кўрғазмада мутахассислар Исфандиёрнинг бир қатор ижодий ишларини ўн тўққизинчи аср мумтоз мўйқалам усталарининг асарлари қаторига қўйишди. Улар ўз сўзлари ва эътирофларида шундай бетакрор ижодкор билан замондош бўлиб яшаётганликларидан бахтиёрликларини ҳам таъкидлашган эди. Унинг кўрғазмалари Европанинг бир қатор мамлакатларида ҳам катта муваффақият билан ўтган.

Исфандиёр Ҳайдар ўз устози Неъмат Кўзибоев ҳақида ҳамиша миннатдор бўлиб гапиради. Устоз ким? Устоз, яхши устоз ўз шогирдига, энг аввало мустақилликни

ўргатиши, меҳнатга, ижодга муносабатдан таълим берар экан, ўзи бунда ҳамиша ўрнатқуч бўлиши лозим.

Ўзининг шогирдлари кўп. Аммо шогирдни устоз эмас, устозни шогирд танлагани тўғри. Шундай экан, мен менинг шогирдим ким экани ҳақида гапиришим тўғри эмас деб ўйлайман, дейди мусаввир.

Исфандиёр Ҳайдарнинг ижодкор сифатида ўз принциплари бор. Йўқ, буни принцип ёки тамойил ҳам эмас, балки ўзига хослиги десак балки тўғрироқ бўлар. У биринчи навбатда шоир сифатида тасвир чизади. У одатда ўша гўзал манзараларга тикилиб-тикилиб баҳра олади. Ўша кўринишларни дастлаб ўз шуурига муҳраб, кейин уларни оқ қоғозга туширади. Янги асар ўша тасаввур ва дунёқараш, истеъдод уйғунлигида дунёга келади.

Мўйқалам устасининг “Бухоро”, “Хива окшоми”, “Тўйдан қайтиш”, “Тун” каби ўнлаб бетакрор асарлари унинг ижодий фаолиятида ўзига хос ўрин тутиб келади.

“Бахмалда ойдин тун” асарини санъатшунослар ижодкорнинг мўъжизаси деб аташган. Тўғри, муносиб баҳо. Унга тикилиб поёнсизлик, чегарасизликка дуч келасиз. Туннинг шу қадар гўзал бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилмаган эканман. Бу мўъжиза билан мусаввир ватанига, ўзи туғилиб ўсган заминга туганмас муҳаббати, меҳрини ошкор этмоқчи бўлганмиди? Ахир Бахмал шунчалар бетакрор, ўхшаши, қиёси йўқ замин, бир томони тоғларга ва ундан осмонни қоплаган булутлар билан тутшиб кетган, қуйида мавжланиб оқаётган сокин дарё, милтиллаб кўринаётган саноксиз чироқ шуълалари, тоғларнинг пурвиқор салобати, куёшнинг тоғ ортида билиниб-билинмас сочаётган ёруғлиги... Йўқ. Мен бу асарни умуман таърифлай олмадим. Бунга ақлим ҳам, қобилиятим ҳам етмади. Ва мен ўз туғилиб ўсган тупроғим, ватанимни бу ажойиб ижодкорчалик севмас ҳам, тушунмас ҳам, кўрмас ҳам эканман. Ўттиз минг доллар таклиф қилган

чет эллик мухлис Исфандиёр Ҳайдарнинг ўша чексиз муҳаббатини илғаган эди. У шу мусаввир каби ўз ватанини севишни истаган ҳам бўлса ажабмас. Балким, у ўз дўстлари, яқинларига ҳам эй оғайнилар, мана, ватанни севиш қандай бўлади деб бу мўъжизани кўрсатмоқни орзу қилгандир. Шундай бўлса ҳам ажабмас. Биз ватан ҳақида маддоҳлик қиладиган, ҳар икки гапнинг бирида ватанни севиш кераклигини такрорлайдиганлардан ҳақиқий ватан меҳри, она юртга муҳаббат қандай бўлишини сўраб кўрмаймизда. Аслида ўз юртингни дилда сев, қалбинг билан ардоқла. Мана, ўша эъзоз, юрт соғинчи, элни суйиш, она заминга оқибат...

Исфандиёр Ҳайдарга таъриф бериш қийин. Бунинг учун уни аввало англаш керак. Ижодкорнинг оддий одамлардан юксақда, ажралиб туришини кўраман унда. У кўп нарсадан афсусда. Умрининг кўпроқ вақтини ватанимиз бўйлаб кезиб, унинг бетакрор манзараларини қаламга олиш билан ўтказмаганидан... Имкон топиб она юрти Бахмалга, қишлоғига тез-тез бора олмаслиги, ўша сўлим ва боҳаво маскан ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олмаётганидан, одамлар, айниқса ижодкорлар билан мулоқотларнинг камлигидан...

У ўзи билан ўзи яшашга ўрганиб қолгандек. У ўзидан излайди ўша она қишлоғининг нуксини, ўша қишлоқдошларидаги некбинлик, соддалик, балким тоғларнинг сарбаландлигидан пайдо бўлган мағрурликни, баландликни, ҳокисорлик ва покизаликни... Баъзан топади – мамнун бўлади, баъзан йиллар таъсирида чалкашиб кетадиган турли ҳаёт сўқмоқлари, чизгилар таъсири билан айқаш-уйқаш бўлиб кетадиган хаёлларидан фаромуш ҳам бўлади. Ҳаёт давом этмоқда. Болаликнинг ўн олти йили бу олтмишдан ортиқ йиллар орасида яна нени истасин?

Унинг кўнглида мудом ватан ншқи. У ватанида ватанига тўймайдиган ижодкордир. У ватанига ўзини,

Ўзининг бетакрор ижоди билан бутун борлигини тикиб қўйган мусаввир. Ўзлигини ҳам шундан излайдиган одам. Ҳофиз Алининг куйидаги сатрлари Исфандиёр Ҳайдарнинг ҳаёт фалсафаси янглиғ жаранглагандек бўлаверади:

Унутилар чанг, тўзонлар,

Оёқ остинда хазонлар,

Биздан сўнг ҳам ватан қолур...

Бундай қараш ҳар бир инсоннинг бахтидир.

1995 йил.

ЖАЙДАРИЛИК

Таниқли ёзувчи Собир Ўнарнинг “Бибисора”
китоби ҳақида

Ушбу китобдан истеъдодли адиб Собир Ўнарнинг кейинги йилларда ижод қилган қиссалари, ҳикоялари ҳамда матбуотда эълон қилинган бадиҳалари ўрин олган. Ушбу бадиий асарларда ёзувчининг ўша ўзига хос жозибига эга бўлган тили, самимийлиги, оддий кишлоқ ҳаётиними, шаҳарнинг шовқин-сурониними ёритишдаги ажиб бир жилоларни кўриш мумкин. Маънавият, оилавий, ахлоқий ва севги-муҳаббат мавзуларини каламга олар экан, ёзувчи ҳаётни айнан тасвирлашга ва ўқувчини ҳам ўша ҳаётий ҳолатларга эргашиб, дардли жойида дард билан, қувончли жойида қувонч билан иштирокчига айланишига ҳаракат қилади. Очиғини айтганда, асарнинг биринчи қиссаси “Бибисора”ни бир нафасда ўкиб чиқдим ва ажиб ҳолатларни юрагимдан ўтказдим. Демокчи бўлаётганим, ёзувчи истаганидек, қиссадаги воқеалар, ҳис-туйғули ҳолатларнинг иштирокчиси, жойида хайрихоҳи, жойида муҳолифига айландим.

Қисса ҳақида сўз юритар экан, ҳассос шоир Абдулла Орипов ундан Чингиз Айтматов каби буюк ёзувчининг издошидек таассурот олганини эътироф этади. Дарҳақиқат, Собир Ўнарнинг бошқа асарларида кузатилганидек, у бу гал ҳам узоқлардан гап бошлаб бошингизни қотирмайди, сизни биратўла воқеанинг ичига киритишга, унинг ичидан туриб гап бошлашга интилади ва тўғри қилади ҳам.

Албатта, мисол учун мен китобдаги бадиий асарларнинг бадиий қиймати, адабий нюанслари, айтайлик, услуби ёхуд бошқа жиҳатларига бир йўла баҳо бериш ҳақида ўйлаётганим йўқ. Ҳали бундай асарларга жўяли, борида кескин, жоиз пайти сўровли баҳоларни бера биладиган адабиётшуносларимиз, танқидчиларимизнинг

нонига шерик бўлишни бизга ким қўйибди? Мен ўқувчи, китобхон сифатида баъзи нуқталарга эътибор қаратишни жоиз билдим. Масалан, Собир Ўнарнинг боя юқорида таъкидлаганимиз тили ҳақида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ келади. Асарни маза қилиб ўқиш учун унда маҳорат билан сўздан фойдаланилган бўлиши биринчи шарт бўлса ажабмас. Яъники, нўноқ тил, сўзга ғариб бўлган киши ёзувчи эмас. Айтилмоқчи бўлинаётган воқеаларни сўзнинг қудратидан маҳорат ва усталик билан фойдалана билишда гап кўп. Собир Ўнар воқеаларнинг манзилдан, қахрамонларнинг яшаш шароити, географиясидан келиб чиқиб ўша ҳолатларни кўпроқ ифода этиш қудратига эга бўлган сўзларни, халқнинг ичида кўп фойдаланиладиган, аммо айтайлик газетачилик, журналчилик каби ёки телевидение ва радиочилик фаолиятимизда кўпам ишлатмайдиганимиз, айтили вақтда жозибали, ҳам ўша ифодада маънони юқори даражада бера оладиган сўзларни топиб ишлатганки, уларни бир-бир тагига қизил қалам билан чизиб қўйдим. Эътибор беринг:

“Тўйнинг тўппаси тўрт кун. Яъниким, тўрт кунгача тўйхонанинг овқати узилмайди. Зериккан, бекорчи борки, тонг отгач бу ёққа секин томоқ қириб кириб келаверади.

– Ҳай, Жонибекип, келин мойли оёқ бўлсин, Опкелавер нишхўрдингни, бизга бўлаверади.

Амакимникида калла-поча қозонга осилган куни бўйинсалари шундай деб кириб келаверади.

Бир ҳафтадан сўнг куёвнинг тенг-тўшлари келади.

–Тарвузинг ёрилди, илигинг қуриди, қулогингдан ой кўриняпти. Ҳай баччағар, энди кўпқарига ярамайсан. Хотининг билан кўпқари ўйнайверасан. Тамом бўлдинг, тамом. Овқат-повқат ҳам еб тур. Қани, топган-тутганингни обкел, биз ҳам шерик бўлайлик.”

“Нишхўрд” деган сўзга эътибор беринг. Бу энди ўзингдан қолгани, бу ерда дастурхонингдан меҳмон еб-ёб

охири колдиргани бўлса ҳам бўлаверади, деган маъно келиб чиқаяпти. Назаримда, колган-қутгани деган сўздан кўра, муаллиф бу сўзни тўғри қўллаган. Яна келадиган меҳмонларнинг кимлигига берилаётган нисбатда ҳам ёзувчи уй эгасининг жўра-йўлдошлари, уй бекасига янгами, келинми деб мурожаат қилувчиларни бир сўз билан “бўйинсалари” дея қўллаяпти. “Қулоғингдан ой кўриняпти” дегани дашт одамларига, Самарқанд, Жиззах, Навоий вилоятлари, Сурхондарёнинг ҳам кўпгина қишлоқларида уйланганига бир неча кун бўлган куёвга нисбатан ишлатиладиган ҳазиллардан.

Ёзувчи шу тахлит сўзлардан унумли фойдаланган. Мисол учун, “мудгор” сўзини олайлик. Бу адабий тилдаги “умидвор” деган сўзнинг маъносида келади.

“Пўлат тоғаям уч сўм, беш сўм ёхуд “Портвейн”нинг мудгори, то шом қоронғуси чўкиб одамлар бетоқат бўла бошлагандагина моторхона ёнига эшагини бойларди-да, аввал “Беломор” сигаретни обдон охиригача сўриб, кайфини суриб, кейин бемалол моторхона дарвозасини очиб қўйиб тимирскилана-тимирскилана моторнинг учидаги парраги ёнига каноп арқонни хўп ўраб оларди-да, оёғини тираган кўйи тортиб юборарди”.

Пўлат тоға қишлоқдаги биринчи движокнинг эгаси, аниқроғи, движокни юргизишга масъул бўлган киши. Одамлар кеч тушгач, бу мўъжиза электрдан тезроқ баҳраманд бўлиш, ҳалиги лампалар ёругида ҳаётга хурсанд бўлиб боқишни истайди, қолаверса, бироз вақт ўтиб, қишлоқда биринчи телевизор ҳам пайдо бўлади, буларнинг ҳаммаси ўша движок билан амалга ошадиган мўъжизалар. Демак, Пўлат тоға жуда муҳим одам. У ўзини қишлоқдаги энг керакли, энг муҳим одам санаса ҳам ажабмас. Демак, усиз, унинг рўйи-хоҳишисиз ўша мўъжизалар сароб бўлиб қолиши мумкин. Шундай экан, у қандайдир таъма, ўзига нисбатан илиқ муносабат, ҳурмат, кейин шунча муҳимлик

эвазига мисол уч сўмми, беш сўмми дегандек бир нарса умидворлик билан яшайди. Ўша “мудгор” холат бор унинг ҳатти-ҳаракати, имо-ишораси, бурнига хода етмай қолиши, бемалол, аста-секин, имиллаб, сигаретни ҳам обдон тагитугигача тугатишида бу нарса яккол кўринади. Ёзувчи бир сўз билан одамни ёмонотлиқ қилишдан узоқда ва у ўзининг айнан мана шу сўзга мурожаат қилишини ҳам биз келтириб ўтган ифодалар, яъни шу сўзга муносиб кўрилаётган қаҳрамоннинг ҳаракатлари, ўзига хос жиҳатлари орқали исботлаб бермоқда.

Бир ўринда “Номаъқулнинг нонини жепти” дейди жисмоний тарбия ўқитувчиси. Бу билан у кишлоқда бир гапни маҳкам тутиб оладиган, ўзиникини маъқул қиладиган кишининг характерини жуда чиройли очишга муваффақ бўлади. Дарҳақиқат, дашт кишлоқларда яшайдиган одамлар чўрткесарлиги тутса “номаъқулнинг нони” ҳақида кўп гапирадилар. Бу ўринда характерни очишда бу иборалар қўл келгани, ўрнида ишлатилганига эътибор қаратмоқчимиз.

Умуман, “Бибисора”да қайси давр тилга олинаётгани ҳақида такрорлаб ўтириш шарт эмас. Унда ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказган болаликка хос туйғулар, беғубор болаликнинг ўзига хос қарашлари, энтиқишлар, болаларча севги, ўзаро янга билан қайни, бола билан амаки, бола билан Бибисора, ғалати феълли муаллим, ёвуз одам, одамларнинг унга бўлган муносабати, қотилнинг ўғли кишлоққа келиб мудҳиш ишларни қилаверади-ю, кишлоқдагилар унга мум тишлагандек жим ва ҳоказо ҳолатлар қаламга олинган. Боланинг шераматлиги сабаб жисмоний тарбия муаллими мактабдан қувилади. Аслида ҳамма ҳайиқадиган бу муаллимдан айниқса чаласавод директор кўпроқ кўрқаркан. Аммо, энди бу мактабда ўқимайман, деб аҳд қилган бола Бибисора ўқийдиган мактабни қора қилиб эрта-индин ўша кишлоққа бормоқни

истаганида аён бўлади-ки, бу бетайин муаллимни Бибисораларнинг мактаби қабул қилибди. Энди у ўша жойда дарс бераркан. Демак, бундай одамлар барибир орамизда. Фақат уларга муносабатни ўзгартириш керак. Уларни ўнглаш, тўғри йўлга буриш лозим. Одамлар эса... Худдики, уларга барибир. Томошабин бўлиб яшайверишади. Назаримда, муҳаббат, самимий ҳистуйғуларни тараннум этган ушбу асарда одамларни ҳушёрликка чақириш истаги ҳам йўқ эмас.

Адибнинг “Дунё шундоқ турурми?” деб номланган иккинчи қиссаси бир газетанинг бош муҳаррири бўлиб ишлаб келаётган, яқиндагина ёзган бир мақоласи учун ўринбосарликка тушиб қолган Ширинкул исмли йигитнинг ҳаётидаги, оиласидаги ноҳушликлар ҳақида. Аслида жанжалсиз уй йўқ, дейишади. Дарҳақиқат, халқимизда “Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака қочади”, “Эр-у хотиннинг уриши – дока рўмолнинг қуриши” каби жуда кўп ва хўп топиб айтилган иборалар, мақолларнинг тагида ҳам оилавий жанжалларнинг кўп бўлиши ва уларга қандай қараш жоизлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Аммо, ҳар нарсанинг чегараси бор. Баъзида жаҳл келиб ақл қочади ва қарабсизки, кўнгилнинг нозик шишасини синдириб қўямиз. Аслида ҳам кўп нарса ўша нозик кўнгил шишасини асраб-авайлашда бўлса ажабмас. Ширинкул ҳаётда оёққа туриб, бир газетани бошқариб ҳар қалай элга қўшилиб қолган. Бош муҳаррирликдан бўшатилиб ўринбосарликка туширилганидан кейин у ҳар қандай гапни ҳам ўзича тушунадиган, гўёки одамлар, атрофидагилар, ҳатто хотини ҳам унга бошқача, игаригидан паст назар билан қараётгандек, ҳурмат қилмай қўйгандек, айниқса хотини Мағфират уни писанд қилмаётгандек бўлаверади. Оилада икки нафар фарзанд бор. Аммо шу даражага бориб етиладики, Ширинкул хотинини уради ҳам, нафақат уради, бир сўз билан айтганда, чалажон ҳолатга келгунича

дўппослаб, тепади ва талогини ҳам беради. Эртаси кунiek нима килиб қўйганини тушунган Ширинкул аллақачон муносабатларни тиклаш, керак бўлса кечирим сўрашга рози, хотини ярим тунда ёнига келганида ҳам “хир шу даражада ҳам бўласизми, бу нима қилганингиз” каби кайфиятдаги гапни кутади.

Аммо бутунлай акси – Мағфират уни “Қўлинг синсин, олайган кўзларинг ҳам оқиб тушсин” дея дуоибад қилади. Албатта, эр кишига ўз хотинидан бундай сўзларни эшитиш жуда оғир эди. Ширинкул икки ўт орасида қолади.

Қисса бир нафасда ўқилади. Ва у поёнига етар-етмас, оиланинг қайта тиклангани, Ширинкулнинг талокни бекор қилиш мақомидаги фатвони қўлга киритгани ва ҳатто ўринбосари бўлиб ишлаган Аваз унинг ўрнини бўшатиб бергани, яъни бош муҳаррирликка қайтиб ўтиргани каби воқаларни ўқий бориб охири нима билан тугаркин, деган савол билан бир зум ўйланиб қоласан киши. Ҳаммаси силлиққина, яхшилик билан тугамоқда.

Йўқ... Ўз хотинига “этагингни тоза тутдингми? дея саволни беришдан тийилмаган Ширинкулнинг аслида ишхонасидаги Назира исмли қиз билан муносабати пайдо бўлган, ҳатто бу қиз бир куни унинг уйига келиб кирларини ювиб берган ва улар ўртасида ўзига хос яқинлик юз берган ҳам эди. Ва Ширинкул жазосини олди.

Қизининг қўнғироғидан кейин шоша-пиша етиб келган Ширинкул ўз жонига қасд қилган хотинини жонсиз ҳолда кўради. Мағфиратнинг ўнг қўлидаги қоғозда эса “Назира”, “Фарида” деган исмлар учрайдиган хат қолган.

“Беҳолгина қоғозни тўрт буклади ва беҳолгина кўкрак чўнтагига тикмоқчи бўлди. Ҳадеганда киравермади. Бу чўнтагида мулла берган яна бир қоғоз бор эди: иккови бир жойга сизмади...”

Бу қиссанинг сўнгги нуқтаси. Қиссадан ҳисса эса бир юракка икки муҳаббат сизмайди, деган гапдир.

Собир Ўнар ўзбек адабиётида ўзига хос қиссалари ва ҳикоялари билан ном қозонган истеъдодли каламкашдир. Мен ушбу фикрларни атоқли шоиримиз Абдулла Ориповнинг китобдан ўрин олган “Умидимиз катта” мақоласидаги қуйидаги иштибоҳ билан тугатмоқчиман: ***“Мен Собирнинг асарлари орқали бунинг тенгқурларидан адабиётимиз ҳам, китобхонлар ҳам жуда жиддий, юксак савиядаги жаҳоний китоблар умид қилаётганини яна бир қарра таъкидлаб қўймоқчиман”***

Генрих БЁЛЛЬ

НОН ИСИ

Немис адиби Генрих Бёлль 1972 йилда адабиёт бўйича Нобель мукофотиغا сазовор бўлган. Ёзувчининг, айниқса, иккинчи жаҳон урушидан кейинги ижоди адабиёт билимдонларида катта қизиқиш ва эътирофга сазовор бўлган эди. “Нон исси” ҳамда “Кутилмаган меҳмонлар” ҳикоялари унинг сара ҳикояларидан ҳисобланади.

Ертўладан ачимсик, бадбўй ҳид келарди. У ёпишқоқ зинадан сарғимтир қоронғулик қаърида тимирскиланиб ўзига йўл мўлжаллаб, секин-аста пастга тушди. Қаердандир чакка оқаётир, чамаси ёки том тешилган, ёки сув қузури дарз кетган. Чанг ва ахлат чиқиндилари сувга араллашиб зина поғоналари худди аквариум тубидаги қолдиқ каби шилимшиққа айланиб, сирпанчиқ бўлиб ётибди. Орқадаги эшикдан хира ёруғ тушиб турибди, у ним қоронғулик ичида ўнг томондаги “Рентген хонаси, илтимос, безовта қилманг” деган ёзувли тахтачани кўрди. Ёруғликка яқин келди, сариқ рангдалиги, хира ва милтиллаб турганидан тушундики, ёнаётган шам эди. Яна бироз юриб қоронғу хонага бир қур назар солди, бу ерда пала-партиш қалашиб ётган стуллар, чарм қушеткалар ва абжағи чиқиб ётган шкафлар кўринди.

Ёруғлик тушаётган эшик ланг очик эди. Баланд бўйли меҳроб шами ёнида мовий либосда руҳоний аёл турар, у ажабтовур косадаги салатни қўллари билан аралаштирар эди; коса тагидаги яшил барглар устига оқиш қайла қуйилганидан енгилгина шапиллайди. Аёл пушти рангга кириб қолган қўллари билан салатни

айлантириб аралаштирар, косадан тушган баргчаларни хотиржамлик билан олиб яна косага солар эди. Шамдоннинг ёнида катта тунука бидон турар, ундан қайноқ шўрва, сабзи ва пиёзнинг ҳиди келарди.

У баланд овозда:

– Кечки салом, – деди.

Руҳоний аёл ўгирилиб қаради, унинг пуштиранг сербар юзида қўрқув аломатлари ҳукмрон эди, у базўргина эшитиладиган овозда жавоб қилди:

– Эй Худойим, сизга нима керак эди?

Унинг бармоқларидан сутли қайла томиб турар, оппоқ, болаларниқига ўхшаш кўлларига салатнинг майда барглари ёпишиб қолган эди.

– Эй, Оллоҳ, мени жуда қўрқитиб юбордингиз, сизга нимадир керакмиди?

– Менинг қорним оч, – оҳиста тан олди у.

У аёлга бошқа қарамади, нигоҳлари ўнг томонда турган шкафда эди, шкафнинг эшиклари худди шамолдан синиб тушганга ўхшайди, чунки фанерли бўлақлари илмокда осилиб турарди; ерда локнинг арчиб ташланган кипиқлари сочилиб ётарди. Шкафда тахлаб қўйилган нон анчагина эди. Думалоқ бўлка нонлар бир-бирига тартибсиз ҳолда қалашиб турар, уларнинг асосий қисми эзилган, суви қочган эди. У огзида пайдо бўлган сўлакни қийинчилик билан ютар экан, ўйлади: ”Мен нон ейишни истайман, нима бўлишидан қатъи назар, нон ейишим керак...”

У руҳоний аёлга қаради, аёлнинг болаларча боқувчи кўзларида қайғудошлик, шу билан бирга, қўрқув мужассам эди.

– Сиз овқатланишингиз керак, шундайми? – савол аломати билан аввал косага, кейин таом солинган бидонга, сўнг нон тахланган полкага қаради аёл.

– Нон, – деди у. – Илтимос, менга нон беринг.

Аёл шкафдан бир булка нон олди ва уни столга қўйиб, кесиш учун пичоқни ахтара бошлади.

– Раҳмат, қўйинг, ҳеч нарсани излаш шарт эмас, ахир нонни бўлиб ҳам ейиш мумкин-ку!

Руҳоний аёл салат солинган косани, шўрва қуйилган бидонни олди-да, чикиб кетди...

У нонни синдирди, у шундай аҳволда эдики, ияги калтираётгани, лаблари қимирлаётгани, жағи қандай қилиб бориб келаётгани сезилиб турарди. Ниҳоят, ноннинг таъмини тотишга киришди, тишлари ишга тушди. У нон ерди. Нон эски эди. Балки бир ҳафталикдир, суви кочган, кўкимтир, қанақадир фабриканинг маркаси бўлса керак, алвон рангли қоғоз лента билан ўраб қўйилган. У ноннинг юмшоқ жойидан то чарм кобиқдай қизариб пишган қиррасига етгунча тишлади, кейин нонни кўшқўллаб тутиб яна бир бўлагини синдирди; ўнг қўли билан синдириб олинган бурдани оғзига солди, чапи билан эса ноннинг қолганини маҳкам ушлаб олди; ноннинг ҳар бир синдирилган бўлагини юмшоқ жойидан тишлашга уринар, бунда у ноннинг юзига қадалишини, қуриб қолган бўлса-да, ёқимли тегаётганини ҳис қилиб турарди, бу орада эса тишлар тингани йўқ, улар ўз вазифасини бажарарди.

1955 йил

Генрих БЁЛЛЬ

ЧАҚИРИЛМАГАН МЕҲМОНЛАР

Умуман олиб қараганда, жониворларга қарши эмасман, аксинча, уларга муносабатим жуда яхши, мисол учун, кечқурунлари кучугимизнинг бошини силаш ёки мушугимизни тиззамга олиб эркалаш мен учун одатга

айланган. Яна, олайлик, болалар хонанинг бир бурчагида тошбақани қандай қилиб озиклантираётганини кўрсам ҳам хурсанд бўлиб кетаман. Ҳатто биз ваннада саклайдиганимиз – кичкина бегемотча ҳам юрагимдан жой эгаллаган десам ёлғон бўлмайди. Бутун хоналаримиз бўйлаб эркин сайр қилиб юрадиган уй қуёнларини айтмай қўяверинг, уларнинг бу юришларидан аллақачонлароқ безовта бўлмай қўйганман. Булардан ташқари, кечалари тўсатдан пайдо бўладиган меҳмонлар – мунгли оҳангда чийиллаб келадиган жўжа ёки хотиним бошпана бериб сийлайдиган дайди итга дуч келиб қолишга ҳам ўрганиб қолганман. Хотиним ниҳоятда меҳрибон-да, ҳеч кимга – одамми, ҳайвонми, фарқи йўқ, бошпана керак бўлса рад этмайди, кечалари ўқиладиган дуосида қачонлардан бери такрорланиб келадиган сўзларни айтсам бунга ўзингиз ҳам ишонарсиз: “Оллоҳим, бизга ночор одамлар ва жониворларни ўзинг етказгайсан...”

Ачинарли ҳолат шундан иборатки, аёлим аллақайси фирма ё корхоналарнинг маҳсулотларини уйма-уй санқиб тарғиб қиладиган, кўчама-кўча савдо қиладиганларни ҳам тирсагидан итармайди, шунинг учун ҳам менинг ўйимча, уйимизда энг керакли деб ҳисобланмайдиган маҳсулотлар уюми кундан-кун бўй чўзаётир. Мисол учун, совун, чўтка, соқол оладиган пискалар, тўр учун жун кабиларни олинг, айниқса мени кутида қанақадир ҳисоб рақамлари-ю мажбуриятлар ҳақидаги ҳужжатларнинг тўпланаётгани кўпроқ безовта қилади. Ўғилларим ўқиши даври учун, қизларим эрга теккунига қадар суғурта қилинган, аммо, ўзингиз ўйланг, ахир уларни то имтиҳонлари тугагунча ёки то тўй куни келгунига қадар совун ёки тўр билан овқатлантира олмаймиз, ва ҳатто манави соқол оладиган пискалар ҳам инсон танаси учун ҳар доим ҳам фойдали эмас-ку.

Мана, кўрдингизми, худди мана шу ердан менинг енгилгина сабрсизлигим куртакланади, аслида мендек хотиржам ва бағри кенг одамни топиш қийин. Тез-тез ўзимнинг стол тагига бемалол ўрнашиб беғамлик билан сабзи кавшаётган куёнчаларга ҳасад билан қараётганимни, ваннамизда пўпанак ёйиб ўтирган бегемотга қараб эса ўзимда унинг тилини суғуриб олиш иштиёки пайдо бўлганини сезиб қоламан. Ҳатто матонат билан салат баргларини жиғилдонига жўнатаётган тошбақа ҳам менинг юрагимни қандай ташвишлар ўртаб турганини билмайди. Ахир одаммиз-ку, хушбўй кофе, тамаки, нон ва тухум, бир рюмка ароқ ютумидан сўнг танангда пайдо бўладиган инсоний меҳр билан чулғаб олинган оромбахш илиқлик истайди кўнгил. Биттагина тасаллим – кучугимиз Белло. У ҳам худди мен каби очликдан увиллайди. Шулардан ҳам кейин тагин чақирилмаган меҳмонлар – менга ўхшаб соқоллари ўсиб кетган замондошларимиз, болаларини кўтариб олган оналар кириб келса, демак болаларни иссиқ сут ва намланган сухари билан овқатлантириш лозимки, бундай пайтда мен бутун кучимни тўплаб чидам ва бардош билан хотиржамликни сақлашим лозим бўлади. Ва мен ўша хотиржамликни сақлайман, бошқа сақлайдиган нарсанинг ўзи қолмаган.

Шундай кунлар бўладики, эндигина қайнаб чиққан сап-сарик картошкага тикилиб сўлақларим оқади, чунки қанча оғир бўлмасин, мен тан оламан ва қизариблар кетаманки, бизнинг ошхонамиз аллақачон одоб ва иззат сақланадиган ошхона мақомига сазовор бўлмай қолган. Турли ёввойи ҳайвонлар ва одам зотига тегишли меҳмонлар қуршовида вақт-бевақт мутлақо тасодифий ва ҳеч қандай тайёргарликсиз ҳолда овқатланиш тадбирларини уюштиришга мажбур бўламиз.

Бахтимизга хотиним узоқ муддатга бизга мутлақо керак бўлмайдиган матоҳларни сотиб олиш имконидан маҳрум, чунки бизнинг нақд пулимиз тугаган, менинг ҳисобимга тушадиган маблағлар ҳам номаълум муддатга кечиктирилган. Ўзим бўлсам, мени танимасликлари учун, ташки кўринишимни ўзгартириб, кечалари шаҳар атрофларини айланаман, одамларга писка, совун, тугма каби нарсаларни нархидан анча арзонга пуллайман, ахир аҳволимиз шуни тақозо қиляпти-да. Аммо шу нарсани таъкидлашим лозимки, ҳали уйда бир центнердан ортик совун, бир неча минг писка, кўп миқдорда турли-туман тугмалар бор, уйга ярим кеча ҳориб-чарчаб қайтарканман, мени болаларим, ҳайвонларимиз ва рафиқам кўзлари ёниб кутиб олишади, чунки йўлдан одатда нимадир – нон, кофе, олма, ёғ ёки картошка харид қилган бўламан, улар мушток бўлиб кутаётганидек, егулик билан келаман. Тун яримдан оққанда, бутун оиламиз – болаларим, ҳайвонларимиз ва хотиним билан қувонч онлари бўлмиш овқатланиш маросимига киришамиз. Хурсанд бўлган фарзандларимдан тортиб қувончдан кўзлари порлайдиган ҳайвонларимизгача мени ўраб олишади, рафиқам эса менга табассум билан боқади, бегемот ёлғизликдан ўксинмаслиги учун биз атайлаб ваннанинг эшигини очиб кўямиз, унинг мамнун хур-хурлаши эса бизга эшитилиб туради.

Одатда бундай пайтларда хотиним овқатланиб, асабларим бироз жойига тушиб хотиржам бўлиб олганимдан кейингина қазноққа яна бир қўшимча меҳмонни яшириб қўйганини тан олади. Қарабсизки, аллақандай бир журъатсиз, соқоллари ўсиб кетган эркаклар қўлларини ишқалаб дастурхонимиз атрофига келиб ўрнашишади, аёллар бўлса скамейкада ўтирган болаларимизнинг орасига сиқилишади ва анави додлаётган болачалари учун сут қайнатишга киришишади. Жиним суймайдиган бошқа ёввойи

хайвонлар ҳам худди мана шу услубда менга таништирилади: балиқчи кушлар, тулки, чўчка, бир куни улар орасида ҳатто бир ўркачли туя боласи ҳам бор эди.

– Қарагин, ажойиблигини, – хотинимнинг бу ундовли хитобидан кейин мен ҳам туянинг ажойиблигини тан олишимга тўғри келди, ва енгил, билинар-билинемас хавотир билан бу жонивор кўкимтир кўзлари билан менга зимдан қараб бутун важоҳати ва кучини жагига жамлаган кўйи озиқланаётганини кузатдим. Бахтни қаранг, туявой бизнинг хонадонда бор-йўғи бир ҳафтагина меҳмон бўлди холос. Бу пайтда менинг ишларим анча яхши бўлиб қолган эди: маҳсулотларимнинг юқори сифатлилиги ва нарх-навосининг пастлиги мени анча машҳур қилиб юборган ва оддий шароитда зарур бўлмаган нарсаларни ҳам сотишга муваффақ бўла бошладим, булар пойафзаллар учун иплар ва чўткалар эди. Бу бизнинг гўёки гуллаб яшнаётганимизнинг кўринишига ўхшарди ва хотиним иқтисодиётнинг қоидаларига тупуриб кўйиб мени ҳижолатга солувчи иборани ишлатди: “Биз юқорилаб кетяпмиз!”. Ахир мен ўз томонимдан совун заҳиралари тугаб бораётгани, пискалар сони камайиб қолгани ва ҳатто, чўтка-ю тўрлар заҳираси ҳам қаноатланишга сабаб бўлмаслигини яққол кўриб турардим.

Рухий қўллаб-қувватга муҳтож бўлиб юрган кунларимнинг бирида стол атрофида жимгина ўтирарканмиз, уйимиз бехосдан зилзила бўлаётгандек силкина бошлади, столнинг қимирлаганидан қондан тайёрланган колбаса бўлаги менинг ликопчамдан сирғалиб тушди. Мен сакраб турдим ва нима бўлаётганини билмоқчи бўлдим, болаларим эса кулгидан ўзларини зўрға тийиб туришарди.

– Бу ерда нима бўляпти ўзи? – саргузаштларга бой ҳаётимда илк бор ўзимни тутиб тура олмай бақириб юбордим.

– Вальтер, – деди оҳиста овозда хотиним санчқини кўяр экан, – бу ўзимизнинг Волло.

Хотиним хўнг-хўнг йиғларди, унинг кўз ёшлари олдида ожизман, ахир у менга етгита фарзанд туғиб берган.

– Қанақа Волло? – дея сўрадим ҳорғинлик билан. Бу пайтда уйимиз яна бир тебраниб олди.

– Волло бизнинг ертўламизда ўтирган фил, – деди кичкина қизим.

Тўғриси айти қолай, эсанкираб қолдим. Ўйлайманки, менинг бу довдираб қолганимни тушунишингиз қийин бўлмайди. Шу пайтгача туядан йирик бўлган жониворларга бошпана бермаганмиз, шу боисдан фил учун бизнинг хонадонимиз анчагина кичиклик қилади, чунки давлат томонидан қуриладиган уй-жой бизга насиб этгани йўқ.

Рафиқам ва фарзандларим ҳеч нарса бўлмагандек инқирозга учраган цирк хўжайини ўз филини бизнинг уйимизда сақлашга қарор қилганини менга тушунтира кетишди. Фил биз одатда кўмир туширадиган тарнов орқали хотиржамлик билан ертўлага тушибди.

– У коптокка ўхшаб юмалоқ бўлиб олди, – деди катта ўғлим. – Шунақа ақлли эканки...

Албатта, мен ҳам филнинг ақлий салоҳиятига шубҳа қилганим йўқ, унинг борлигига ҳам кўндим ва мени тантанавор ҳолатда ертўлага бошладилар. Фил унча катта эмас экан, у қулоқларини қоқиб турарди, нафсиламбрини айтганда, унга емиш сифатида бир уюм сомон ажратишганидан бўлса керак, бу туришидан мамнунлиги кўриниб турарди.

– Ростдан ҳам ажойиб, тўғрими? – сўради хотиним, бироқ мен бунга жавоб беришни лозим топмадим. “Ажойиб” деган сўз менинг наздимда, фил учун мутлақо тўғри келмас эди. Умуман, оиладошларим менинг бу янгиликни завқ-

шавққа тўлиб қаршиламаганимдан таассуфда эди, албатта. Ертўладан чиқарканмиз, рафиқам ҳатто менга дакки ҳам берди:

– Қанчалар пасткашлик? Наҳотки, боёкиш жониворнинг арзон-гаров сотилиб кетишини истасанг?

– Пасткашлик, арзон-гаров деган гапларнинг нима алоқаси бор? Ким ошди савдоси орқали сотилиши лозим бўлган нарсаларни яшириш ноқонуний ҳисобланади.

– Менга барибир, – дея жаврашда давом этди хотиним, – жониворни саклаб қолишимиз шарт.

Ярим кечаси тортинчоқлиги кўриниб турган, қоп-қора сочли цирк эгаси бизни уйғотди. У яна бир ёввойи ҳайвонга бошпана бера олиш ёки олмаслигимизни билгани келган экан.

– Бу менинг энг охирги бойлигим, сўнгги мулким. Бор-йўғи бир кечага. Айтганча, фил қандай яшаяпти?

– Яхши, – деди рафиқам, – фақат унинг ошқозони мени безовта қиляпти.

– Бу табиий, – жавоб берди меҳмон. – Шароит ўзгариши билан боғлиқ ҳолат бу. Ёввойи ҳайвонлар шунақа таъсирчан бўлишади. Нима қилдик, менинг мушугимни бир кечага оласизларми?

У менга қараб турарди, хотиним биқинимга туртиб деди:

– Бунақа шафқатсиз бўлмасанг-чи...

– Шафқатсиз? – такрорладим мен. – Яхши, мен раҳмдил бўлишга ҳаракат қиламан, марҳамат, мушукни ошхонага жойлаштиришинг мумкин.

– У ҳозир кўчада, машинада, – деди цирк хўжайини.

Мушукнинг кейинги тақдирини хотинимга топшириб тўшакка қайтдим. Рафиқам ранги сўлиб, ҳатто бироз қалтираган кўйи қайтиб келди.

– Совуқ қотдингми?– дея сўрадим.

– Ҳа, – деди у жавобан, – негадир жунжикиб кетяпман.

– Бу чарчаганингдан бўлса керак.

– Балки шундайдир, – дея менга ғалати қараш қилди.

Тун осуда ўтди. Аммо тушимда ҳам хотинимнинг ўша ғалати қарашини кўрдим ва нимагадир одатдагидан барвақт ўрнимдан турдим. Шунда мен умримда илк бор соқолимни олишга қарор қилдим. Ошхонадаги стол тагида ўртача катталиқдаги шер ётарди: у бамайлихотир ухлар, фақат думининг учи сал-сал қимирлаб худди тўп ўйнаётгандек енгил дукирлаб қўярди.

Мен имкон қадар шовқин солмасликка интилиб юзларимни оҳиста совунладим, бироқ юзимни ўнгга буриб чап лунжимни қиртишлашга киришарканман, шер кўзларини очиб мени кузатиб турганини кўрдим. У нимани ўйлаётганини билмайман, бироқ у мени кузатиб турибди, мен эса соқолимни олишда давом этяпман ва ҳатто бирон жойимни кесиб ҳам олмадим, бироқ шуни таъкидлашни истардимки, шернинг гувоҳлигида соқол олиш ғайриоддий таассурот уйғотар экан. Йиртқич ҳайвонлар билан муомалага киришиш борасида тажрибам ниҳоятда оз бўлгани боис шернинг кўзларига тикилиб қарадим, юзимни артдим ва шундан сўнг ётоқхонага қайтиш билан чегараландим. Хотиним уйғонган ва менга нимадир демоққа чоғланиб бошлаган эди, унинг оғзини очишига йўл бермай бақирдим:

– Яна нима демоқчисан ўзи?

Шунда рафиқам йиғлаб юборди, ва мен, унинг сочларини силарканман, энди мулойим овозда дедим:

– Ўзинг ўйлаб кўр, ахир бу бироз ғалати эмасми?

– Сенингча, нима ғалати эмас? – деди йиги аралаш у, мен унга нима деб жавоб беришни билмасдим.

Бу орада куёнлар уйғониб қолишди, ваннада болалар бир ёқдан, кейин бегемотимизнинг, уни Готлиб деб атардик, шовқини эшитилди, Белло ҳам уйғониш сари ҳаракатга тушган, фақатгина тошбақа ҳамон уйкуда эди, умуман, у ҳамма вақт ухларди.

Мен куёнларни ошхонага олиб тушдим, шкаф тагида уларнинг озуқаси кутарди, – куёнлар шерни ҳидлаб ўтишди, шер эса уларни, болалар эса – улар анча эпчил ва дадил, йиртқич жониворлар билан тил топишиб кетганидан аллақачон ошхонада эдилар. Назаримда, шер ҳам менга кулиб турарди, буни кўрган учинчи ўғлим дарров жониворга ном топган бўлди: Бомбилиус. Уни шундай аташга қарор қилдик.

Бир неча кундан сўнг шер билан филни олиб кетишди. Шуни қайд этишим жоизки, фил билан хайрлашарканман, бундан хафа бўлмадим, чунки у назаримда бироз бафаҳмроқ эди, бемалолхўжа ва мулойим шер эса юрагимдан жой олганди, Бомбилиуснинг бизни тарк этишидан анчагина хафа бўлдим. Мен унга ўрганиб қолган эканман, у менинг қалбимдан ўрин олган ҳайвонларнинг биринчиси эди.

1954 йил

Леонид АНДРЕЕВ

ҲИМОЯ

Бир кун тарихи

Суд маҳкамаси коридори бўйлаб фрак кийган новча, озғин, малласоч киши у ёқдан-бу ёққа юряпти. Унинг исми шарифи Андрей Павлович Колосов, уч йилдан буён суд

оқловчисига ёрдамчи. Ҳар бир каттарок иш олдидан Андрей Павлович каттик ҳаяжонга тушади, аммо бу гал ҳаммасидан ҳам ошиб тушди. Бунинг сабаблари кўп эди. Энг аввали, асаблари адои тамом бўлгани билан боғлиқ. Охирги вақтларда худди асабларининг бардоши тугагандек, қабул қиладиган сув муолажалари ҳам сезиларли ёрдам бераётгани йўқ. Чекишни ташлаши керак эди, бироқ кашандаликка ҳаддан ташқари берилган Колосов бундай қарор қабул қилишга ўзида ирода тополмади. Ҳозир ҳам, гарчи оғзидан сурункали чекувчиларда бўлганидек бадбўй хид келаётган бўлса-да, тамаки тутатгиси келяпти. Колосов шу онда бўш бўлган дўхтирнинг хонасидаги диванга ёнбошлади ва чека бошлади.

Оҳ, нақадар толиққан эди у. Бутун ҳафта давомида фракини ечмаса-я! Қанақа ҳафта? Бир қарасанг, яраштирув судида, бир қарасанг съездда, кеча бўлса арзимаган фуқаролик ишини деб кун бўйи бошини оғритишига тўғри келди. Оғайнилари унинг кўп пул топаётганига ҳасад қилишади, унинг хормас ва толмас эканини мисол келтиришади, аммо ўша пуллар қаёққа кетяпти? Бир йилда уч минг рубль, мана шунақа машаққатлар эвазига топадиган шунча маблағ бармоқлари орасидан сирғалиб кетгандек гойиб бўлади. Ҳамма нарса қимматлашиб, болалар ҳам йилдан-йилга каттарок, кўпроқ ҳаражат талаб қилмоқда. Қарзлари ошиб кетаётгани-чи? Индинга квартира ҳақининг муддати келади, эллик рубль тўлаш керак, унда бўлса бор-йўғи ўн рубль қолган холос. Яна тирмашиш талаб этилади чамаси. Бу ёқда хотини...

Қарзлари ва хотини ҳақида ўйласа, Колосовнинг афти буришиб, чуқур нафас олади.

– Менга қара, қаёққа йўқолдинг? Мен бўлсам сени излайман, ахтараман! – Хонага Колосовнинг бугунги ҳимоя бўйича ҳамроҳи Померанцев отилиб кирди, у ҳам

оқловчининг ёрдамчиси, ёш бўлса-да истедодли криминалист сифатида ном қозонган йигит.

Қорачадан келган, кўркамгина, серғайрат, сўзамол ва шўх, ammo озгина қув ва хира одам. Померанцев ҳаётда эркатой бўлиб яшайдиганлар сирасидан. Бой-бадавлат хонадонда уни кўкка кўтаришади, унга ҳар қандай жабҳада бахт кулиб боққан, – шуҳрат ҳам, пул ҳам ўзидан келади.

– Биз химоя борасида келишиб олишимиз лозим, – тез гапирди Померанцев.

– Худо ҳаққи, мени тинч қўй, кейин гаплашамиз, – деди сесканиб кетган Колосов.

– Қанақасига кейин?

Колосов ҳорғинлик билан қўлларини силтади ва Померанцев елкасини силкитиб, хонани тарк этди.

Колосов билан Померанцев иштирок этаётган иш унчалик мураккаб эмас эди. Москва атрофларидаги газакхона, чойхона ўрнини босиб, кейин яна қовоқхонага айланадиган ва пойтахт аҳолисидан чиққан газандалар кўним топган жойда қотиллик содир этилган. Қандайдир келгинди йигит, афтидан ишбошими, олибсотарми, пул тўла халтасини кўрсатиб иккита жулдурвоқи ва “Танька–Белоручка” исмли суюқоёқ қиз ҳамроҳлигида ишрат қилган. Эртасига у ўлдирилган ва таланган ҳолатда топилади. Бир ҳафта ўтиб Танька ва жулдурвокилар қўлга олинган ва улар қотилликни бўйинларига олишган. Колосов “Танька–Белоручка”ни химоя қилиши керак. Айбланувчи билан суҳбатлашгани камоқхонага бориб, у кутилмаган вазиятга дуч келди. Танька, ёки Колосов атай бошлаганидек, Таня ёш, сариқ сочлари силлиқ таралган, камтар ва кўрқок киз бўлиб чиқди. Ёлғиз камерада сақланганими ёки шафқатсиз руҳий изтироблардан иродаси қувват олганми, хуллас, Андрей Павлович кутганидек, унда одатда дуч келинадиган жирканч ва аянчли мавжудотдан асар ҳам йўқ эди.

Факатгина фаҳш ва ичкиликбозлик билан ўтган тунлар ҳақида гапирар экан, унинг овозида бўғиклик ва дагаллик бор эди.

Биринчи суҳбатлашишданок Колосов тушуниб етди, Таня бу қотилликда на маънан, ва жисман айбдор эмас. У кўркувдан жувонмаргга айланаётган эди. Бу жамоатчилик наздидаги энг пасткаш тоифага мансубликдан, қолаверса, ўзидан баланддаги ҳамманинг босимидан кўркув эди. Унинг урушқоқ ва бешафқат жазмани бўладими ёки бу сарик билет соҳибасини ўзининг ялтираган ҳар турли нишонларию, значоклари ва ҳам юпитерларга хос кўриниши билан даҳшатга солувчи миршабми, Таняни урар ва яна ураверар эди. Таня шундай эҳтирос ва шиддат билан гапирдики, зуғум ўтказувчиларга қарши йиғилиб қолган нафратдан унинг кўзлари порлаб кетган ва ҳолсизгина жуссаси ҳам титраб кетарди. Колосов шу ваҳима ичидаги қиз ўзини ўзи химоя қилишга ҳам қодир эканлигини кўриб турарди.

Уйқудаги йиртқич жониворлар шундай химояланади, бошини ёнбошига ташлаган, тишлари кўтарилган кўлларга ғазабдан ташлангудек бўлиб ваҳима қилади, аммо мана шу ясама, ёлғондакам ғазабда чинакам ўкиргандагидан ортиқроқ даҳшат ва ўлим важоҳати намоён бўлади. Таня кўзда ёш билан бу қотилликнинг қандай бўлиб ўтганини ҳикоя қилар экан, кимдир унинг сўзларига ишонишига ҳам шубҳа қиларди. Уларнинг бари қовоқхонадан чиқиб харобалар оралаб юришганида бошланди, унинг жазмани Иван Горошкин ва Василий Хоботьевлар нотаниш кимсага ташланишади ва уни бўға бошлашади.

– Тўрам, ўлгудай кўрқиб кетдим. Уларга сиз ярамас, конхўрлар, нима қилмоқдасиз, дея бақирдим.

Ванька менга пўписа қилган вақтда бу бояқиш хириллай бошлаганди. Уларга ёпиша кетдим, ярамас Ванька бўлса менинг қорнимга қараб тепди. “Ўчир овозингни, йўқса, сени ҳам шундай қиламан”, дея бақирди.

Мен улардан қочиб чорбоғлар оралаб кетдим, Марфушканинг тўшагига қандай етиб келганимни ўзим ҳам билмайман... Рўмолимни ўша қочган пайтимда йўқотдим...

Кейинги куни Таня Иванга содир қилинган жиноятни эслатгани, у бўлса икки мушт билан бўлиб ўтган воқеани ўзгартириб бўлмаслигини тушунтириб қўя қолди, бир ярим соатдан сўнг эса Таня талон-тарож қилинган пуллар эвазига олиб келинган ароқни ичиб бир қўшиқ айтар, бир кулар эди. Колосов яна бир-икки марта Танядан хабар олди ва ҳар галги суҳбатдан кейин тобора уни ҳимоя қилиш қийин эканлигига амин бўла борди. Олайлик, у судда нима ҳам дея олади? Ахир бу оламдаги нимаики аччиқ ҳақиқат ва адолатсизлик бор экан, ҳаммасини айтиб бериши, ҳаёт учун тўхтамайдиган ва тинмайдиган курашни гапириши, бир кўкраги билан қонга ботиб ётган ғолиблар-у мағлублар ҳақидаги бор гапни айтиши лозим... Аммо бу ингрок овозлар ҳақида уни ўзи эшитмаган ва эшитмайдиганларга айтиб бериш мумкинми?

Кеча тунда (у кундузи банд эди) Андрей Павлович ҳимояга тайёргарлик кўрди. Даставвал иши қовушмади, бироқ бир неча стакан аччиқ чой ичиб ўнтадан кўп папиросни бурқситганидан кейин тарқалиб ётган фикрларини бир жойга жамлай олди. Тобора жунбушга келиб, ўзини қуйилиб келаётган иборалари, чиройли жумлалари билан янада авжлантириб ниҳоят кескин ва ишонарли, аниқроғи энг аввало, ўзи учун ишонарли нутқ тайёрлади. Бир дақиқага ундаги гўёки Танядан юққандек қалбида ўрнашиб олган кўркув йўқолди ва у ўзига ва ғалаба қозонишига ишонч билан уйқуга ётди. Аммо уйқусизлик барибир уни тарқ этмагани. Бугун унинг боши оғирлашиб қолган. Кечаги оташин нутқидан юлиб олинган айрим ибора ва жумлалар унга нотабий ва ҳаддан ортиқ баландпарвоз кўриняпти. Ҳамма умиди асаблари жойига тушиб, керак пайтда ўзини идора қилишида қолди.

У бугун Таня билан кўришди ва унинг овозининг котиб қолганидан янада хуноби ошди.

– Менга қаранг, Таня, сиз ҳамма гапни худди менга айтиб берганингиздек қилиб ҳикоя қилиб беринг. Хўпми?

– Яхши, – деди бўйсинувчан оҳангда Таня, аммо ана шу бўйсунуш оҳангида ҳам унинг бутун борлиғи сингишиб кетган бир ўзига маълум бўлган кўрқув зоҳир бўлиб турарди.

Иш бошланди.

Коридордан судланувчилар жойлашадиган панжара ортига олиб кирувчи эшик очилиб улар бирин-кетин кириб кела бошлаганида кутишдан зериккан жамоа ҳаракатланиб қолди. Жандармларнинг пихлари жаранглаб, яланғоч қиличлари ялтиради ва томошабинлар тушунишдики, драма бошланяпти. Хона бўйлаб таралган шивир-шивиру шитирлашлардан маълум эдики, одамлар таассуротларни бир-бирига етказмоқда. Иван Горошкин ва Хоботьевларнинг ўртамиёна кўриниши салбий таассурот уйғотган бўлса, Таня – драманинг ҳақиқий қаҳрамони бўлиб ҳаммага маъкул келиб турарди.

Судланувчиларнинг исми-шарифи ҳақидаги одатдаги савол-жавоблардан кейин суд раисининг нима иш билан шуғуллунаси, деган саволига Таня :

– Фоҳишаман, – дея жавоб қилди.

Ўзларига оро бериб, ясан-тусан қилиб олган тоза аёллар-у, тўқ ва мамнун эрлар орасига ташланган мана шу бир сўз худди дафн маросимидаги кўнғироқдек, худди ўлган кишининг барча тирикларга таҳдидли иддаосидек жаранглади. Аммо ҳеч кимнинг боши эгилгани, ҳеч кимнинг кўзи ерга қарагани йўқ. Қайтанга улар кўзларини янада бахил қизиқиш билан бақрайтириб туришарди – судланувчи ўзининг ролини қандай чиройли бажаряпти...

Биринчи бўлиб Горошкинни тинглашди, у қорамағиздан келган, ўзига бино қўйган манерадаги

кўркемгина киши. Шошилмасдан, ибораларни танлаб-танлаб ва худдики атрофдагиларга нисбатан устунлигини яхши ҳис этиб тургандег-у, яна бу алоҳида намоён бўлиб кўринганидан уялиб тургандек тутаётган эди. Унинг гапларидан бу ҳар уч киши қотилликда бир хил улушда айбдор деган маъно келиб чиқарди. У ўша нотаниш кимсанинг қўлидан ушлаб турган, Таня унинг бўйнига сиртмоқни осган, Хоботьев эса бўғиб ўлдирган. Ҳар қандай маънода, ҳеч бир ўзига хос жиҳати кўринмайдиган Хоботьев ҳам қарийб Горошкиннинг гапларини тасдиқлади, фақатгина майда бир жиҳатларда, яъни пулларни тақсимлаш масаласида уларнинг фикри икки хил чиқди. Уни кутиб турган каторга олдида ўзини осойишта тутгани билан Иван талон-тарож қилинган пулларнинг жуда озгинаси унга текканидан норози эди. Навбат Таняга келди.

Колосов унинг гапиришини кўркем билан кутаётган эди, синиқ овоздаги илк сўзларданок тушундики, ишлар пачава. Бояги ўзига маҳлиё қиладиган самимийлик ва оддийликдан асар ҳам йўқ эди, ахир бу Танянинг ягона курали эди-я. Аҳамиятсиз тафсилотлар ва чекинишларга чалкашиб кетган Таня ўзини зўр бериб оқлашга интилар, бу эса аксинча таассурот уйғотмоқда эди. ”Яхшиси, умуман гапирмаса бўларди!” Таняга нисбатан қаҳр билан ўйларди Колосов, у ҳар бир хато далилни азоб билан тинглаб ўтирарди. У маслаҳатчилар ва жамоага қарагани йўқ, аммо улардаги нохуш кайфият ва ишончсизликни бутун вужуди билан сезиб турарди.

– Агар сиз қотилликда айбдор бўлмасангиз, нега полицияда ва тергов вақтида бунга иқдор бўлгансиз? – сўради раис.

Таня аввал довдираб қолди, кейин уни полицияда уришганини айтди. Бу жавобда тўғридан тўғри ва “сурбетларча” ёлғон сезилиб турарди. Ҳа, ҳақиқатдан ҳам, Таня ўзининг ҳимоячисига бу ҳақда ҳеч нима демаганди.

Дарвоке, бу муҳим жаноблар олдида у унга кўз кирини ташлаб турган ва хаёлига қандай тентакликлар келгани ёлғиз Худога аён бўлган пристав рўбарўсидаги кўркувини уришганидан бошқа яна қанақа изоҳ билан ҳам тушунтира оларди. Тилла тугмали бу зодагон фақат шу бир ялтироқ тугмалардан ҳам кўркиш мумкинлигини тушунармиди дейсиз? Бу ҳолатда нафақат бу оқсуяк, балки Колосов ҳам Таняни тушунгани йўқ. Тишларини ғазаб билан ғижирлатиб у анави ўйноқи ва ишончсизлик аломатини ифода этувчи илжайишларни кўрмаслик илинжида ўзини пюпитр панасига олди.

– Терговчи ҳам сизни урдими? – Енгил истехзо билан сўради раислик қилувчи. Орқадаги қаторда ўтирганларнинг кинояли кулгиси эшитилди.

Таня сукут сақларди.

– Сиз маст одамнинг ҳамёнини ўмарганлик учун судланмаганмидингиз? Яраштирув судьяси сизга икки ойга қамоқ жазоси бермаганмиди?

Таня жим эди. Нима ҳам дея оларди? Ёмони, у рисоладагидек гапириб бера олмай Андрей Павловичнинг ҳам жаҳлини чиқариб қўйди.

Гувоҳларни сўроқ қилишдек узундан-узоқ жараён бошланди. Колосовнинг тобора хиралашиб бораётган кўзи ўнгида қовоқхоналарнинг муомалали, сўзамол ва истараси иссиқ хўжайинлари, ухлайвериб юзлари салқиган ва бамисоли нима биландир овози ўчирилган хизматчилар бир-бир ўта бошлади. Уларнинг баъзи бирлари ўз нутқларида минглаб майда тафсилотларни келтириб бошни огритди ҳам, аммо уларни тўхтатишнинг имкони йўқ эди, аммо бошқа бирларидан эса ҳар бир сўзни сугуриб олишга мажбур бўлинди. Яна бир гувоҳ пайдо бўлди, истарали, тоза кийинган, озғиндан келган ва тортинчоққина болакай. Икки оғиз маъқулловчи сўзлардан кейин раислик қилувчи

Белоручка ва бошқалар унинг бувисиникига кириб нима қилганини сўради.

– Картошка тозалашди, – деди бола ва зимдан раисга қараб жилмайиб қўйди.

Суд раиси ҳам, маслаҳатчилар ҳам, унсиз йиғлаётган Таня ҳам жилмайишди. Танининг кўзларида ёш йилтирарди. Колосов ўз боласини ерга қўйган онанинг меҳрли жилмайишини пайқади ва “Биргина шу табассуми учун ҳам уни оклаш керак!” дея ўйлади. Соатлар кетидан соатлар ўтиб Андрей Павлович тобора ўзини ёмон ҳис қила борарди. Унинг толиққан кўзлари олдида ялтироқ иплар ўтгандек бўлди, у овозларни қийинчилик билан қабул қиларди, раис томонидан бир саволни икки бора таклиф этгани учун огоҳлантирилганидан ҳам маълум эдики, унинг учун бу ерда айтилаётган гапларнинг аҳамияти ҳам йўқолган эди. У мутлақо лоқайд ва зерикканди. У ўзини идора қилиб олишга ҳаракат қилди, танаффусда боши айлангунча чекди, бир рюмка коньяк ҳам ичиб олди, аммо бир зумлик бедорликдан кейин қувватини бутунлай йўқотди. “Эй худойим, менга нима бўляпти ўзи?” – унинг хаёлига келган савол шу эди, у кўрқувни, елкалари бўйлаб совуқ терни ҳис этди. Померанцев эса терговни дадил, курашчан, қатъиятлилик билан ажойиб тарзда ўтказди: гувоҳларнинг тинкасини қуритиб керакли гапларни суғуриб олди, раис ва прокурор билан кескин тортишувлар қилди ва тўпланганларда ижобий таассурот уйғотишга эришди.

Музокаралар кечки ўн бирга бориб бошланди. Кексайиб, беллари букчайиб колган прокурор ақлли, кўп маънони ифодаламайдиган қиёфадаги киши экан, унинг нутқи сокин, бир маромда ва чиройли, шу билан бирга, дунёдаги энг беъмани ёлғон каби мантиқсиз, қақшатқич ва кескин эди. Далиллар ва фақат далиллар теграсида қолиб прокурор тумтароқ иборалар ва қанақадир иддаоларсиз Танини ўраб олган тўрнинг ипидан игнасигача моҳирона

чизиб берди. Жиноятчилар яшаган муҳитнинг манзарасини хаёлан эхтиросларга берилмай чизиб берар экан, у жиноий ҳаракатни тасвирлашга киришди.

Совуқ қўллари эзиб қўйган қайдлари устидан асабий юргизар экан, Колосовнинг назарида қораловчининг ҳар бир сўзидан сўнг залда чирок ўчаётгандек ва тобора қоронғу бўлиб бораётгандек эди. У ўзининг орқасида мунғайиб, жим ўтирган Таняни сезиб турарди. Унинг кўзлари ҳар бир сўздан кейин худди бошига тегирмон тоши билан уришаётгандек катта-катта очилаётганди. Колосов энди илк бор унинг елкасида қанчалар беўлчов ва оғир масъулият турганини бутун даҳшатли аниқлик ва мадорсиз қувват билан тушуниб етди. Унинг юраги музлаётган, қўллари қалтирар, кескин овоз эса қатъият билан таъкидларди: "Сен қотилсан, сен қотилсан!..." Колосов орқага қарашга ботинолмасди, беҳосдан Танянинг кўзлари билан тўқнашиб кетишдан ва унинг нигоҳларидаги нажот ва унга бўлган кўр-кўрона умидни кўриб қолишдан чўчирди. Негайм уни қамоқхонада тинчлантирди ва оқланиб кетиши ҳам мумкинлиги ҳақида гапирди-а?...

...Танянинг боши узра айбловлар булути тобора қуюқлашиб борарди. Прокурор худди боягидек хотиржамлик билан "Танка-Белоручка"нинг шармандали ўтмишидан, унинг оппоқ қўллари бегуноҳ қонларга ботирганидан гапирмоқда эди. Ўғрилиқ ҳақида тўхталди, балки бу унинг ҳаётида биринчиси бўлмаган бўлиши ҳам мумкинлигига ишора қилди...

Сукунатга чўмган залда ҳаво етишмасди. Колосов бўғилиб кетди. У худди ҳозир қатл этиладиган жиноятчидек кўзларини юмди, ва узоқ-узоқларда қуёшни, ям-яшил майсазорни, кўм-кўк осмонни кўргандек бўлди. Ҳозир унинг уйида қандай хотиржамлик ва сокинлик ҳукмрон? Болалар ўз каравотларида ухлашаётган бўлса керак. Уларнинг ёнига борса яхши бўларди. Тиз чўкиб, улардан

химоя кутиб уларни кучса. Бу даҳшатлардан қочиб кетса! Қочмоқ керак! Қочмоқ! Аммо унинг ҳам фарзанди бор эди-ку! Фақат биргина, давомли, изтиробли, аламли, ёввойи қичқириқ билан Колосов ўз ҳиссиётини билдира олиши мумкин. О, кани энди унда илоҳий забон бўлса? Қанақанги важоҳатли, ҳадсиз нутқ ирод этилган бўларди бу оломон теграсида! Мана бу шафқат билмайдиган юраклар эриб кетарди, фиғонлар залдагиларга етиб борарди, шамлар даҳшатдан ўчиб қоларди, раҳм-шафқат ва ғам-андухдан хона деворлари ҳам титраб кетармиди?! Одам бўлиш, оддий одам бўлиш қанчалар оғир иш-а?...

Прокурор ўз сўзини тугатди. Йўтал овозлари, бурун тортишлар, оёқларнинг қимирлаши билан ўтган бир дақиқалик танаффусдан сўнг Померанцевга сўз тегди. Унинг равон нутқи худди оқиб турган жилға каби оҳангда эди. Тетик, енгил тебранувчи овоз зулматни ёритаётгандек. Мана, енгил кулги кўтарилди – Померанцев гап орасида прокурор шаънига ҳам кескин фикр билдириб ўтди. Колосов ўртоғининг тўла, чиройли юзига қараб унинг билдираётган равон шаъмаларини кузатди: “Сенга яхши, сен ғам нималигини билмайсан ва уни тушунмайсан ҳам!..” Колосов ўз сўзини бошлади, аммо у ўз овозини танимасди, ғўлдирарди у, дўриллоқ овози шу тобда унинг ўзига ҳам ёқимсиз эди. Маслаҳатчилар, бошида ҳадиксираб туришган маслаҳатчилар унинг гапларини эшитиб ҳаракатга тушишди, соатларига қараб қўйишар, уларнинг энсалари қотаётгани кўриниб турарди. Нотабий, сунъийдан-сунъий иборалар толикқан судялар учун янада зерикарли эди. Қолипга тушган, юзлаб айтилган ва улар эшитган гапларнинг такроридан иборат нутқ эди бу. Раис ҳам унинг сўзларига эътибор бермай қўйди, у суд аъзоси билан бир нималар ҳақида шивирлашиб турибди. “Тезроқ бас қилса эди!” деб ўйлади Колосов.

Суд маслахатчилари кенгаш хонасига кириб кетишди. Ярим соатнинг ўтиши ҳам шунчалар азоб бўлдики... Колосов ўртоқларидан четлашди, у улар билан тўқнаш келишни истамаганди, аммо улардан бир ёш, бақалок, яна денг, нима гапириш мумкин-у, нима мумкин эмаслигини тушунмайдиган бир ғалчафеъли барибир унга ёпишди:

– Сизга нима бўлди, отагинам, бунақа эмасдингиз-ку! Бизлар атай сизнинг нутқингизни эшитиш учун келгандик...

Колосов илтифот билан табассум қилди, бир нималар деб ғудранди, аммо бу йигит Померанцевни кўриб колиб, узоқдан унга кичкира кетди:

– Тасанно, Сергей Васильевич! Гап йўқ!

Мана, қўнғироқ ҳам чалинди. Валдираётган, хаёли чалғиган ва тамаки бурқситган жамоа ёппасига тикилатиқила эшиқдан залга кирди. Кенгаш хонасидан маслахатчилар турнақатор бўлиб чиқиб келишди, залдагилар сукут сақлаб уларнинг қарорини кутарди. Одамлар огизларини ярим очган, кўзлар эса раис маслахатчиларнинг старшинасидан олаётган қоғозга тикилганди. У қоғоздаги ёзувни хотиржамлик билан ўқиб кўрди ва имзолади. Колосов Танянинг оқариб кетган юзларидан кўзини узмай эшик олдида турибди.

Маслахатчиларнинг бошлиғи гализ ёзилган ёзувларни қийналиб ўқимокда:

– Москва губернияси, Бронницкий уездида яшовчи деҳқон қизи йигирма бир ёшли Татьяна Никаноровна Палашова саккизинчи декабрдан тўққизинчига ўтар кечаси ... мол-мулкидан фойдаланиш мақсадида ... бошқа шахслар билан уюшган, келишган ҳолда... бўғиб ўлдиришда... айбдорми?

– Ҳа, айбдор.

Колосовга шундай туюлдими ёки Таня ростдан ҳам силкиниб кетдими? Ёки унинг ўзи шундай бўлдими?

Суд ҳукм чиқариши учун яна ярим соат кутиш лозим. Андрей Павлович бу жунбушга келган жамоа ичида қоладиган ҳолатда эмасди ва у коридорнинг олисдаги, ёруғлик кам тушадиган томонига кетди. У олдинга ва орқага оҳиста кадам ташлар, одимлари эса баралла эшитиларди. Зал томондан эса кадам товушлари, шовқин, овозлар келарди – демак ҳаммаси тугади. Колосов шу оломон орасига шошиб кириб борди, шоду-хуррам одамларнинг баланд овоз билан такрорлаётганини эшитди: “Ўн йил каторгага!”... у эшик олдида тўхтади, бу ердан жинойтчилар чиқаётган эди. Таня унинг ёнидан ўтаётганида унинг жонсиз осилиб турган қўлларидан тутди, энгашди ва деди:

– Таня, мени кечир!

Таня нурсиз кўзлари билан унга қаради ва ҳеч нима демасдан йўлида давом этди.

Колосов ва Померанцев қўшни туришади, шу боис ҳам улар битта извошда кетишди. Ҳурматли Померанцев бугунги иш ҳақида тўхтамасдан гапирарди, Таняга раҳми келганини, Хоботьевга шафқат қилинганидан хурсандлигини таъкидларди. Колосов бу гапларга қисқа-қисқа, истар-истамас жавоб бериб келди. Уйига келгач, шошмасдан кийимларини ечди, хотини ухлаётган хонанинг ёнидан ўтиб болалар хонасига кирди ва беихтиёр эшикнинг туткичини тутди, у одатича, кириб болаларини ўпиб қўймоқчи бўлди, аммо ўйланиб қолди ва ўзининг ётоғига кириб кетди.

25.01.11

ТОҒА

Қариндошлар ичида тоғанинг алоҳида яқинлиги бўлади. Менга ҳам тўрт нафар тоғам айрича азиз. Улғайганим сайин, уларнинг инсоний фазилатлари, ҳали ёш бўлган пайтларимизда бизга қилган хизматлари, меҳрибончиликлари, муомалалари ҳақида кўп ўйлайман. Ўзимни уларга қиёс қиламан. Бўлиб ўтган баъзи ҳолатлардан қандайдир ҳикматлар топгандек бўламан.

Абдурасул хожи тоғамнинг фарзандлари Лапас, Насиба(у мен билан тенгдош қизи) ва Пардахол, мен, синглим Ҳадичаларни сариқ “Волга”сида Самарқандга томошага олиб борганлари ҳеч эсимдан чиқмайди. Регистонни айланганмиз. У пайтлари Имом Бухорий, Мотуридий, Хўжа Аҳрор Валиларнинг зиёратгоҳлари қаёқда эди, дейсиз? Гўри Амирга кирганмиз. Миноралар, обидалар маҳобати ва гўзаллигидан бир бошқача таъсирланганмиз. Самарқандга йилда бир-икки бораман. Барча зиёратгоҳларида бўлганман ҳам. Ҳар сафар инсон руҳиятида ажиб бир сокинлик, хотиржамлик, енгиллик сезилади. Аммо бундан ўттиз йиллар илгари тоғамнинг бизни олиб борган зиёратлари бир бошқача эсда қолган.

Абдурасул тоғам меҳнат қилиб чарчамайдиган инсон. Ёши етмишдан ошган бўлса ҳамки, ҳозир ҳам фермерлигидаги оғир ишларга ўзи бош бўлади, ҳовлидаги юмушларми, мол-қолга қарашми, бажариб кетаверади. Ҳар якшанба у киши томонидан тозаланадиган буғдой бозорга олиб чиқилади. Умуман, бирон кун йўқки, жўяли бир жисмоний меҳнат қилмаган бўлса. Шундан бўлса керак, кўз тегмасин, соғлиқлари яхши. Ҳаётнинг жуда кўп қийинчиликларини бошидан мардонавор ўтказиб келаётган хожи тоғамда бир қадар соддалик бор. Феълидаги айнан

ўша соддалиги сабаб у кишининг кайфиятини, бирор мавзу бўйича фикрини ҳам ўзгартириш унча қийин иш эмас. Шу характерлари раҳматли Зулайҳо энамиздан(болаликнинг беғубор хотираси ўлароқ, “эна” сўзи менга “она”дан яқинроқдек, самимийроқдек туюлаверади, она деганда “эна”дагичалик меҳримни қўша олмаётгандек бўлавераман) ўтган.

Бировга зарда қилиб турган жойида гапга бошқачароқ тўн кийгизсангиз, энам дарров ўша одамни дуо ҳам қилиб кетаверар эдилар. Бу содда, оддий онадан шундай илмли-заковатли фарзандлар тарбия топди.

Бошларига ғам-аламли кунлар келган пайтларда хожи тоғамнинг дардчил юзларини кўрсам, “фарзанди учун отани ҳам, онани ҳам яратмасин”, деган гапнинг маъносини уққандек бўлардим, ўзимча ғудраниб кўнглини кўтармоқчи, таскин тиламоқчи бўлардим-у, бу оғир вазифани ижро этишга бўйим етмай қоларди. Кўнглим бўшардими, у кишининг дардларини бўлишгим келардими, йўқ, шу каби ҳамдардликларим бари мужассам бўлган бир туйғуни юрагимдан ўтказардим. Юракдан ўтказардим, дейман-у, аммо барибир унинг юрагини тимдалаётган муаммоларни елкамга ола билмасдим назаримда. Бироқ, жигарлик, қалб яқинлиги ҳақиқат. Нафсиламбрини айтганда, шундай вақтларда, тоғаларимнинг менга нечоғли азиз инсон эканликларини янада теранроқ ҳис қила бошлагандек бўлавераман.

2

Абдурашид тоғамнинг салобати, вазминлигидан у кишининг олдида бироз суст босади бизларни. Ўзи сарикдан келган кишиларнинг аччиғи тез, шижоати баланд, сўзи кескир бўлиши ҳақида кўп эшитганимизданми, у кишининг ҳаётда ҳамиша ўткир бўлиб келганликларига ўрганиб қолганмиз. ТошДУнинг ҳуқуқшунослик

факультетини тугатиб, умрини шу соҳада баракали ва ҳалол меҳнат қилишга сарфлаган Абдурашид Мелибоевнинг жуда кўп фазилатлари бизларга намуна бўлиб хизмат қилган. Ҳали талабалигидаёқ, у кишининг олдида шўхликлар, болаларча хархашалар тўхтарди. Важоҳати баланд эди-да.

Етмишинчи йилларнинг боши. Эсма-эс, кейин ҳалигача сақланиб қолган суратлардан хотирлайдиганимиз – тоғам суратқашлик қилишга қизиқарди. Кейинчалик фотоаппаратларини менга берган. У кишининг энам билан биз набираларни йиғиб суратга олишлари, бу суратларда ўша йиллари эндигина келин бўлиб тушган Зайнаб янгамизнинг ҳам албатта бўлишларидан ҳис қиламанки, шу даврлар тоғамнинг ҳаётидаги энг ўчмас лаҳзалар бўлган экан. Кейин Абдурашид тоғам орган соҳасида жуда баракали ишлади. Ҳар сафар Тошкентга келганида “Голубой купола”да меҳмон қилиб, яна чўнтагимизга беш-олти сўм солиб ҳам қўярди. Шундан, у кишининг пойтахтга бирон иш билан келиб туриши ҳар доим байрамга тенг эди.

Абдурашид тоғам Форишда кўп ишлади. Туман ўзига хос муҳитга эга. Муҳими, одамлари бошқача. Бу – ҳудуди баъзи вилоятлардан-да каттароқ бўлган воҳада одамлар чорвачилик, лалми деҳқончилик ва чекка жойларда, Айдаркўлнинг кириб келиши важдан балиқчилик билан машғул. Аммо аслида форишликларда гап кўп. Туманнинг аҳолиси юз минг атрофида ҳисобланадиган бўлса, Жиззах вилояти, қўшни Сирдарёда, кейин пойтахтда яна минглаб форишликлар бор. Уларнинг шевалари ўзига хос. Феъллари ҳам айрича. Улар бошқа тумандагиларга қараганда, очик, ўқимишли келади, газета ўқийдиган, сиёсатга қизиқадиганроқ халқ. Шунинг учун ҳам прокурорман, деганига осон эмас. Баҳо берадиган кўплигидан ҳам кўра, ишнинг тўғри-нотўғрилигини билиб

туради бу одамлар. Шу маънода, тоғамнинг туманда яхшигина обрў билан ишлагани унинг кучли мутахассис эканидан далолат беради. Мана, қарийб йигирма йилга яқин вақт бўлди у кишининг Форишдан бошка жойга кетганига, аммо ҳозиргача ҳар йили 21 январь куни биз қариндошлар боролмаслигимиз мумкин, аммо бир гуруҳ форишликлар, албатта Абдурашид тоғамни туғилган куни билан табриклагани қадам ранжида қилади. Яна, унинг форишликларга “Аби ака” бўлиб қолганини айтмайсизми. Насриддин ака, Пўлат ака, Эркин ака каби ўнлаб яхши акаларимизнинг борлиги ҳам тоғамнинг Форишда ишлаган йилларидан...

Мана, тўй-ҳашам, маракаларимиз уларсиз ўтмайди. Менинг айниқса, тоғамнинг Форишда топган обрў-хурматидан кўнглим тоғ қадар кўтарилади.

3

Бурхон тоғам ниҳоятда зукко одам. Ака-укаларнинг ичида у кишини энг заковатли, ўқиган деб биламан. Такдир экан, Новосибирскда бошланган илмий иш катта отам (бизда бобони, яъни отанинг ва онанинг отасини катта ота дейишади)нинг талаби билан кишлоққа қайтиб, тумандаги 3-сонли ўрта мактабда иш бошлаш билан яқун топган эди. Фарзандининг узоқ ўлкаларда қолиб кетиши мумкинлигидан хавотирланган эдилар раҳматли Мелибой отамиз ўшанда. Баъзи сабаблар билан оиласи бузилди. Бир неча йил давомида бу воқеа тоғамни оғир дард каби қийнади. Умуман, оиланинг тинчлиги, уйдаги хотиржамликнинг баҳосини жуда аниқ бошидан ўтказганлар орасида шу тоғам ҳам борлиги аниқ. Бурхон тоғам ҳамма дардини, аламини ишдан олди. Туманда жуда кўплаб ўқитувчиларга информатика асосларини ўша пайтда ягона бўлган мутахассис сифатида ўзи ўргатди.

Янги фаннинг барча сир-асрорларини пишиқ-пухта ўзлаштириб мамлакатимизда ҳам донг таратаётган бахмаллик ёшлар ҳақида эшитиб қолсам, бундай ютуқларда туманимизда ташкил этилган илк курсларда фидоийларча муаллимлик қилган Бурхон Мелибоев тоғамнинг катта ҳиссаси борлигини ўйлайман. Албатта, ўша ўзидаги заковат ва билим боис ҳар қандай даврада Бурхон тоғамнинг кўтариладиган мавзуларга муносабати, билдирадиган мулоҳазалари айрича ўрин тутади. Асослилиги, пухталиги билан албатта. Кейин у кишида инсоннинг руҳиятини англаш, нима демоқчи, нима қилмоқчи эканини тушуниш истеъдоди ҳам бордек. Одамларнинг феъли-атворидан келиб чиқадиган одат ва қилиқларини айнан кўрсатиб беришида олис йилларда олинган психология фани сабоқларининг бўй кўрсатаётганини сезиш қийин эмас. Алқисса, ўқиган одамнинг баланд бўлишини кўрганимиз ҳолда, мисол учун, мен кўп нарсани билиш инсоннинг кўп қийналишига олиб келишини-да сезаман. Тоғам ўзи кўриб-билиб турган тўғри-нотўғри воқеаларни қабул қилишда қийналмай иложи йўқлиги ҳам бор гап. Шундай эмасми?

Бугун Бурхон Мелибоев Ўрай кишлоғининг имоми. Дастлаб эшитганимда кулиб юбордим, бу гап рост эмасдай туюлди менга. Тасаввур қилиб кўрмаган эканман илгари. Кейин, ўйлаб кўрсам, бунда мантиқ бор. Ахир у мулла Мелининг ўғли, бирор мадрасани тугатмаган бўлса ҳам, кишлоқдаги мана-ман деганига дин илмини ҳам ўқитадиган даражада илмли. Кейин мени жиддий торттирган нарса энг кичик тоғам ҳам мўйсафидлар қаторига кираётгани бўлди. Ёши олтмиш бешга қараб кетаётганидан сўнг шундай деймизда. Ишқилиб, ҳар кимга яхши қариш насиб қилсин. Охири бахайр бўлсин, деган гапда ҳикмат ҳам, маъно ҳам кўп экан.

Модомики, тоғаларим ҳақида гап очган эканман, уларнинг ичида, Оллоҳ раҳмат қилсин, Абдурахмон тоғамнинг ўрни бўлакча эди. Болаларча мурғак тасаввуримда у киши бир ҳокисор инсоннинг тимсолидек муҳрланиб қолган.

Ниҳоятда содда ва ҳокисор эди...

Ўзлари ҳеч бу ҳақида оғиз очмаган, онамми, отамми, кулиб айтган, у кишининг соддаликларидан самимий таъсирланиб, албатта. Автотранспорт ҳайдаш учун махсус курсда, ўша пайтда ДОСААФ дейиларди чамаси, беш ойми-олти ойми, ўқиб “права”, яъни ҳайдовчилик гувоҳномаси олган. Гувоҳнома нафақат енгил, ҳатто сув ёки ёкилги ташувчи автоуловларни ҳам бошқариш ҳуқуқини берган. Хуллас, тоғамизга “Нурли куёш” хўжалигида бўш бўлган сут ташиш машинасини беришади. Энг қизиғи, Абдурахмон тоғам ўша машинани миниб тўғри электр устунига бориб урадилар. Мен бу воқеанинг кейинги тафсилотини билмайман-у, лекин у киши ўзидан ҳайдовчи чиқмаслигига амин бўлганлари аниқ. Умуман, машинани бошқариш ҳам ҳаммага тўғри келаверадиган иш эмас. Бу бор гап. Тоғам бир муддат қурилиш ташкилотида оддий ишчилик қилганларидан кейин қолган умрларини туманимиздаги ХАТП деган автокорхонада қоровуллик қилиб ўтказдилар. 60 сўм атрофида маош олардилар. Аммо рўзгорларида барака бор эди. Биз Хосият янга, у кишининг аёллари (аслида улар ака-сингилнинг фарзандлари, у пайтларда қариндошлар орасидаги никоҳ ҳозиргидек ғайритабиий иш бўлмаган чамаси-да, улардан ташқари, бизнинг ота-онамиз ҳам ака-сингилнинг болалари)нинг қўли ширин пазандалигини кўп эслаймиз. Уларнинг хонадонида кечки овқатга ошми ёки ун ошими қилинса, албатта шу хонадонда кечки овқатда ҳозир эдим. Ўша таомларнинг таъми ҳалигача оғзимда қолган. Уларникида қариндошларнинг бирон тадбири бўлиб қолса, ҳали

қариликни бўйнингизга олманг, ўзингизнинг кўлингиздан ош егимиз келаяпти, дея тихирлик қиладиган одатим бор. Энди қўша-қўша келинлар, қизлар хизматда бўлишига қарамай, бу “илтимос”ларимизни янгамиз ҳозир ҳам ерда қолдирмайди. Назаримда, у киши тоғамнинг ҳаётлигидаги ўша беғубор ва такрорланмас кунларни ҳеч қачон ёдидан чиқармаса керак.

Абдурахмон тоғамнинг бизларга кўп хизматлари сингган. Бу хизматлар қалбан яқинлик, меҳрибонлик маъносида. Ҳар йили ёз мавсуми келиши билан таътил бошланиб, ўғилдир-қиздир, ҳамма болаларнинг сочи олинарди, лезвияда, тап-тақир қилиб. Менинг бошим катта бўлганидан сочининг тўкис тозалаб олиниши менга ёқмас эди, аммо менга агар кириб олдирсанг, сочининг кўпаяди, деган ярим чин, ярим ёлғон гапни сингдириб бу ишга кўндиришарди. Бу маросим ўзига хос эди.

Кўпчилик Худойберди аканикига боришни маъқул топарди. У киши ҳам қариндошлардан. У уста бўлганлиги важдан сочниям жуда тоза қилиб оларди. Аммо менга Абдурахмон тоғам маъқул келарди, чунки у кишига “талаб”имиз ўтарди. Олайлик, бошнинг олди қисмида, яъни пешонада кокил қолдиришни “заказ” қилардим. Тоғам мени худди ўзидай катта одам кўриб жиддий суҳбатлашар ва бу гапларга чалғиб кетиб ҳалиги “кокил” икковимизнинг ҳам эсимиздан чиққан бўлар, бирданига сезиб қолганимиздан кейин, “ҳозир боқлаймизда жиян” дея бошнинг орқа қисмидами, ёнидами бир чимдим соч қолганини айтиб шуни қолдирсам бўладими, деярди. Мен ҳар гал у кишидан дастлаб хафа бўлардим-у, кейин бирон мавзуда гапни чалғитиб кўнглимни кўтариб ё мактаб, ё бўлмаса бир нарсаларни ваъда берганларидан кейин ҳалиги губорлар тарқаб уйга келардим. Энди билсам, у киши нима қилиб бўлса ҳам, мени хафа қилмасликка ҳаракат қилган эканлар-да.

Ҳар январь оғи келганида, аниқроғи янги йил бошланиши билан Абдурахмон тоғамни эслайман.

Тўқсонинчи йиллар энди бошланган, хали юртимиз катта бир мамлакат ичидаги республикалардан бири эди. Университетнинг журналистика факультетида ўқирдим. Умуман, ҳаёт у пайтлари бошқача эди. Қишлоқда автоулов санокли кишилардагина бор. Қиш қаттиққина келган, уч-тўрт кун тинмай ёққан қор беш-олти кунлик юмшоқ кунлардан кейин сергиб, у жой-бу жойда ер кўришиб бошлаган. Абдурахмон тоғам кўп йиллик хасталиги сабаб ҳаммамизнинг эътиборимизда бўлар, шу боис ҳар сафар Тошкентдан уйдагиларни кўриш учун борганимда ҳовлимизнинг орқа томонидаги икки хонадонга албатта кириб чиқардим. Бирида энамизни кўриб дуоларини олиш, иккинчисида катта тоғамдан ҳол сўраш учун. Тоғам ҳеч қачон бизларга хасталиклари, азболанаётганликлари борасида гапирмаган. Қачон борсақ, тилаб олган ўғиллари ёки қизларига бирон журналдаги ибратли ҳикоянинг мазмунини тушунтириб бераётган ёки яна бир воқеаларни ҳикоя қилиб ўтиган бўлардилар. Фарзандлари билан жуда ҳам иноқ эди. Худди тенгқурдек, кўпинча уларни сизлаб гапирарди. Узоқ вақт давом этган касаллик оқибатида озғин бўлиб қолган эди.

Ўшанда шанба куни эди, чамаси, кечга томон ҳаммамизни Абдурахмон тоғамизникига чорлашди. Об-ҳаво бироз юмшаган эканми ёки раҳматли тоғамнинг кўнглига солганми, ҳаммом қилиб покланишни ихтиёр қилган экан. Хуллас, иситма кўтарилган, ўпкалари хаста бўлганидан нафас олиши қийинлашган, Тез ёрдам чақирилди. Биз кичик тоғам иккаламиз ёнларида суяшиб шифохонага дўхтирлар машинасида бирга бордик. Ҳамма қариндошлар, Ғалла-оролдан Абдурашид тоғам ҳам етиб келди. Шифокорлар биринчи ёрдамни кўрсатишди. Аммо тоғамнинг аҳволи ҳақиқатдан ҳам оғир эди.

Катталар холи хонага ўтиб суҳбатлашишди. Ёшим йигирмани коралаб қолганидан, ўзимни улғайгандек хис қилардим-у, аммо бу суҳбат менда жуда ёмон таассурот қолдирган эди. Абдуғани ака (шу дўхтирни ўшандан буён унчалик хушламайман. Унинг ҳолатни изоҳлаб айтган гаплари аччиқ эди, ниҳоятда оғир эди-ю, аммо юзида бундан таъсирланиш, бу ердаги беморнинг яқинларига нисбатан ҳамдардлик етишмасди. Гарчи касалнинг олдида, унинг ўзига айтмаётган бўлса-да, унинг жигарбандларига нажот жуда кам, деган маънодаги гапни айтаётганда одамнинг бирон туки қимирламаса, ундан хафа бўлишга ҳақлимиз ахир) аҳволнинг оғир экани ва тобора ёмонлашаётгани, ҳар эҳтимолга қарши, тайёр туриш кераклигини таъкидларди. Ҳаммамиз биргаликда қийналиб нафас олаётган тоғамнинг олдига кирдик. “Худо хоҳласа, эрталардан ҳаммаси жойига тушиб кетади”, деди кимдир катталардан. Тоғам раҳматлик, Умрзоқни (биринчи ўғиллари сувга чўкиб нобуд бўлганидан қарийб ўн беш йилдан кейин кўрган зурриёдларига умри узоқ бўлсин, деган мақсадда шундай исм қўйган эди) олиб келсаларингиз, бир тўйиб ҳидлаб олай, болаларимни, деди нафас олишлари орасида. Унинг оғир нафас олишини ҳатто қўшни хонадаги беморлар ҳам эшитиб турарди.

Ҳаммамизни “сиз”лаб гапирардилар. Бирон марта қилиб қўйган хатомиз учун қоймаган. Томорқамизда ҳар йили албатта экадиганимиз шивит(шаҳарликлар тилида “укроп”)ни тутамлаб-тутамлаб оғизларига солар ва менга, яна ким бўлса шунга қарата, “бу жуда доривор нарса, уни тез-тез еб туриш керак” деб қўярдилар. Тоғам оламдан ўтгач, шу зираворга нисбатан ҳам хафсалам пир бўлган. Доривор бўлса, шундай яхши одамни соғайтириб юборарди-да ахир. Демак, ҳаммаси ёлғон гап. Тоғамни бериб қўйдик ўша кеча. Соат ўн икки билан бирнинг ораси. Машина уйимизнинг орқасига келиб тўхтади.

– Тойир, – деди Абдурасул тоғам. Отамнинг “ҳа”, деган жавобидан сўнг тоғам гапни лўнда қилди:

– Тамом. Буёғини ўзингиз ташкил қилаверинг. Ҳозир обкелаяпти.

Онамнинг уввос солиб йиғлаганлари, ҳаммамизнинг йиғлаганларимиз эсимда. Отам, киш бўлишига қарамай, “Урал” мотоциклини миниб юрарди. Баъзи-баъзида мен ҳам яширинча ҳайдардим. Отам кишлоқдан кимларни айтишимни рўйхат қилиб берди. Ўша окшом мотоциклда роса кишлоқни кезганман. То тонггача одам айтганман. Қорнинг аёз совуғи бадан-баданга ўтиб кетган бўлса керак, аммо сезилмаган. Йиғлаб-йиғлаб ўтказганман ўша тунни. Кўзга уйқу келармиди? Шундай тоғам кетаётибди-я. Ахир бундай яхши одам қандай қилиб ўлади?

Абдурахмон тоғам кичкинагина бўлиб қолган экан. Одамлар шундай дейишди. Дард эзиб, касаллик емириб одамни ҳолдан тойдириб ташлар эканда. Ўшандан буён узок хаста бўлиб ётган кишиларни кўрсам, шуни ўйлайман. Ихчамлашиб бораётган одамлар, улар қаёққа кетаётганликларини биладиларми?

Ўшанда Абдурашид тоғам бир чеккага чиқиб роса бўзлаб йиғлаганини кўрдим. Мен у кишининг йиғлашини тасаввур қилолмадим. Уни кўриб мен ҳам кўп вақт ўзимга келолмай юрганман.

Мана, йиллар ўтди. Умрзоқ, ундан кейинги Баҳодир ҳам бугун ота, кенжатоё Холмирза тоғамиз ҳарбий хизматни ўтаб келиб педагогика институтининг энг нуфузли факультетига ўқишга кирди. Ўқияпти. Ҳаёт тўхтаб қолгани йўқ. Ҳаёт ҳеч қачон тўхтаб қолмайди. Фақат ҳаётдан керакли сабоқларни олиб қолсак бўлгани. Яқинларимизнинг тилда айтилмаган, айтиб чайналмаган яқинликларини ҳис қилсак, ҳақиқий меҳр-оқибатнинг изҳор этилмайдиган маъво эканини билиб юрсак яхши экан.

Билиб юрсак яхши экан...

2006 йил

МУНДАРИЖА

Овора.....	3
Бош оғриғи.....	25
Эшматовнинг долларлари.....	35
Уста.....	40
Иқрорлик саси.....	47
Устоз.....	58
“Биздан сўнг ҳам Ватан қолур”.....	76
Жайдарилик.....	87

ТАРЖИМАЛАР

“Нон иси”.....	94
Чақирилмаган меҳмонлар.....	96
Ҳимоя.....	104

КЎНГИЛ КЕЧИНМАЛАРИ

Тоға.....	117
-----------	-----

Адабий-бадиий нашр

Ҳусан ЭРМАТОВ

ОВОРА

*Муҳаррир Б. Эгамқулов
Техник муҳаррир Ш. Сайдалиев
Мусаҳҳиҳ Д. Ҳайдарова*

*Муқовада Исфандиёр Ҳайдаровнинг "Бахмалда ойдин
тун" асаридан фойдаланилди*

“Noshirlik yog'dusi” нашриёти

Лицензия: АІ №122. 2008 йил 12 ноябрда берилган.

Босмахонага берилди 16.03.2015 й. Босишга рухсат этилди
23.03.2015 й. Бичими 60x84/16. Шартли босма тобоғи 8,0 б.т.
Нашр тобоғи 8,6 б.т. Адади 1000 дона. Офсет коғозига офсет
усулида чоп этилди.

Буюртма № 21.

Баҳоси шартнома асосида

“Nilol Media” МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди.

Корхона манзили: Тошкент шаҳри, Учтепа тумани,
Шараф ва Тўкимачи кўчалари кесишуви.

Хусан Эрматов 1969 йилда Бахмал туманининг Ўрай қишлоғида тузилган. ТошДУ (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг журналистика факультетини пугатган. “Миллат байроғи” (2008й.), “Нобель мукофоти совриндорлари” (2011й.) китоблари нашр этилган. 2000 йилда “Шухрат” медали билан тақдирланган. Ҳозирда Тошкент шаҳар ҳокимлигида ишлайди.

ISBN 978-9943-310-70-4

9 789943 310704 >

“Noshirlik yog'dusi”